

2. Política econòmica del període: concentració i centralització de les decisions.

2.1. Sectors econòmics i factor proximitat als mecanismes de decisió i de gestió de l'Estat.

2.1.1. Concentració i centralització de les decisions.

En un sistema polític com el de la Restauració, la presa de decisions polítiques estava concentrat en molt poques mans. En realitat, qui marcava les orientacions a seguir en els grans temes polítics era el Consell de ministres i, encara, principalment, el seu president: Cánovas o Sagasta. Les Corts eren un instrument necessari per tramitar les decisions polítiques, que en alguns casos introduïen correccions i matisacions, però que, en realitat, tenien un paper subordinat al Govern que les havia convocat. L'únic cop remarcable en què les Corts rebutgen un projecte del Govern en el període analitzat, és el missatge de contestació al discurs de la Corona del Govern de la ILD; però el Congrés comptava encara amb majoria liberal, amb Sagasta estratègicament situat a la seva presidència: igualment, doncs, les Corts no s'oposen al Govern que les havia convocat, sinó al que l'havia succeït.

Hi ha un altre factor a tenir en compte, com és la centralització de les decisions polítiques a Madrid. Fins i tot decisions que tenien un caràcter més administratiu que no pas polític i que en altres sistemes polítics posteriors es troben ja en mans d'institucions de l'administració local (diputacions provincials, ajuntaments), depenien de projectes de llei tramitats a les Corts.

Dins d'aquests temes de caràcter més administratiu que no pas polític, trobem encara un ampli ventall d'afers (variacions en els permisos per a l'execució d'obres públiques, interpretacions dubtoses de reglaments, reclamacions i gestions de diversos tipus) que no necessiten passar per les Corts, perquè no depenen d'una acció legislativa, però que han de recórrer el penós camí de la tramitació administrativa a les dependències dels ministeris. Igual que en els anteriors casos, es produeix un procés de concentració de decisions en molt poques mans (directors generals, secretaris, caps de negociat) i de centralització a Madrid.

En un sistema polític d'aquestes característiques, en el que els mecanismes de decisió i de gestió de l'Estat es troben concentrats en un lloc concret i són exercits per un grup molt reduït de persones, la proximitat a ells esdevé un requisit indispensable per als diversos sectors econòmics, interessats en l'adopció d'una determinada política econòmica o en la resolució d'afers diversos. La presència d'aquests sectors econòmics en els diversos nivells de funcionament de l'Estat, ja sigui en forma d'exercici directe de càrrecs o bé en forma de representants dels seus interessos, esdevé indispensable. Un càrrec de diputat o senador, o de vocal a la JCAV o als òrgans consultius de l'Estat, permeten canalitzar demandes concretes dels diversos sectors econòmics, si parlem d'accions legislatives, i són una porta oberta a la satisfactòria resolució d'afers administratius als ministeris, tant més útil si hi ha interessos rivals pressionant en sentit contrari, si parlem d'actuacions administratives.

L'adopció de decisions polítiques com a resultat de l'acció conjunta de diversos sectors econòmics demandants, sovint amb interessos oposats entre ells, que actuen simultàniament sobre el poder, ha donat peu a diverses interpretacions. José María Serrano Sanz, en el seu treball sobre la política aranzelària de la Restauració, recull les teories de diversos autors sobre el que s'ha anomenat *el mercat de les decisions polítiques*:

A partir de aquí se puede constatar la existencia de un “mercado de las decisiones políticas” en el cual hay unos demandantes de las mismas (grupos económicos o sociales) y unos oferentes (los políticos). Los unos tienen su función de demanda y los otros la de oferta, y del encuentro de ambas nace en ese mercado la decisión de política económica. (...) En particular, uno de los campos a los que ha sido aplicado el esquema del mercado político con mejores resultados es el de la política de comercio exterior. El juego de presiones a que da lugar la demanda de protección por diversos sectores y la demanda de libre comercio por otros y la respuesta de los políticos en esa tesitura, ilustran bien la consideración de las decisiones de política económica como resultado de la interrelación de intereses variados, en lugar de cómo aplicación por el gobierno de la recomendación teórica más adecuada para cada coyuntura¹.

Serrano Sanz matisa la idea del mercat de les decisions polítiques aplicat a la Restauració:

En la teoría del mercado político, A. Downs sostiene que en un sistema democrático los políticos ofrecen siempre aquellas medidas que les permiten maximizar sus votos y por lo tanto acceder al poder o mantenerse en él. Esto, que dicho sin matices es cuestionable en situaciones plenamente democráticas, no vale ciertamente para sociedades como la española de la Restauración, puesto que en ella no se alcanzaba el poder mediante el sufragio sino al revés, el sufragio con el poder².

La precisió és important, ja que situa la correlació entre demandes de sectors econòmics i decisions polítiques en un punt més acostat a la realitat dels governs de la Restauració. És a dir, d'una banda, cal veure que els governs no actuen amb completa autonomia, sinó que darrera de les seves decisions hi ha una presència destacada de diversos sectors demandants d'actuacions polítiques i/o administratives de defensa dels seus interessos, d'una gran importància, complexitat i, de vegades, rivalitat. I de l'altra, que els governs tampoc no actuen únicament com a resultat de les pressions rebudes des d'aquests sectors, sinó que es mouen també amb un cert marge de disseny d'una política econòmica pròpia. Dit d'una altra manera, la idea de mercat de les decisions polítiques aplicada als governs d'aquest període, si bé detecta la complexitat dels sectors demandants, dels seus treballs de pressió i de l'oposició d'interessos entre ells, minimitza la importància dels altres components que intervenen en la presa de decisions per part dels oferents. Anem a veure-ho amb més deteniment.

2.1.2. Sectors demandants.

Hi ha fins a cinc grans blocs de sectors que en un moment o altre, amb més o menys freqüència i intensitat, s'adrecen al Govern amb demandes tant d'actuacions en afers econòmics concrets, com d'orientacions genèriques en política econòmica: sectors econòmics sencers, companyies privades, governs estrangers i institucions político-administratives de l'administració local, als que cal afegir un cinquè bloc, format per les aportacions doctrinals de lliurecanvistes i proteccionistes, organitzats en un actiu associacionisme de signe econòmic i que s'adreça també al Govern amb demandes concretes.

Als anys estudiats, hi ha diversos sectors econòmics que fan sentir la seva veu davant del Govern. Podem parlar dels industrials tèxtils catalans i, dins seu, dels cotoners, dels llaners i dels fabricants d'altres gèneres, dels fariners asturians, els sucres andalusos, però també

1. SERRANO SANZ, José María: *El viraje proteccionista en la Restauración. La política comercial española, 1875-1895*, 1987, p.128. Serrano al·ludeix als següents autors i treballs: A. Lindbeck: *Comportamiento político y política económica*, 1975; A. Downs: *Teoría económica de la democracia*, 1973; J. Buchanan y R. Tollison: *Theory of public choice: political applications of economics*, 1972; J. Buchanan y G. Tullock: *El cálculo del consenso*, 1980.

2. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p. 135.

els antillans, els productors malaguenys de panses, els arrossers valencians, la mineria d'exportació i, dins seu, els carbons asturians, l'agricultura d'exportació, destacant el sector vitivinícola, amb els vins de Xerès, les taronges, fruits secs i olis, el sector dels taps de suro, la burgesia comercial madrilenya, el sector siderúrgic basc, els bladers, els ramaders, els naviliers, els propietaris immobiliaris, les companyies financeres i ferroviàries enteses com a grup, amb importants connexions ambdues amb el capital estranger. Aquestes agrupacions són genèriques. Dins seu caldria precisar activitats concretes i dimensions de l'activitat econòmica desenvolupada. Al seu costat, apareixen ocasionalment altres sectors menors: fabricants de productes químics, fabricants de mobles, de vidre, entre altres.

Hi ha un cert associacionisme econòmic representatiu d'aquests interessos, millor organitzat i més actiu segons els sectors i les zones, que és el que generalment actua com a interlocutor dels governs. En el cas de les corporacions industrials catalanes, el seu elevat grau d'organització els converteix en autèntics grups de pressió.

Un gran segon bloc estaria constituït per les companyies privades, molt especialment del sector financer, ferroviari i de grans operacions comercials relacionades amb les colònies. Era una pràctica habitual tenir entre els membres dels seus consells d'administració personatges molt ben relacionats dins del món polític.

Pel que fa als governs estrangers, les seves demandes apareixen en la negociació dels acords comercials, amb un tipus de peticions molt concretes sobre l'aranzel espanyol, en representació d'interessos econòmics del seu país.

Els ajuntaments i diputacions provincials, amb un àmbit d'actuació limitat per la legislació centralista, havien d'acudir a les Corts o als ministeris de Madrid per resoldre afers diversos. En el cas concret de les tramitacions parlamentàries, hi ha una important col·lecció de disposicions legislatives relatives a carreteres.

I, finalment, cal esmentar aquest associacionisme de signe doctrinal econòmic, ja que durant aquests anys hi ha un constant i bel·ligerant debat entre lliurecanvistes i proteccionistes, amb un gran ressò en la vida pública del país. La influència d'aquest debat, com veurem tot seguit, es feia sentir entre els membres del Govern.

2.1.3. Tipus de decisions i de tramitacions.

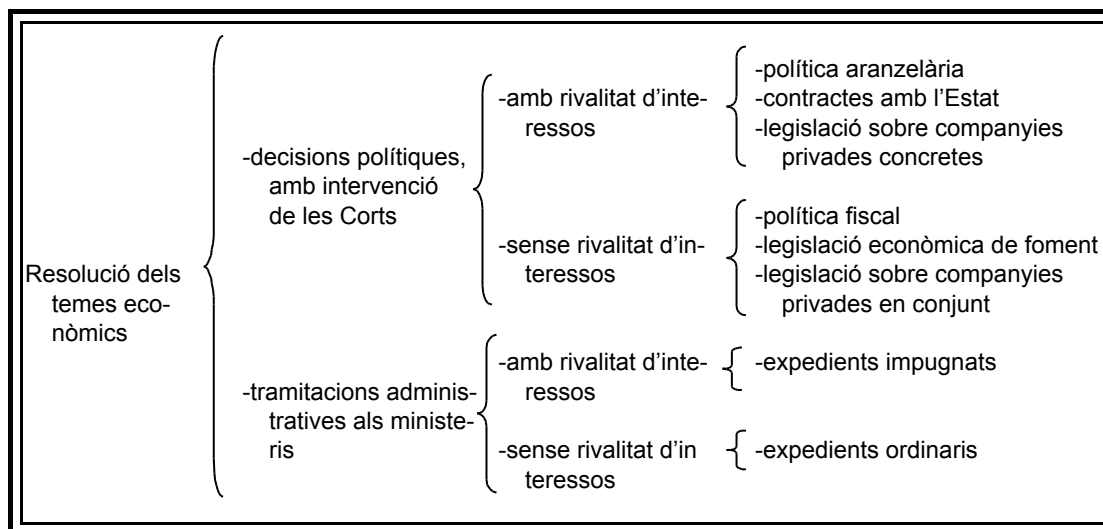
El quadre 2.1 mostra la varietat d'actuacions en les que l'Estat adopta resolucions que afecten sectors econòmics concrets. Una primera distinció delimita entre els temes que constitueixen pròpiament decisions polítiques, amb intervenció del poder legislatiu, dels que no necessiten cap intervenció de les Corts i poden resoldre's per la via administrativa, a les dependències dels ministeris. A un segon nivell, tant els uns com els altres se subdivideixen entre els afers en els que apareixen interessos oposats actuant com a demandants en el mateix moment, dels que afecten un sol demandant o bé a més d'un, però sense interessos oposats.

Això dona vuit situacions genèriques, que constitueixen l'objecte d'anàlisi dels subcapítols següents i que aquí queden esbossats de manera esquemàtica:

1) Política aranzelària (aranzel més acords comercials). Com posa de manifest Serrano Sanz a la cita anterior, aquest és un dels camps en els que es fa més evident l'aparició de diversos sectors demandants exercint un joc de pressions simultàniament. En la gestació

d'un tema tan significatiu com és el tractat de comerç amb França de 1882, per exemple, intervenen diversos factors: la concepció d'una política comercial a llarg termini per part del Govern espanyol (recerca d'acords comercials per afavorir l'agricultura d'exportació, especialment els vins), les demandes del Govern francès de rebaixa de productes concrets a la seva entrada per les duanes espanyoles, els interessos dels diversos sectors econòmics espanyols, amb prioritats diferents i divers grau d'organització i d'eficàcia en els seus canals de comunicació amb el Govern, tot plegat barrejat amb un substrat de debat permanent entre proteccionistes i lliurecanvistes.

Quadre 2.1: tipus de decisions i de tramitacions en política econòmica

2) Contractes amb l'Estat. En les grans operacions econòmiques impulsades per l'Estat (línies de vapors subvencionats a les colònies, emprèstits per finançar la guerra de Cuba), apareixen diversos grups d'homes de negocis pugnant entre ells per obtenir contractes altament avantatjosos. Aquests grups es redueixen a la pràctica a dos grans: un de comandat per Antonio López (després marquès de Comillas), amb seu a Barcelona, i un altre de comandat pel marquès de Campo, amb seu a València.

3) Legislació sobre companyies privades concretes. En destaca, pel volum de treballs legislatius que assoleix durant el període, el cas de les companyies ferroviàries. Tant les concessions d'una nova línia, com el canvi de traçat, pròrrogues d'obres i altres afers, havien de passar per les Corts en forma de proposició de llei. Sovint els interessos d'una companyia xocaran amb els d'una altra, que interposa la seva influència per frenar-los. Així, per exemple, quan la companyia del *Ferrocarril y Minas de Barcelona a San Juan de las Abadesas* (FMSJA) projecta el 1882 construir un tram entre Llerona i Sant Martí de Provençals per no haver d'utilitzar les vies de la *Compañía de los Ferrocarriles de Tarragona a Barcelona y Francia* (TBF), aquesta interposa la seva influència per impedir la construcció d'un tram que considera paral·lel i directament competidor del seu.

4) Política fiscal. A diferència de la política aranzelària, les decisions polítiques d'aquest tipus no fan entrar en rivalitat els interessos dels diversos sectors econòmics, ja que acostumen a afectar-los a nivells similars o, en tot cas, no antagònics. Temes com la reforma del reglament de subsidi industrial de 1881-82, posem per cas, generen una àmplia oposició

procedent de diversos sectors afectats, sense que els no afectats intervinguin en sentit contrari.

5) Legislació econòmica de foment. Trobem també multitud de peticions en les que un sol demandant s'adreça al Govern per a un afer concret, igualment sense oposició ni rivalitat d'altres demandants. Aquest és el cas del sector vitivinícola, quan planteja mesures diverses per aturar la invasió de la fil·loxera, o la iniciativa de la Diputació Provincial de Barcelona, el 1878, d'emetre un emprèstit de 5 milions de pessetes (30.050,61 euros) amb destí a la construcció de carreteres, operació per a la qual necessitava autorització de les Corts.

6) Legislació sobre companyies privades en conjunt. A diferència de l'apartat tercer, hi ha iniciatives legislatives que afecten totes les companyies d'un sector. Aquest pot ser el cas del projecte de llei de 1883 de supressió del recàrrec del 10% sobre els bitllets dels passatgers de ferrocarrils, que afectava el conjunt de companyies. En aquests casos, la rivalitat entre companyies esmentada a l'apartat tercer, queda substituïda per la unanimitat de desigs, en aquest cas, la no aprovació de la llei.

7 i 8) Expedients de tramitació als ministeris. Hi ha nombroses gestions que cal fer pel procediment administratiu als ministeris, que poden ser també amb rivalitat d'interessos o sense. Fins i tot en el cas d'expedients sense oposició de demandants rivals, la seva tramitació per la via administrativa ordinària és gairebé impossible: segueix penosament el seu camí de negociat en negociat fins a quedar encallat en algun punt. Si, a més, hi ha una companyia rival pressionant per què l'expedient no tiri endavant, la seva aturada ja pot ser definitiva. Cal la intervenció de personatges polítics influents, vinculats a les companyies demandants, per què remoguin obstacles i agilitin processos. Un bon exemple el tenim en les gestions que Víctor Balaguer ha de fer al ministeri de Foment el 1884 per activar un expedient de la *Compañía de los Ferrocarriles Directos de Madrid y Zaragoza a Barcelona* (CFDMZB) relatiu al seu enllaç amb la línia de Lleida a Reus i Tarragona, a Picamoixons.

El factor proximitat als mecanismes de decisió i de gestió de l'Estat, doncs, es converteix en un objectiu perseguit pels diversos sectors econòmics demandants. Per poder copsar millor els motius d'aquesta recerca d'una representació parlamentària o d'una presència en determinats organismes de l'Estat, és interessant veure amb més deteniment quines han estat les orientacions dels diversos governs del període en matèria econòmica i quins sectors en surten beneficiats o perjudicats, amb una especial incidència en l'anàlisi de la política aranzelària.

2.2. Política aranzelària.

2.2.1. L'aranzel en la política econòmica.

Abans d'entrar de ple en l'anàlisi de la política aranzelària del període, pot ser interessant fer una aproximació a la terminologia més tècnica d'aquest sector, que ens anirà apareixent reiteradament a les planes següents³.

Si imaginem una transacció entre un productor francès de teixits i un comerciant espanyol amb botiga oberta de peces de roba exemple que es correspon a un dels grans

3. Per a una aproximació als aspectes conceptuals de la política aranzelària, veure FUENTES IRUROZQUI, Manuel: *Etapas del proteccionismo (Del Nacionalismo de List al Nuevo Orden Económico)*, 1943. TORTELLA, Gabriel: *Introducción a la economía para historiadores*, 1986.

esdeveniments aranzelaris d'aquests anys, el tractat de comerç entre Espanya i França de 1882 veurem que, a més del preu del producte i de les despeses de transport i de comercialització, hi ha un altre tipus de gravamen, en forma de *drets duaners* o *taxes aranzelàries*, és a dir, els impostos en concepte de circulació i canvi de mercaderies d'un país a un altre que percep l'Estat. Les *duanes*, situades a l'època als punts fronteres i ports marítims, serien les oficines encarregades de la percepció d'aquest impost i l'*aranzel*, la taula on es trobaven relacionats tots els drets duaners.

Interessa veure que aquests drets duaners que s'afegeixen al preu d'un producte, els paga en aquest cas el comerciant espanyol, però no els cobra el productor francès, sinó l'Estat espanyol, a través del seu sistema duaner, regit per una Direcció General de Duanes. El conjunt d'impostos recaptats per aquest concepte s'anomena *renda de duanes*. A un nivell de simples tendències generals, ja que els diversos sectors implicats directament o indirecta en la transacció esmentada tenen també altres motivacions, l'existència d'aquest impost els afecta de manera molt diversa, de manera que els seus interessos es troben sovint en posicions contraposades:

a) Interès de l'Estat espanyol. Des d'un punt de vista hisendístic, voldrà trobar una taxa aranzelària per als teixits que incrementi al màxim els seus ingressos en concepte de renda de duanes. Sap que si la taxa és molt alta, la importació de teixits serà menor, però al mateix temps, cobrarà molt per cada unitat. I que a mesura que la taxa vagi disminuint, l'abaratiment del preu estimularà el consum de manera que una taxa inferior per unitat pot quedar compensada per l'efecte de la multiplicació de les importacions. Igualment, que si l'abaratiment del dret és molt gran, cap increment del seu consum no superarà els drets que es deixin de cobrar i que, en qualsevol cas, el consum no és un factor que pugui créixer il·limitadament. El *punt òptim de la renda de duanes* seria aquell en el que l'equilibri entre la taxa aranzelària i el volum d'importacions aportí la màxima quantitat d'ingressos.

Des d'un punt de vista de foment de l'economia espanyola, l'actuació de l'Estat fixant una taxa determinada, estarà condicionada pel seu grau de disposició a protegir els productors nacionals de teixits de la competència estrangera: si aquest és un objectiu prioritari, la taxa aranzelària es mantindrà alta; si l'Estat té altres prioritats, com ara l'afavoriment d'un determinat sector d'exportació, en cas de negociacions d'acords comercials amb França, es mostrarà disposat a rebaixar la taxa, com resposta a les demandes de l'altra part contractant.

b) Interès del comerciant espanyol. Voldrà que la taxa aranzelària sigui com més baixa millor, ja que un abaratiment del preu total del producte estimula el seu consum i, per tant, les seves vendes. El fet que aquesta rebaixa pugui causar una important competència als productors espanyols d'aquell mateix producte, no és una preocupació que, en principi i si no apareixen en escena altres factors, el faci desistir dels seus objectius prioritaris.

c) Interès del productor espanyol d'aquell mateix producte. Si els seus costos de producció són iguals o inferiors al del francès, no temerà la competència que aquest li pugui fer en el seu mercat interior i no demanarà taxes aranzelàries altes. Si, pel contrari i com era el cas dels industrials tèxtils catalans, els costos de producció són superiors, voldrà que la taxa aranzelària gravi el producte francès amb una xifra que anivelli la diferència de costos (i si és possible, que la superi, per acabar de dissuadir els comerciants espanyols d'assortir-se al mercat exterior).

d) Interès del productor francès. Voldrà que les taxes aranzelàries espanyoles siguin el màxim de reduïdes per al seu producte, per estimular-ne la demanda (espanyola) i

incrementar les exportacions. Demanarà al seu Govern que negociï amb l'espanyol acords comercials en els que quedi contemplada aquesta rebaixa.

e) Interès de l'Estat francès. Des d'un punt de vista hisendístic, les taxes aranzelàries espanyoles no l'afecten directament, ja que la renda de duanes no depèn fonamentalment de les exportacions sinó de les importacions, però des d'un punt de vista de foment de l'economia francesa, pot rebre les demandes dels productors de teixits, assumir-les com a pròpies i transportar-les a una negociació amb el Govern espanyol.

f) Interès dels sectors econòmics espanyols d'exportació. Interessats en obtenir i consolidar mercats exteriors per als seus productes, demanaran a l'Estat espanyol que negociï acords comercials amb altres països, que fomentin aquest tipus d'exportacions (en aquests anys, sobretot els vins). Igual que en el cas dels comerciants i també si no hi ha altres factors en joc, el fet que a canvi d'obtenir rebaixes en els aranzels d'altres països, aquests demanin rebaixes en l'aranzel espanyol a la importació de teixits, tampoc no és una preocupació que els faci desistir dels seus objectius prioritaris.

Les decisions que adopta l'Estat en aquest terreny, especialment si segueixen unes orientacions a llarg termini, constitueixen la seva política aranzelària. Sovint aquesta política representa un joc d'equilibris entre els diversos interessos abans esbossats. Constitueix una forma d'intervenció de l'Estat, però no pas l'única. Al seu costat hi ha també una política fiscal, una política monetària, unides a una legislació laboral i altres.

L'aranzel es pot modificar de manera unilateral, tant rebaixant-lo com augmentant-lo, o bé a través de negociacions d'acords comercials amb altres països. Aquests reglamenten per un termini de temps estipulat les relacions comercials entre ambdós països. Inclouen diverses clàusules en les que s'especifiquen els avantatges que ambdues parts s'atorguen mútuament. Poden ser *convenis*, de vegades anomenats *modus vivendi*, o *tractats*. Els primers acostumen a ser provisionals i poden no afectar totes les partides de l'aranzel, mentre que els segons engloben tot l'aranzel i es consideren definitius fins a la data estipulada com a termini, en la que poden ser prorrogats, renegociats o denunciats (en aquests casos, normalment, amb una antelació predeterminada).

Al període analitzat, aquesta mena d'acords comercials constitueixen un aspecte central de la política aranzelària espanyola. A més d'alterar les taxes aranzelàries de productes concrets, com a resultat de les negociacions, tenen la particularitat de lligar l'aranzel durant el temps de la seva durada, en el sentit de no permetre revisions a l'alça de les taxes aranzelàries mentre un acord estigui vigent. En algun altre cas, com el dels acords comercials espanyols de 1870, futures rebaixes aranzelàries (previstes a la base 5ena de l'aranzel de 1869) poden estar compromeses també dins dels acords comercials. En aquests casos, es parla d'un *aranzel lligat* pels acords comercials.

La política d'acords comercials, igual que la de reformes de l'aranzel, té caràcter legislatiu, en la mesura que necessita de l'aprovació de les Corts per ser vàlida. No obstant, mentre les reformes poden ser aprovades després de modificacions introduïdes per les cambres respecte el projecte de llei inicialment presentat pel Govern, els acords, negociats des del ministeri d'Estat i presentats també en forma de projecte de llei a les Corts, han de ser aprovats o rebutjats en conjunt, sense la possibilitat d'esmenes ni modificacions en tractar-se d'un pacte internacional, que l'altra part contractant també aprovarà (o rebutjarà)

en conjunt. D'aquí que els seus detractors denunciïn el fet que l'arancel es pugui reformar a través seu, ja que el marge de maniobra de les Corts queda aleshores restringit⁴.

En sentit contrari als acords comercials, pensats per facilitar els moviments comercials entre països, es troben les *represàlies comercials* que un país pot adoptar amb gravàmens addicionals a les importacions d'un altre, per pressionar-lo a atorgar determinades concessions. Aquesta situació s'anomena *guerra comercial* i es parla aleshores d'un *arancel de guerra*.

Internament, l'arancel s'estructura en *partides*, que corresponen als diferents productes compresos en ell. Les partides poden referir-se a productes molt concrets o bé a agrupacions genèriques de productes de característiques similars.

D'aranzels n'hi ha de diversos tipus. Es poden analitzar també des de diferents punts de vista: de la política econòmica, de la percepció de drets, de les operacions que regulin, de la seva nomenclatura, de la seva estructura i, encara, de preocupacions especials.

1) Des d'un punt de vista de la política econòmica:

a) *Fiscals*: creats amb una finalitat exclusivament hisendística, de no deixar de percebre uns ingressos per al Tresor en concepte de renda de duanes, però sense cap intenció de protegir un sector econòmic determinat de la competència exterior.

b) *Protectors*: encaminats a protegir determinats sectors econòmics de la competència exterior. Els seus partidaris s'anomenen *proteccionistes*, mentre que els defensors de les taxes reduïdes s'anomenen *lliurecanvistes*. En alguns casos, un arancel pot establir la prohibició d'importar determinats productes; es parla aleshores de *prohibicionisme*.

c) *Compensadors*: arriben únicament fins el límit en el que la producció nacional d'una mercaderia iguala la que ofereix la producció exterior, de costos més reduïts.

d) *Educadors* (o *de les indústries naixents*): de caràcter interí, pensats per protegir una indústria nacional incipient en aquest cas, l'agricultura no hi entraria però sols mentre no es trobi en condicions de fer front a la competència exterior.

e) *De negociació*: aranzels més alts del que respon realment a l'orientació de la política aranzelària d'un govern, pensats com a base de cara a una negociació d'acords comercials. És el que s'anomena una *base negociadora*, inicialment alta, però modificable a la baixa, en el joc de compensacions mútues de les negociacions comercials.

2) Des d'un punt de vista de la percepció de drets:

a) *Específics*: es perceben sobre una unitat de mesura de cada mercaderia (quilograms, tones, metres cúbics, entre altres.)

b) *Ad valorem*: són percentatges sobre el preu de la mercaderia. Varien depenent de com es calculi el preu.

c) *Esglaonats*: es poden aplicar a determinats productes, de tal manera que la taxa a pagar es calcula en funció de la seva graduació. Així, les escales alcohòliques graven les importacions de vins, segons la seva graduació alcohòlica, o les escales sacarimètriques els sucres segons la seva composició en sacarines.

3) Des d'un punt de vista de les operacions que reguli:

a) *D'importació*: són els més habituals. Graven les mercaderies estrangeres a la seva entrada al país. La seva finalitat pot ser hisendística i/o de foment de determinats sectors econòmics.

4. Veure, per exemple, *Fomento de la Producción Española*, 26-1-1878, núm. 81, article "Tratados de comercio y valoraciones", p.52-55.

- b) *D'exportació*: graven les mercaderies nacionals a la seva sortida del país. Habitualment s'utilitzen per dificultar l'exportació d'un determinat producte que interessa retenir a l'interior del país, ja sigui per fomentar una indústria d'elaboració, per consideracions militars, o altres, però, eventualment, també poden utilitzar-se com a font d'ingressos.
- c) *De trànsit*: afecten mercaderies que entren al país però no estan destinades al consum interior, sinó que simplement es troben camí d'altres països. Una variant molt comuna a l'època era el sistema d'*admissions temporals*, consistent en importar productes en brut o semielaborats, elaborar-los al país i reexportar-los.
- 4) Des d'un punt de vista de la seva nomenclatura:
- a) *Alfabètics*.
- b) *Metòdics*: responen a una classificació detallada, anomenada *nomenclatura*.
- 5) Des d'un punt de vista de la seva estructura:
- a) *D'una columna*: aplicable a tots els països.
- b) *Mixts*: tenen una sola columna, però aquesta es pot reduir per acord comercial o augmentar-se en cas de guerra comercial.
- c) *De doble columna*: una s'aplica als països amb els que no hi ha cap acord comercial (anomenats *nacions no convingudes*), i l'altra als que sí que en tenen (situació anomenada de *tracte de nació més afavorida*). La diferència entre ambdues, que afavoreix els països amb acords comercials, serveix per estimular els que encara no en tenen a què n'estableixin. La diferència de taxes d'una nació no convinguda amb una que rep el tracte de més afavorida s'anomena *situació aranzelària diferencial*.
- d) *Intermedis*: de doble columna, però amb la possibilitat de modificar la segona, després d'una negociació comercial amb altres països. Als acords comercials en què s'adopta aquest sistema, pot adoptar-se unes *taxes annexes*, en les que s'indica cada partida d'ambdues parts contractants amb els drets acordats. Si les rebaxes fetes més enllà de la segona columna no poden alterar-se, a petició d'altres països amb els que es contracta, s'anomenen *taxes convencionals*, mentre que si encara es poden alterar, s'anomenen *taxes autònomes*. En qualsevol cas, les rebaxes pactades en una negociació amb un país, s'estenen automàticament als altres països que frueixen del tracte de la nació més afavorida.
- 6) Des d'un punt de vista de preocupacions especials:
- a) *Normals*.
- b) *Diferencials*: graven certes operacions comercials. El més freqüent és el *dret diferencial de bandera*, aplicat al tràfic marítim en vaixells no nacionals. També hi ha països que graven més una mercaderia, segons per quina de les seves fronteres entri.
- c) *Preferents*: aplicables a mercaderies de països amb un tracte preferent permanent. Un exemple és la *Imperial Preference* britànica. Les afinitats solen ser geogràfiques, ètniques o colonials.

2.2.2. L'herència del Sexenni.

2.2.2.1. L'aranzel de 1869.

És obligat, per comprendre bé la situació de la política aranzelària dels primers anys de la Restauració, fer alguna referència a les orientacions en aquesta matèria seguides pels governs precedents, especialment a partir de 1868-69, que tenen la seva màxima concreció

en la reforma aranzelària de 1869, l'anomenat *aranzel Figuerola*, i en els acords comercials de 1870.

De fet, ja després de la revolució de setembre de 1868, algunes juntes revolucionàries locals, com les de Cadis, Madrid i Barcelona, adopten diverses mesures de rebaixa dels aranzels⁵. Però és Laureà Figuerola i Ballester, el ministre d'Hisenda del nou Govern, qui impulsa una política aranzelària basada en la rebaixa de taxes unilateral⁶. La idea general d'aquesta orientació, era que la rebaixa unilateral de taxes per la part espanyola era beneficiosa en ella mateixa, sense condicionar-la a l'obtenció d'altres avantatges comercials recíprocs per part d'altres països⁷. Es creia que un abaratiment de les taxes aranzelàries espanyoles abaratiria el preu dels productes de primera necessitat, però que també beneficiaria la indústria, ja que l'obertura a l'exterior rebaixaria els costos de producció, en abaratir-se els drets sobre les primeres matèries i la maquinària importades, però també perquè la competència exterior actuaria com un veritable estímulo sobre la indústria nacional, tot evitant un estancament provocat per un excés de protecció aranzelària. Igualment, es creia que la rebaixa aranzelària, tot i beneficiosa, no es podia aplicar en tot el seu rigor immediatament, sinó que calia establir un període d'adaptació, amb rebaxes esglaonades.

Una primera disposició de Figuerola, fou la supressió del dret diferencial de bandera, decretada el 22-11-1868. Però on es fa més palesa l'orientació aranzelària del nou Govern, és en l'aranzel de 1869, introduït com a apèndix lletra C de la llei d'1-7-1869 de pressupostos per a 1869-70. Aquest aranzel concreta les orientacions de Figuerola en diverses mesures⁸:

- a) Abolició de les prohibicions existents d'importacions i d'exportacions, llevat d'uns pocs articles, per consideracions d'ordre públic, disposicions eclesiàstiques i monopolis.
- b) Reducció dels drets duaners, que passen a dividir-se en fiscals, estadístics i extraordinaris. En un termini de dotze anys, els dos darrers havien de desaparèixer esglaonadament en tres etapes, fins arribar a un 15% *ad valorem* i mantenir-se com a drets fiscals. Aquesta rebaixa esglaonada estava regulada per una base 5ena (desenvolupada al decret de 12-7-1869), que tornarem a trobar als anys següents, quan se suspengui la seva primera rebaixa el 1875 i quan es restitueixi, amb modificacions, el 1882.
- c) Simplificació i racionalització de l'aranzel. El d'importació, que és el bàsic ja que el d'exportació era molt reduït, s'estructura en unes 300 partides, recollides en 15 classes.
- d) Abolició de diverses càrregues addicionals sobre els aranzels colonials (que eren diferents dels de la península i illes adjacents). Els productes antillans importats directament, reduïen a la meitat els seus drets, mentre els importats de Filipines, passaven sols a una cinquena part.
- e) Abolició de diversos drets sobre la navegació i la càrrega.
- f) Manteniment d'uns pocs drets d'exportació, per afavorir determinades indústries.

5. Sobre aquestes iniciatives de les juntes de 1868, veure IZARD: *Manufactureros ...*, p.85-86.

6. Sobre la figura de Laureà Figuerola, veure RIQUER, Borja de: "Laureà Figuerola i els "patricis" barcelonins (1868-1869)", 1982; COSTAS, Antón: "Laureà Figuerola, Catalunya i la reforma liberal", 1984. Sobre les seves primeres disposicions, veure MONTAÑA CANUDAS, José: *Orígenes de la Asociación del Fomento de la Producción Nacional. Su campaña proteccionista en Cataluña y provincias, hasta la caída de D. Laureano Figuerola, Ministro de Hacienda (8 marzo-14 Julio 1869)*, 1959.

7. Sobre l'unilateralitat dins del lliurecanvisme, veure BHAGWATI, Jadish: *El proteccionismo*, 1991, p.39 i ss.

8. Per a l'aranzel de 1869, veure GWINNER, Arturo: "La política comercial de España en los últimos decenios", (1973), p.253 i ss.; TORTELLA CASARES, Gabriel: *Los orígenes del capitalismo en España. Banca, Industria y Ferrocarriles en el siglo XIX*, 1982, p.306; ARANA PÉREZ, Ignacio: *La liga vizcaína de productores y la política económica de la Restauración. 1894-1914*, 1988, p.58-59; SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.6.

Un dels aspectes més remarcables d'aquest paquet de disposicions, és el caràcter esglaonat de les rebaixes previstes a la base 5ena, que pretenia evitar un gir brusca en la política aranzelària. El propi Figuerola hi al·ludeix, anys més tard, en un dels mitings celebrats per l'ARAA:

En el año de 1869, si el Ministro hubiese establecido desde luego el libre-cambio, hubiera sido calificado de utopista, se habría dicho que sacrificaba la realidad a los sueños de una imaginación llena de radicales ideas, si del 80 por 100 hubiera bajado al 1 o al 2 por 100. De aquí la combinación de los tres plazos para que fueran reduciéndose los derechos de Arancel a derechos puramente fiscales, y de aquí que podamos decir mis compañeros y yo que el Arancel del 69 es un monumento de gloria comparado con otros Aranceles llenos de irritantes injusticias⁹.

Diversos autors han coincidit en ressaltar la importància de la base 5ena i de la seva aplicació o no per definir l'arancel de 1869. Per a Serrano Sanz, constituïa el principal element de la reforma de 1869: *la base 5ª era un elemento esencial en la estrategia del Arancel Figuerola: Sin aplicar las reducciones que en ella se preveían no se podía hablar, en propiedad, de librecambismo sino de un suave proteccionismo*¹⁰. Per a Gabriel Tortella, l'arancel de 1869 en ell mateix seria encara relativament alt, situant-se les rebaixes reals en la base 5ena¹¹. D'altra banda, Ignacio Arana ressaltava el caràcter de compromís entre sectors econòmics de 1869:

Este Arancel, considerado librecambista por los sectores industriales proteccionistas, no puede, sin embargo, ser calificado correctamente como tal; si relativamente era el más librecambista de los promulgados hasta entonces, analizado en abstracto representa un compromiso entre librecambistas y proteccionistas, o quizá entre Figuerola que hubiera deseado un librecambismo más radical y Prim o Madoz proteccionista éste a pesar de su militancia en el partido progresista; deseoso aquel de atender las demandas catalanas¹².

Als primers anys de la Restauració, l'arancel de 1869 serà objecte de controvèrsia entre lliurecanvistes i proteccionistes. Els primers el posaran com a model a seguir, trobant en ell el motiu del creixement econòmic dels anys següents i presentant-lo alhora com a exemple de prudència, per la seva previsió dels tres terminis esglaonats. Per als proteccionistes, mentre uns admeten el caràcter beneficiós d'aquesta reforma sense l'aplicació de la base 5ena, altres la consideren perjudicial per a la indústria. En qualsevol cas, per a ells, el creixement real de l'economia espanyola als anys següents a la reforma de 1869 es deuria a un altre tipus de circumstàncies: la reducció d'importacions europees com a resultat de la guerra francoprussiana, la dificultat dels transports a través del Pirineu provocada per la guerra carlina, la demanda de teixits de l'Exèrcit espanyol en campanya o el retorn de capitals antillans, fugint de la insurrecció cubana.

2.2.2.2. Els tractats de comerç de 1870.

L'altre gran aspecte a destacar de la política aranzelària del Sexenni, és la celebració de diversos acords comercials. El 1870 se signen tractats de comerç amb Bèlgica, Itàlia i Àustria-Hongria, amb una durada de cinc anys (tots tres conclouen l'1-7-1875) i que tenien la particularitat d'incloure entre les seves clàusules el compromís per part espanyola d'aplicar la

9. ASOCIACIÓN PARA LA REFORMA DE LOS ARANCELES DE ADUANAS (ARAA): *Meeting celebrado en el teatro de la Alhambra el día 25 de Marzo de 1882. Tema: la base 5ª de la ley arancelaria y el tratado de comercio*, 1882, p.27. Sobre la seva visió de la reforma aranzelària de 1869, veure també FIGUEROLA, Laureano: *La reforma arancelaria de 1869 por ... ministro que fue de Hacienda*, 1879.

10. SERRANO SANZ, José Mª: "La política de comercio exterior en los inicios de la Restauración (1875-1881)", 1983, p.210.

11. TORTELLA: *Los orígenes ...*, p.306.

12. ARANA: *La liga vizcaína ...*, p.58-59.

primera de les rebaixes previstes per la base 5ena per a 1875. Dels tres tractats de comerç, el que tindrà una repercussió més gran als primers anys de la Restauració serà el signat amb Bèlgica el 12-2-1870, pels esforços dels governs conservadors en deslliurar l'aranzel espanyol d'aquell compromís.

Per als proteccionistes catalans, el fet de deixar l'aranzel lligat per acords comercials constituïa en ell mateix un error en política aranzelària, ja que el país quedava sense la llibertat necessària per modificar els seus aranzels quan li convingués; els signats el 1870 haurien estat un recurs extrem dels autors de la reforma aranzelària de 1869 per evitar que governs posteriors alteressin novament les taxes en un sentit protector. Així, amb ocasió de la revisió del tractat de comerç amb Bèlgica feta a les Corts el 1876, alguns parlamentaris catalans al·ludiran al tema. Bosch i Labrús afirma al Congrés: *esos tratados no tenían más objeto que asegurar la duración por un tiempo indefinido de una reforma arancelaria perjudicialísima a los intereses del país*¹³. I, de la seva banda, Ferrer i Vidal planteja al Senat: *no se contentaron con hacer del proyecto de aranceles una ley del Reino; no se contentaron con esto; quisieron coartar la facultad del Gobierno y de las Cortes futuras, para que no pudiesen poner mano en su obra, para que no pudiesen corregir sus defectos, para que nadie pudiese tocar el arca santa: para lograrlo, unieron los aranceles de aduanas a los tratados de comercio; y no solamente los unieron, sino que los clavetearon y remacharon*¹⁴.

Tots tres tractats preveïen la possibilitat de denunciar-los un any abans de la seva data d'acabament, deslliurant aleshores al Govern espanyol de l'obligació d'aplicar la rebaixa prevista per la base 5ena. El Govern de 1874, però, no va fer ús d'aquesta facultat, pel que el primer Govern de la Restauració es va trobar amb aquest afer al damunt de la taula.

2.2.3. Restauració i sectors econòmics demandants.

Abans d'entrar a fons en l'anàlisi de la política aranzelària del primer tram de la Restauració, convé parar atenció en tres qüestions fonamentals: primer, les demandes dels diversos sectors econòmics, amb interessos i prioritats diferents quan no oposats entre ells; segon, els moviments comercials espanyols, en la mesura que uns pocs països absorbeixen bona part dels moviments comercials i, per tant, marquen poderosament el disseny d'una política comercial determinada; i, tercer, la influència entre els membres del Govern i de les Corts d'algunes de les propostes lliurecanvistes en la matèria.

Entre els diversos sectors econòmics, apareixen durant aquests anys grans divergències respecte a l'orientació que el Govern hauria de donar a la seva política aranzelària. Els industrials catalans del sector tèxtil (a tenir en compte la diversitat d'activitats, així com el molt variable volum de cada establiment fabril), amb uns costos superiors de producció als dels industrials europeus, en bona part deguts també a una fiscalitat superior, s'oposaran reiteradament a cap rebaixa en les taxes aranzelàries i apostaran per un aranzel protector. Aquests industrials veuen com a les negociacions dels tractats de comerç i altres mesures aranzelàries se'ls deixa de banda a l'hora d'aconseguir avantatges comercials amb altres països i, fins i tot, com se'ls sacrifica per afavorir l'agricultura d'exportació. Com a mínim formalment, elaboraran una alternativa proteccionista que empari igualment tots els sectors econòmics nacionals, tot reservant-los el mercat interior, fins i tot en aquells en els que una rebaixa de drets els afavoriria (primeres matèries, blat).

13. DSC, legislatura de 1876-77, 30-5-1876, núm. 72, p.1809.

14. DSS, legislatura de 1876-77 [DSS: 1876], 10-4-1876, núm. 29, p.264.

Al seu costat, hi ha altres sectors demandants de protecció, però amb un pes específic menor i, sobretot, que no construeixen cap model de proteccionisme global, sinó que demanen sols per a ells mateixos: arrossers valencians, fariners asturians, sucres andalusos, sector de les panses de Màlaga i sector dels carbons d'Astúries. Els arrossers valencians es mobilitzen per impedir un projecte d'importacions d'arrossos de l'Índia, que pretenia reelaborar-los a un port espanyol i reexportar-los a les Antilles, beneficiant-se de reduccions aranzelàries en concepte d'admissió temporal de mercaderies. Els fariners asturians s'oposaran a la celebració de cap acord comercial entre els Estats Units i Cuba, ja que els privaria del mercat antillà; en aquest cas, s'arribava a l'extrem que sovint es comprava el blat als Estats Units, se'n feia farina a Astúries i es reexportava a Cuba. Els sucres andalusos, que introdueixen el sucre de remolatxa com a alternativa al de canya de les Antilles, s'oposaran a la reducció de drets d'entrada a la península dels sucres antillans. El sector de les panses de Màlaga apareix als grans tractats de comerç demanant increments dels drets duaners espanyols per al seu sector. El dels carbons d'Astúries demanarà en diverses ocasions mesures de protecció, destacant la proposta que els vaixells de l'Armada espanyola o dels serveis contractats per l'Estat consumissin sols aquests carbons; de tota manera, no és tan bel·ligerant en les negociacions dels acords comercials, ja que l'entrada de carbons a altres països sovint no estava gravada pels seus aranzels, en ser considerats primeres matèries.

A l'altre extrem, el sector més interessat en l'adopció d'una política lliurecanvista és el vitivinícola, en un moment d'expansió lligada a l'extensió de la plaga de la fil·loxera a França, i que recerca acords comercials que garanteixen l'exportació del seu producte. Sap que si vol aconseguir rebaixes als aranzels dels altres països, alguns d'aquests (precisament amb els que existeix un moviment comercial més significatiu) demanaran al Govern espanyol, com a contrapartida, rebaixes en les partides de manufactures. Des d'un punt de vista diguem doctrinal, justifica el fet que aquestes rebaixes creïn una forta competència a la indústria nacional, tot fent una lectura particular de la tesi ricardiana de la divisió internacional del treball (aspecte que veurem tot seguit), amb l'especialització en els sectors on s'obté la màxima rendibilitat de les inversions, model que es faria encaixar en el cas espanyol amb els vins; això, unit a una lectura també particular dels drets del consumidor, que es veurien afavorits per la importació de productes estrangers més barats.

Aquest sector, doncs, constitueix un dels principals demandants de lliurecanvi, amb la important excepció de bona part dels vinicultors catalans, que fan costat a la burgesia industrial del sector tèxtil. Pan-Montojo assenyala com, dins seu, el grup més decididament lliurecanvista el constituïran els vinicultors de Xerès, que en elaborar uns vins amb una graduació molt forta, necessitaven que els tractats de comerç generalment regulats per una escala alcohòlica, que gravava els vins segons la seva graduació fossin el màxim d'amplis en el tema dels vins, a canvi d'oferir tota mena de contrapartides en els sectors industrials¹⁵.

L'altre gran interessat en l'adopció del lliurecanvi, era el sector comercial i, particularment, la burgesia comercial de Madrid, especialitzada en la venda de roba. Com més s'abaratissin els drets d'entrada dels teixits estrangers, més podia créixer el seu volum de vendes.

El sector siderúrgic basc fa costat aquests anys a les demandes de lliurecanvi. Bona part de la seva producció estava orientada a l'exportació a Gran Bretanya, donant una càrrega de

15. PAN-MONTOJO, Juan: *La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936)*, 1994, p.104.

retorn als vaixells britànics que transportaven carbó al País Basc, abaratint així considerablement els costos. No serà fins els anys noranta, amb les innovacions tecnològiques que permetien obtenir acer més barat a altres centres productors i amb la introducció d'un sector metal·lúrgic al costat de les siderúrgies, que es comença a adoptar posicionaments proteccionistes.

El sector dels cereals es troba en un punt de transició. Si als anys anteriors havia pogut cobrir tota la demanda espanyola, poc a poc la producció començarà a ser insuficient i caldrà recórrer a les importacions. Aquestes augmentaran considerablement als anys vuitanta, per l'abaratiment dels transports i per la consolidació de diversos focus productors a gran escala a nivell mundial. No serà, però, fins la segona meitat dels vuitanta, que els grans propietaris cerealistes s'organitzen plenament i esdevenen un grup de pressió demandant de protecció per als cereals.

Per a Muñoz, Roldán i Serrano, a més dels sectors esmentats, caldria afegir el capital estranger, això sense oblidar les aportacions doctrinals del lliurecanvisme militant:

Librecambistas lo fueron siempre los *intereses extranjeros* en particular las poderosas compañías de ferrocarriles, que contaron con el apoyo de políticos influyentes tales como Moret, Sagasta, etc.; *núcleos consumidores* como Madrid, la importante *burguesía comercial* de la época, de cuyas filas salían en conexión con el capital extranjero la mayor parte de promotores de sociedades de crédito y banca que en tan gran número se constituyeron en aquellos años, la mayoría de los profesores de economía de la Universidad y economistas e intelectuales destacados de la época: hombres como Álvaro Flórez Estrada, Manuel Colmeiro, Laureano Figuerola, Echegaray, Castelar, Pedregal, Luís María Pastor, Sanromá, Canalejas, Duque de Almodóvar del Río, Azcárate, los hermanos Rodríguez, etc. También durante un cierto tiempo hasta que se hace notar la competencia exterior fueron tolerantes con el libre cambio los latifundistas y la propia burguesía terrateniente¹⁶.

2.2.4. Moviments comercials espanyols.

En analitzar els moviments comercials espanyols del període, una primera constatació que apareix és que es troben enormement concentrats amb dos països, França i Gran Bretanya, seguits a distància per Cuba, en exportacions, i pels Estats Units, en importacions. Leandro Prados de la Escosura calcula que les exportacions a ambdós països se situarien en un 59'1% per a 1875-79 i un 69'3% per a 1880-84, mentre que les importacions procedents també d'ambdós països se situarien en un 56'5% per a 1875-79 i en un 49'7% per a 1880-84¹⁷.

La importància del comerç amb aquests dos països i la seva relació amb la política comercial espanyola, constitueixen aspectes prou vistos a l'època. Així, García Barzanallana, ministre d'Hisenda als primers governs de la Restauració, afirma al respecte:

El comercio español se limita en el día a ciertos mercados: lo cual origina que nuestras ventas dependan, en gran parte, de las alteraciones de las tarifas aduaneras de muy pocas naciones extranjeras, con las cuales tienen ligada su suerte casi exclusivamente los negociantes españoles dedicados al tráfico exterior. Por esto es precaria su situación en demasía también. Y, por último, la falta de cierta audacia provechosa muchas veces en los negocios mercantiles, hace que siguiendo la rutina y no aspirando a descubrir nuevos horizontes,

16. MUÑOZ, Juan; ROLDÁN, Santiago; SERRANO, Angel: "La involución nacionalista y la vertebración del capitalismo español", 1978, p.22.

17. PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro: *Comercio exterior y crecimiento económico en España, 1826-1913: tendencias a largo plazo*, 1982, quadres 9 i 14, p.48 i 57. Veure també "Las estadísticas españolas de comercio exterior 1850-1913: el problema de las "valoraciones"", 1981; "El comercio hispano-británico en los siglos XVIII y XIX. Reconstrucción", 1984; "El comercio exterior y la economía española durante el siglo XIX", 1985; "Una serie anual del comercio exterior español (1821-1913)", 1986. I SERRANO SANZ: *El viraje proteccionista ...*, p.43.

descuidemos el entablar relaciones frecuentes e importantes con algunos países, casi desconocidos de nuestros especuladores y cuyos productos podríamos consumir en cantidades y por valores considerables.

Todavía podemos decir más; y es que sucede, en muchos casos, que no compramos en los mercados más baratos, ni siempre de primera mano; sino que, con frecuencia excesiva, Francia e Inglaterra nos sirven de intermediarias para nuestras transacciones comerciales¹⁸.

Gumersindo de Azcárate, un dels directius de l'ARAA, ressaltava un altre aspecte a tenir en compte: mentre per a la part espanyola el volum comercial amb França i Gran Bretanya significa un percentatge molt considerable de tots els seus moviments, per a aquests països el comerç amb Espanya significa una part molt reduïda dels seus tràfics comercials: *El comercio inglés asciende al año a 17.500 millones de pesetas. Pues, ¿sabéis lo que representa en esa cifra el comercio español? Representa el uno y medio por 100 de sus exportaciones. En cambio, las tres cuartas partes de nuestras importaciones proceden de Francia e Inglaterra y casi toda nuestra exportación va a estos dos países*¹⁹. D'aquí que Joaquim Nadal, analitzant el comerç hispanobritànic, conclogui que mentre per a Espanya aquestes relacions comercials eren vitals, per a Gran Bretanya eren secundàries²⁰.

Una segona qüestió, és veure el tipus de productes que predominen a exportacions i importacions. Seguint amb les dades de Prados de la Escosura, veiem com els vins constitueixen clarament el primer producte exportat. Sumant els vins comuns amb els de Xerès, representen un 26'6% entre 1875-1880, per passar a un 39'2% entre 1881-1884²¹. Segons càlculs de Pan-Montojo, per als anys aquí analitzats, aquestes exportacions anirien dels 1.839 mils d'hectolitres el 1876 als 7.178 el 1885, amb un màxim de 7.671 el 1883²². Al costat dels vins, apareixen altres productes, tot i que a una considerable distància: minerals (plom, coure, ferro) i altres productes agraris (olis, taronges, ametlles, panses), amb una importància creixent dels suros.

Pel que fa a les importacions, no hi ha un predomini tan clar d'un producte. En destaquen algunes primeres matèries (cotó en floca, carbó, fusta), aliments (blat, aiguardent, sucre, bacallà, cacau), maquinària i manufactures metàl·liques, material ferroviari i tèxtils.

2.2.5. Influència de les propostes lliurecanvistes.

2.2.5.1. Organització dels lliurecanvistes.

Durant aquests anys, la polèmica entre lliurecanvistes i proteccionistes pren una enorme volada, tant en el terreny més purament doctrinal, com en l'anàlisi de projectes aranzelaris concrets. La propaganda d'ambdues escoles es fa de molt diverses maneres: mítings, fullets, articles de premsa i congressos.

Per part dels lliurecanvistes, l'eix al voltant del qual gira gran part de la seva activitat és l'ARAA. Els seus orígens més remots es trobarien en un viatge de propaganda a Cadis del gran propagandista del lliurecanvisme britànic Cobden, fet el novembre de 1846, que tindria

18. GARCÍA BARZANALLANA, José: *Política comercial de España. Memoria leída en la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas por D. ... su individuo de número*, 1883, p.61.

19. ARAA: *Meeting celebrado en el teatro de la Alhambra el día 26 de noviembre de 1882*, 1882, p.35-36.

20. NADAL FARRERAS, Joaquín: *Comercio exterior con Gran Bretaña (1777-1914)*, 1987, p.182.

21. PRADOS DE LA ESCOSURA: *Comercio exterior ...* quadre 7, p.41.

22. PAN-MONTOJO: *La bodega ...*, 1994, quadre 3.1., p.140. Veure també GALLEGO MARTÍNEZ, Domingo; PINILLA NAVARRO, Vicente: "Del librecambio matizado al proteccionismo selectivo: el comercio exterior de productos agrarios y alimentos en España entre 1849 y 1935", 1996, p.634-635.

com a resultat la creació d'una primera *Asociación LibreCambista de España*²³. El següent pas, fou el congrés d'economistes celebrat a Brussel·les el 1847, convocat per debatre diversos aspectes relacionats amb la política aranzelària, en un moment d'auge de les tesis lliurecanvistes. Alguns economistes espanyols, ja sensibilitzats pel viatge de Cobden, es fixarien en aquest congrés. Quan el 1856 es repeteixi el congrés, hi assistiran ja Figuerola, Borrego i Colmeiro. De retorn a Madrid funden una *Sociedad Libre de Economía Política*, que el 1859 esdevé l'ARAA.

L'ARAA organitzà aleshores una sèrie de mítings a l'edifici de la borsa de Madrid i un cicle de conferències a l'AM, el curs 1862-63. Al Sexenni, l'associació es dissol, en creure que amb l'aranzel de 1869 la política aranzelària en sentit lliurecanvista quedava assegurada. Amb la Restauració, alguns dels seus membres més significatius organitzen conferències a l'AM i *Círculo de la Unión Mercantil de Madrid* (CUMM) i, el 1879, reconstrueixen novament l'associació davant del que creuen un retrocés de les conquestes de 1869.

A la Junta Directiva de l'ARAA trobem uns quants personatges coneguts, alguns d'ells polítics d'un considerable relleu, catedràtics de la UCM, periodistes i comerciants madrilenys: Gumersindo de Azcárate, Félix Bona, Andrés Borrego, Justo Pelayo Cuesta, José Echegaray, Laureà Figuerola, Rafael María de Labra, Segismundo Moret, Manuel Pedregal, els germans Prats (o *Prast*; Carlos i Julián), Gabriel Rodríguez, Servando Ruíz Gómez, Joaquín María Sanromá, Ildefonso Trompeta, Manuel Zapatero i altres. Constitueixen un grup prestigiós i influent a la Cort, situat políticament a l'esquerra, entre els diversos sectors democràtics. Per al periòdic madrileny *El Bien Público*²⁴, els membres de l'ARAA serien senzillament els antics radicals de 1869, reorganitzats al voltant d'una demanda de política aranzelària. En qualsevol cas, la seva presència als sectors polítics esquerrans és manifesta, juntament amb una important activitat en entitats com la *Institución Libre de Enseñanza*, la *Sociedad Abolicionista Española* (reconstituïda en paral·lel a l'ARAA²⁵), sense oblidar les connexions maçòniques. Aquest grup assoleix la seva màxima influència política durant el breu Govern de la ILD (octubre 1883/gener 1884), en què dos dels seus membres més significatius ocupen carteres ministerials: Servando Ruíz Gómez a Estat i Segismundo Moret y Prendergast a Governació.

Periòdicament l'ARAA organitzava mítings lliurecanvistes a teatres madrilenys, copiats íntegrament per taquígrafs i reproduïts posteriorment en forma de fullet²⁶. Aquests mítings tenien un fort contingut doctrinal i, a més, cadascun es dedicava a un tema concret. A través de l'associació, també es traduïen al castellà i s'editaven alguns textos lliurecanvistes britànics. El mateix 1879 va organitzar una *Juventud LibreCambista*²⁷ i un intent de societat similar a Bilbao. Va influir en la línia seguida per diverses publicacions periòdiques, com *El Eco de las Aduanas*, la *Crónica de la Industria*, *El Economista Industrial* o *La Hacienda y el Comercio*, de Madrid.

23. Sobre el viatge de Cobden de 1846 i inicis del lliurecanvisme organitzat espanyol, veure SOLÀ: *L'Institut Industrial ...*, p.113 i seg. Veure també TALLADA PAULÍ, José M^a: "La política comercial y arancelaria española en el siglo XIX", 1943; *Barcelona económica y financiera en el siglo XIX*, 1944; *Historia de las finanzas españolas en el siglo XIX*, 1946; LLUCH, Ernest: "La "gira triunfal" de Cobden per Espanya (1846)", 1988.

24. *El Bien Público*, diari polític, mercantil i literari (Madrid), 15-11-1880, núm. 39.

25. Per a les coincidències de directius entre l'ARAA i la *Sociedad Abolicionista Española*, veure *La Correspondencia de España* (Madrid), 9-11-1879.

26. Veure a la relació final de fonts i bibliografia la referència completa dels 17 fullets editats per l'ARAA entre 1879 i 1885.

27. Sobre la constitució d'aquesta societat, veure *El Economista Industrial* (Madrid), núm. 133, 7-8-1879.

Una altra entitat a tenir en compte, és el CUMM, creat el 1858 com a corporació del comerç madrileny, generalment favorable al lliurecanvi. Disposava de salons de tertúlia d'inspiració ateneística i organitzava periòdicament conferències, a algunes de les quals es tracten àmpliament els temes aranzelaris²⁸. Per al període analitzat, la xifra de socis supera els 4.500. És el CUMM el que impulsa la reconstrucció de l'ARAA, el 1879. A la seva Junta Directiva trobem personatges que també es troben a la de l'ARAA: els germans Prats, Francisco Somalo, Zapatero i Trompeta. El gener de 1884, el CUMM va organitzar un multitudinari banquet al teatre madrileny de *La Alhambra*, amb motiu de la signatura del protocol d'acord comercial amb Gran Bretanya, al que hi assistiren els ministres artífexs i l'ambaixador britànic.

Alguns dels personatges esmentats es troben, a més, organitzats en una associació internacional lliurecanvista, amb seu a Anglaterra: el *Cobden Club*. En formaven part personatges de relleu que haguessin contret algun mèrit particular en la difusió del lliurecanvi. A la secció espanyola, trobem dotze membres l'any 1885, entre els que apareixen Figuerola, Castelar, Ruíz Gómez, Moret i EcheGARAY²⁹. Per als proteccionistes catalans, el *Cobden Club* serà un enemic temut: ben organitzat, influent amb els governs, solvent econòmicament, serà considerat com un grup de pressió internacional que influeix en els governs al gust dels fabricants de Manxester. Els seus membres espanyols seran acusats més d'un cop d'estar venuts a l'or anglès.

Un altre punt a tenir en comte, és el *Congreso Económico Mercantil*, celebrat a Madrid el desembre de 1881, amb participació de gran quantitat de comerciants i d'alguns industrials procedents de diversos llocs. Al congrés es varen abordar diversos temes, dedicant una part de la seva atenció als estrictament aranzelaris, amb predomini de les tesis lliurecanvistes³⁰.

2.2.5.2. Aportacions doctrinals.

A) Divisió internacional del treball: *Espanya, la bodega del món*.

Els lliurecanvistes espanyols realitzen durant aquests anys un intent d'aclimatació de la teoria de Ricardo dels costos comparats, segons la qual, un país estalvia dedicant els seus esforços al sector en el que és més productiu i adquirint al mercat internacional els altres productes, fins i tot aquells que podria produir ell mateix, però amb una productivitat relativament menor. Ricardo formulava així la necessitat d'una divisió internacional del treball, en la que cada país s'especialitzaria en una producció a gran escala, que permetria uns costos més baixos i afrontar una tecnificació d'envergadura³¹. El sector de l'economia espanyola que per a aquests lliurecanvistes reunia millor les condicions d'especialització, producció a gran escala i aptituds per a l'exportació, era el vitivinícola, que comptava, a més, amb una conjuntura favorable deguda al descens de la producció d'un dels seus més directes competidors, França, per l'avanç de la plaga de la fil·loxera entre els seus ceps.

28. Veure CÍRCULO DE LA UNIÓN MERCANTIL [DE MADRID]: *Conferencias del curso de 1879 a 1880*, 1881; *Conferencias pronunciadas en el ... desde 13 Noviembre 1880 a 7 Diciembre 1888*, s/a.

29. Per als socis espanyols del *Cobden Club*, veure ALMIRALL, Valentí: *Lo "Cobden Club". Discurs llegit en la sessió inaugural dels treballs del any lo dia 16 d'Octubre de 1886 per ...*, 1886.

30. *Congreso Nacional Mercantil. Noviembre de 1881. Actas*, 1882. Veure la sessió del 15-12-1881.

31. Per als plantejaments de divisió internacional del treball de Ricardo, veure OHLIN, Bertil: *Comercio exterior y política comercial*, 1948, p.291 i ss; DENIS, Henri: *Historia del pensamiento económico*, 1970, especialment p.270; TORTELLA: *Introducción a la economía ...* p.142 i ss.; FRAUCCI: *Liberalismo y proteccionismo*, 1988, especialment p.34.

L'afavoriment del sector vitivinícola constitueix un dels eixos d'actuació dels lliurecanvistes, que es fa més explícit a partir del míting de l'ARAA celebrat el 14-11-1880 al *Teatro Real* de Madrid³², acte que origina un amplíssim debat a premsa, tertúlies, món polític i associacionisme econòmic. Els lliurecanvistes formulen la idea d'*Espanya, la bodega del món*, segons la qual, els esforços inversors s'havien de dirigir prioritàriament a aquest sector fins multiplicar la producció de vins i esdevenir el principal assortidor d'aquest producte a nivell mundial.

És tal la vehemència que els lliurecanvistes espanyols posen en la seva aposta pels vins com a complidors de la missió anunciada per Ricardo dins d'una divisió internacional del treball, que per a alguns oradors fogosos hi haurà fins i tot un cert messianisme per part dels exportadors de vins espanyols. Afirma un d'ells a un acte de l'ARAA:

hay que llevar el vino a la mesa del obrero inglés, del obrero alemán y del trabajador ruso, para quienes es todavía un artículo de lujo, inaccesible dentro de sus pequeños recursos; si no hubiera de parecernos esto una fantasía, os diría que hasta constituye parte de nuestro destino como pueblo y una especie de misión humanitaria y de obligación moral, a causa del lugar que ocupamos en el planeta, llevar la alegría de nuestro sol y de nuestro cielo en las olas púrpura de nuestros vinos a los países nebulosos del Norte, democratizando ese rico caldo, extrayéndolo de la botella con etiqueta y del escaparate a través de cuyos cristales lo contemplan las masas, derramarlo en los barrios donde habita el pobre, al mismo precio casi a que se expende en el país productor³³.

Unida a aquest desig d'incrementar la producció i exportació de vins hi haurà la demanda al Govern d'acords comercials que obrin nous mercats i consolidin els existents. Conscients de la conjunturalitat de la demanda francesa de vins, els lliurecanvistes voldran diversificar els mercats, pensant en el moment en què França recuperi la seva producció normal. Un dels seus objectius principals, serà la demanda d'un acord comercial amb Gran Bretanya, país que gravava els vins amb una escala alcohòlica que perjudicava els de procedència espanyola.

Segons la idea d'especialització en el sector vitivinícola, la política aranzelària espanyola s'hauria d'encaminar a negociar nous tractats de comerç, fixant-se especialment en reduir les escales alcohòliques d'aquells països que les tinguessin incorporades al seu sistema aranzelari. El fet que a les negociacions l'altra part contractant demanés reduïdes a l'aranzel espanyol en determinats productes, entrant per tant aquests productes estrangers en competència amb els nacionals al mercat interior, no significava cap impediment per als lliurecanvistes, sinó tot el contrari: per a ells la reduïda de taxes sempre era beneficiosa en ella mateixa (com veurem més endavant), però, a més, si això arribés a perjudicar o, fins i tot, a fer desaparèixer algun sector econòmic sencer com les indústries tèxtils el seu efecte seria igualment beneficiós; en aquest sentit, els lliurecanvistes sostenien que el manteniment d'aquests sectors no era gens rendible per al país, ja que desviaven esforços i capitals del sector on obtindrien un rendiment òptim, al mateix temps que el conjunt del país pagava pel seu sosteniment artificial, en una situació de privilegis. D'altra banda, creien que els guanys obtinguts per les exportacions massives dels vins, haurien de permetre adquirir en el mercat internacional la gran majoria de productes que necessitessin els consumidors espanyols.

32. Veure ARAA: *Meeting libre-cambista sobre la producció vinícola y el comercio internacional (celebrado en el Teatro Real de Madrid el 14 de Noviembre de 1880)*, 1880.

33. ARAA: *Meeting libre-cambista sobre la urgencia de la reforma arancelaria (celebrado en el teatro de la Zarzuela el día 26 de Junio de 1881)*, 1881, p.40, intervenció de Costa.

Especialització en un producte de gran exportació en el qual el país obtindria la màxima rendibilitat, i liquidació (o, en tot, cas, no protecció) dels sectors no prou competitius davant la competència exterior, serien dos dels eixos sobre els que es mouria bona part de la proposta lliurecanvista. Llegim en un document de la *Sociedad Económica Aragonesa de Amigos del País*, elaborat amb motiu del tractat de comerç amb França de 1882, i amb una notable influència de les tesis lliurecanvistes:

Dirigir a empresas gratificadas o protegidas a costa del haber nacional, capitales que empleados en la producción de la riqueza para que las naciones son más aptas, darían seguros rendimientos y una suma de bienestar constante y no privilegiado, es tanto como declarar una especie de vinculación para determinadas industrias que viven y prosperan a costa de las otras, como vivieron los mayorazgos a costa de la igualdad y de la riqueza de las familias y de la riqueza y desarrollo de las naciones³⁴.

Però la idea de liquidació de sectors poc competitius no es limita a l'apartat de les indústries. S'hi inclou sovint sectors agraris, algun dels quals és tan significatiu i amb tants interessos en joc com el del blat. En un altre dels actes organitzats per l'ARAA, precisament dedicat al tema dels cereals, Felix Bona afirma: *Ya digo que a mi no me asustaría que la industria de los cereales tuviera que abandonarse en España, siempre que pudiesen venir los trigos a la mitad de precio del que hoy los tenemos*³⁵.

B) Interessos de la majoria i drets del consumidor.

Unida a aquesta idea dels sectors econòmics que viuen com a privilegiats, protegits per l'aranzel en detriment dels altres, apareix la dels interessos de la majoria, representada per l'agricultura d'exportació, enfront dels de la minoria, representada per uns pocs industrials catalans. L'aposta dels lliurecanvistes anirà en defensa dels interessos que es consideren majoritaris i amb hostilitat respecte els interessos als que es considera minoritaris i abusius. Diu Gumersindo de Azcárate a un dels mítings de l'ARAA: *Tenemos enfrente tan sólo unos cuantos fabricantes de tejidos que sacrifican a su interés a todos los consumidores, al resto de las industrias, y sobretodo, a la industria vinicultora*³⁶.

Per als lliurecanvistes, doncs, la política aranzelària ha d'escollir entre el manteniment dels privilegis d'uns pocs fabricants en detriment de la gran majoria del país, o l'establiment d'un sistema aranzelari que beneficiï aquesta, encara que aquells en puguin sortir perjudicats. Al mateix acte de l'ARAA, afirma al respecte un altre orador:

nosotros no defendemos mezquinos intereses particulares, sino que aspiramos al engrandecimiento del país, al bienestar de la generalidad, aunque para realizarse tan importantes fines hayan de lastimarse las conveniencias de algunas personas, las cuales serían muy dignas de respeto si no se opusieran a los intereses generales del país y si no constituyesen un obstáculo serio y formidable para que España sea próspera y feliz³⁷.

Aquesta situació de privilegi d'uns pocs, constituïria per als lliurecanvistes l'exercici d'un autèntic monopolisme. Un dels oradors de l'ARAA afirma al respecte:

34. Archivo del Congreso de los Diputados, serie general, legajo 209/expediente 11, núm. 7/75.

35. ARAA: *Segundo meeting libre-cambista sobre la importación de cereales. Sesión pública del día 26 de Octubre de 1879*, 1879, p.43.

36. ARAA [Asociación para la Reforma LIBERAL de los Aranceles de Aduanas]: *Meeting de la ... celebrado en el Teatro Real de Madrid el día 13 de Marzo de 1881. Tema: La reforma general de los Aranceles, y las cuestiones vinícola, lanera y el derecho diferencial de bandera en las Antillas*, 1881, p.53.

37. ARAA: *Meeting ... 13-3-1881*, p.6.

Pero si nosotros dejamos a todos en completa libertad para que adquieran los productos que les sean necesarios donde lo estimen conveniente, ¿por qué hemos de sufrir esa ley ominosa que nos obliga, en exclusivo provecho de ciertas colectividades, ya no a vestir sino con los tejidos que unos fabrican, ya no a labrar nuestras tierras con los hierros caros y malos que otras elaboran, llegando hasta a pretenderse que volvamos a no poder exportar nuestros productos sino en los buques que a ellos les pertenecen? No; acabe para siempre esa injusticia y esa tiranía³⁸.

La defensa dels interessos de la majoria, es presenta també com la defensa dels drets del consumidor enfront del productor privilegiat. Per als lliurecanvistes, el consumidor estaria pagant indègudament un sobrepreu per mercaderies que podria adquirir en millors condicions en el mercat exterior. Félix Bona al·ludeix a aquest aspecte en un altre dels actes lliurecanvistes:

bajo el punto de vista del proteccionismo, la resistencia a que se rebaje el Arancel procede de que se quiere y se busca que la mercadería extranjera no entre, a fin de que la mercancía nacional se pueda vender a un precio más alto, tan alto, cuando menos, como el recargo que representa el derecho arancelario; de forma que este recargo con que se beneficia al producto nacional, impidiendo la entrada de los productos extranjeros, es una contribución que sale del bolsillo del consumidor, no para ir a las arcas del tesoro, sino para ir a las del productor³⁹.

Els lliurecanvistes sostenien en aquest terreny les tesis del francès Bastiat, que considerava que amb uns aranzels baixos el consumidor sortia beneficiat per la barator de les mercaderies, mentre que amb uns aranzels alts, se'l condemnava a pagar preus molt elevats per idèntiques mercaderies (per als seus deixebles espanyols, es tractaria, al damunt, de *pitjors* mercaderies). Al seu treball *Harmonies économiques*⁴⁰. Bastiat admetia que no es pot separar la població entre productors a un costat i consumidors a l'altre, ja que ambdues facetes eren simultànies en un mateix individu, però, tot i així, creia que calia subordinar els productors als consumidors, ja que la iniciativa en economia es trobaria en la demanda.

Per a Azcárate, el caràcter inseparable de consumidors i productors el solucionarien aquests darrers renunciant a la seva faceta de consumidors, a canvi de beneficiar-se extraordinàriament en la de productors privilegiats:

representamos a los españoles todos, en cuanto son consumidores, y por tanto, a los mismos proteccionistas que lo son también; sólo que éstos no tienen inconveniente en sacrificar su interés de consumidores a lo que ellos llaman industria nacional; y es claro, aunque en concepto de consumidores pierdan *dos* con la protección, como en el de productores ganan *treinta*, pueden renunciar generosamente a los beneficios de la libertad, porque no les sale mal la cuenta⁴¹.

Sovint, aquesta defensa dels interessos de la majoria i dels consumidors agafa entre alguns lliurecanvistes, com ara Segismundo Moret, un cert to de justícia social.

C) No intervencionisme de l'Estat: el *laissez faire, laissez passer*.

El tema de la intervenció de l'Estat en l'economia, mereix també l'atenció dels lliurecanvistes. Parlaran aquí del *laissez faire, laissez passer*, inspirat en Quesnay i els fisiòcrates, i contraposat a l'intervencionisme estatal⁴². La seva idea és que la llibertat de

38. ARAA: *Meeting ... 14-11-1880*, p.23. Sobre aquesta qüestió, veure també la sèrie d'articles doctrinals de *La Hacienda y el Comercio* (Madrid), especialment els núms. 12 (30-3-1885) i 13 (10-4-1885).

39. ARAA: *Segundo meeting ... 26-10-1879*, p.39.

40. BASTIAT, Frédéric: *Harmonies économiques*; faig servir l'edició de 1870, en versió castellana de Francisco Vila. Veure les p.336 i ss. Veure també BAUDIN, Louis: *Frédéric Bastiat*, 1962.

41. ARAA [Asociación para la Reforma LIBERAL de los Aranceles de Aduanas]: *Meeting ... 13-3-1881*, p.56.

42. Per al *laissez faire, laissez passer*, veure FRAUCCI: *Liberalismo ...*, capítols 1 a 4.

produir i de comerciar seria la premissa que duria a la instauració d'un ordre natural a la societat, en el que l'Estat s'hauria de limitar a garantir aquestes llibertats, però abstenint-se de modificar-les amb la seva actuació. Creuran també que l'intervencionisme propugnat pel proteccionisme s'acostaria al socialisme⁴³.

Partint de la idea de la no intervenció de l'Estat en l'economia, l'ideal llunyà per a la majoria de lliurecanvistes seria la desaparició de les taxes aranzelàries. Llevat d'algunes excepcions, com la del sector comandat per Martín Rey⁴⁴, el que es demana és un aranzel amb taxes reduïdes, pensades no per protegir determinats sectors econòmics, sinó únicament a nivell de drets fiscals, que serveixin per garantir uns ingressos en concepte de renda de duanes, a l'estil de l'aranzel britànic.

L'objectiu d'un aranzel de taxes reduïdes, es planteja no sols des del punt de vista de la barator dels productes que pot adquirir el consumidor, sinó que hi ha també un intent de demostrar els avantatges que pot tenir per als propis sectors protegits. Principalment, els lliurecanvistes al·ludiran al factor competència exterior, que actuaria com a estímul per a aquests sectors, ja que l'entrada de mercaderies millors i més barates els obligaria a renovar-se i evitar l'estancament.

D'altra banda, es rebutja la tesi dels proteccionistes (inspirada en l'obra de l'alemany List, que veurem al capítol dedicat a les corporacions) de considerar l'aranzel alt com una etapa provisional, que serviria per aclimatar una nova indústria en un país (tesi de les *indústries naixents*). Per als lliurecanvistes, la indústria ha de sobreviure per ella mateixa i no pas amb l'ajut de l'Estat. Creuen que si no ho pot fer, és preferible que liquidi i que dediqui aquests esforços a un altre sector on sí existeixin condicions de competitivitat⁴⁵. A més, en el cas espanyol, la llarga durada d'una política aranzelària proteccionista o, fins i tot, prohibicionista, ja hauria estat més que suficient com per permetre a la indústria nacional posar-se en condicions de competir.

Altres factors considerats des de les files lliurecanvistes, són l'efecte de les taxes reduïdes en la renda de duanes i en el contraban. En el primer cas, argumentaran que la rebaixa de drets estimula fins a tal punt les importacions, que els ingressos superen la quantitat que es deixa de cobrar amb un aranzel alt. I en el segon, que amb taxes menors per al comerç legal, el tràfic il·lícit perdria marge de benefici, mantenint els seus riscos, i no resultant, per tant, rendible; el volum de mercaderies així recuperat per al comerç legal, s'afegiria a la renda de duanes.

També rebutgen els lliurecanvistes una altra forma d'intervencionisme, com és la demanda estatal, sobretot en la construcció de vaixells per a l'Armada i ferrocarrils. Consideren que si la indústria nacional no està tècnicament preparada per realitzar aquestes feines d'una manera competitiva, és preferible assortir-se al mercat internacional ja que, d'altra manera, hom estaria invertint més diners públics en un producte pitjor.

43. Sobre la identificació entre proteccionisme i socialisme, veure Joaquín Mª Sanromá: "El comercio como clase gobernante", dins CUMM: *Conferencias ... 1879-1880*, especialment p.33.

44. Per a les tesis de Martín Rey, veure ARAA: *Meeting libre-cambista sobre las reformas arancelarias en las Antillas. Sesión pública del día 22 de Febrero de 1880*, 1880, p.16.

45. Sobre el rebuig d'alguns teòrics lliurecanvistes a la tesi de les indústries naixents, veure BAUDRILLART, Enrique: *Manual de economía política por ... miembro del Instituto y antiguo profesor de dicha asignatura en el Colegio de Francia, 1877*, p.365 i ss.; FAWCETT, Enrique: *El libre-cambio y la protección. Investigación de las causas que han retardado la adopción general de la libertad de comercio desde que se introdujo en Inglaterra, por ... Miembro del Parlamento británico y Profesor de Economía política en la Univesridad de Cambridge*. Traducido de la segunda edición inglesa, con autorización del autor por GUMERSINDO DE AZCÁRATE, Profesor en la *Institución libre de enseñanza*, y de VICENTE INNERÁRITY Abogado del Ilustre Colegio de Madrid, 1879, p.182-183.

Cal dir que a l'extrem contrari del sector de Martín Rey, que com recordarem, propugnava la supressió total dels aranzels, hi ha un sector que proposa una mena de tercera via entre lliurecanvisme i proteccionisme, l'anomenat *reformisme* o *eclecticisme*, la característica principal del qual seria marxar cap a una certa rebaixa dels aranzels, però defugint de solucions doctrinals preconcebudes i valorant les circumstàncies de cada moment. Alguns autors d'aquest sector, serien Toribio Caballero⁴⁶ i Modesto Fernández⁴⁷.

D) Relacions internacionals: el cosmopolitisme.

El cosmopolitisme serà el principal tret definidor de la postura dels lliurecanvistes davant del context internacional. Per a ells, el patriotisme que ostenten els proteccionistes, a més d'un abús en la seva utilització reiterada, és un localisme anquilosat, en uns moments en què cal tendir a consolidar un mercat internacional sense traves duaneres. A un altre nivell, de la mateixa manera que els proteccionistes asseguraven que el seu sistema s'estava imposant arreu del món, els lliurecanvistes no dubten en afirmar, amb un cert to triomfalista, que el lliurecanvi guanya terreny en la política aranzelària de molts països, mentre el proteccionisme va retrocedint⁴⁸.

La inclusió de l'economia nacional en un mercat internacional té per als lliurecanvistes un efecte sempre saludable, ja que permet adquirir mercaderies millors i més barates i estimula la competitivitat dels productors. De cara a aquesta inclusió, valoren dues qüestions: les rebaixes aranzelàries i els acords comercials.

L'opinió majoritària entre els lliurecanvistes espanyols era que les rebaixes aranzelàries unilaterals, és a dir, no condicionades a l'acceptació per part d'altres països d'avantatges recíprocs per al comerç espanyol, era positiva en ella mateixa pels motius esmentats més amunt. Al seu costat, però, hi ha un sector que considera important utilitzar les rebaixes com a mesura amb altres països; és el que hom anomena *reciprocitat*. Per a Figuerola, autor de la reforma de 1869, inspirada en el principi de la unilateralitat, la qüestió no admetia dubte:

¡Reciprocidad! ¿Para qué? Para que allanando yo el camino a fin de obtener fácilmente las cosas que necesito, se allane igualmente para que de otras partes vengan a comprarme aquello que yo puedo dar, es una reciprocidad que no admite discusión; pero una reciprocidad que consiste en oponer obstáculos, en crear dificultades para que los productos que yo necesite no vengan fácilmente, y para que los que yo pueda producir vayan con toda suerte de facilidades al extranjero, es el error de la reciprocidad, es la reciprocidad entendida al revés⁴⁹.

Aquesta és de fet la postura predominant dins dels sectors lliurecanvistes. L'ARAA tradueix al respecte un treball del britànic Sir Louis Mallet titulat *Reciprocidad arancelaria*, escrit per encàrrec del *Cobden-Club* britànic com a rèplica al treball de Lord Bateman *Defensa de la protecció limitada, o de la reciprocitat*. En ell, Mallet rebutja la tesi dels

46. Veure CABALLERO, Toribio T.: *La protección y el libre-cambio ante la producción nacional. Estudios económicos de actualidad por D. ... oficial del cuerpo pericial de aduanas*, 1883.

47. Veure COMISIÓN ESPECIAL ARANCELARIA: *Información sobre las consecuencias que ha producido la supresión del derecho diferencial de bandera y sobre las valoraciones y clasificaciones de los tejidos de lana, formada con arreglo a los artículos 20 y 29 de la ley de Presupuestos del año de 1878-79, por la ... creada por Real Decreto de 8 de Septiembre de 1878*. Tomo 2: "Valoraciones y clasificaciones de los tejidos de lana". 1879, intervenció de Modesto Fernández y González de 17-11-1879, p.363.

48. Veure AZCÁRATE, Gumersindo de: *La crisis económica y la reacción proteccionista en Europa. Conferencias celebradas por el Ateneo Mercantil de Madrid en el curso de 1878 a 1879*, 1879; RUIZ GÓMEZ, Servando: *La protección arancelaria de los Estados-Unidos de Norte-América*, 1879.

49. ARAA: *Meeting libre-cambista celebrado en el teatro de la Comedia el día 24 de Junio de 1883. Tema: estado actual de la cuestión arancelaria*, 1883, p.28.

proteccionistes de la balança de pagaments com a indicador de l'estat econòmic del país i assumeix la tesi ricardiana de l'equilibri automàtic de la balança comercial, segons la qual, tot dèficit a la balança tendia a autoeliminar-se degut als moviments de preus que aquest mateix dèficit originaria, tant al país deficitari com als països excedentaris⁵⁰. Els lliurecanvistes espanyols afegiran la idea que com més es compra a un país, més compra aquest en el propi⁵¹.

Pel que fa als acords comercials, els lliurecanvistes no els consideren com un objectiu final, però sí com una estratègia viable del moment, amb diversos objectius: asseguraven mercats a les exportacions espanyoles, significaven una unificació a la baixa dels aranzels i oferien la garantia d'una legislació internacional per consolidar una política aranzelària en camí cap el lliurecanvi definitiu. A les seves intervencions als mítings de l'ARAA, diversos oradors van perfilant aquests plantejaments. Azcárate dirà al respecte:

No necesito decir que en principio los libre-cambistas no admitimos los tratados, por la sencilla razón de que con la absoluta libertad de comercio entre todos los pueblos, son innecesarios. Sin embargo, se nos echa en cara que somos inconsecuentes defendiéndolos y preciso es decir por qué los aceptamos en las actuales circunstancias. Los aceptamos, porque dado el estado presente de las relaciones mercantiles entre los pueblos, los tratados son una garantía favorable a la libertad, por dos razones: primera: porque naturalmente se celebraron para rebajar los derechos arancelarios y no para subirlos, y esto ya es algo; y segunda, porque ponen un correctivo a una de las consecuencias más deplorables del sistema protector, que es la de estar pendientes siempre las relaciones mercantiles entre los pueblos del capricho del legislador y de la influencia de los privilegiados, puesto que no se pueden alterar aquellos, mientras los tratados duren⁵².

Per la seva banda, Figuerola planteja:

los libre-cambistas no son partidarios de los tratados, al menos como antes se entendían, porque los tratados eran privilegios que otorgaba una nación a otra, excluyendo a las demás: hoy los tratados se verifican con una tendencia diametralmente opuesta, con la de dar a cada nación los beneficios de la nación más favorecida, es decir, hacer entrar a una nación con otra en el concierto de los favores para que los disfruten todas⁵³.

I Gabriel Rodríguez afegeix:

Pero hay además otra cosa, y es, que los tratados pueden aceptarse con un sentido más alto, considerándolos como una legislación internacional del comercio. En realidad, las relaciones comerciales entre pueblos distintos tienen un aspecto internacional, y no existiendo todavía un organismo superior a los Gobiernos nacionales que armonice esas relaciones, los tratados suplen en cierto modo a la falta de ese organismo, así en la esfera comercial, como en todas las demás, asegurando más eficazmente la libertad y los derechos de la personalidad y de la actividad humana⁵⁴.

Conseqüents amb la idea que es beneficiïn del tracte de la nació més afavorida el màxim nombre de mercaderies, els lliurecanvistes demanaran que els tractats de comerç se celebrin amb els països amb els que es manté un volum comercial més gran: França i Gran Bretanya. Amb el primer, ja existien acords comercials el conveni de 1877 i el tractat de 1882 que absorben una part important de les exportacions de vins espanyols. Gran Bretanya, en canvi, havia quedat exclosa del tracte de la nació més afavorida quan els governs espanyols adopten l'aranzel de doble columna de 1877. Per això, els lliurecanvistes demanen amb insistència un tractat de comerç amb Gran Bretanya, tot considerant, a més, que si la important demanda de vins per part francesa era conjuntural, motivada pel descens de la

50. MALLET, Sir Luís: *Reciprocidad Arancelaria*, 1879, p.3 i ss.

51. Veure ARAA: *Meeting celebrado en el teatro de la Alhambra el día 7 de Junio de 1885. Tema: Ruptura de las negociaciones con Inglaterra y sus consecuencias para el comercio español*, 1885, p.42 i ss.

52. ARAA: *Meeting ... 24-6-1883*, p.49.

53. ARAA: *Meeting celebrado en el teatro de la Alhambra el día 10 de Diciembre de 1883 sobre el estado actual de la cuestión arancelaria y tratados de comercio*, 1883, p.4.

54. ARAA: *Meeting ... 10-12-1883*, p.44.

seva producció per la fil·loxera, calia cercar mercats alternatius. Veiem què diu al respecte un dels oradors lliurecanvistes:

Porque no hay que hacerse ilusiones; España no puede lanzarse a un gran desarrollo en producción vinícola, deslumbrada por el prodigioso y pasajero aumento que han tenido las exportaciones para Francia desde 1860 hasta la fecha, puesto que sabemos bien que el aumento extraordinario se debe exclusivamente a la situación excepcional de que la vecina república atraviesa por la plaga de la filoxera, que le obliga a tomar de un país vecino todos aquellos vinos que le son precisos para atender a los compromisos que tiene contraídos; pero que desapareciendo mañana la filoxera, Francia tendrá suficiente con su producción para cumplir sus compromisos, y los agricultores españoles que hubieran desarrollado el cultivo de las vides ilusionados tan sólo por la gran demanda francesa, encontrarían de repente depreciados sus productos, y quedarán arruinados por completo. Así, pues, la única base sólida y segura para el desarrollo de nuestra producción vinícola en nuestro país, consiste en que se nos abra el mercado inglés por medio de la reducción de la escala alcohólica; pero como esto es precisamente lo que espanta a los proteccionistas, asustado por la reciprocidad que ha de exigirnos el Gobierno inglés, de aquí se origina la terrible oposición que se nos hace, contrariando los nobilísimos fines que perseguimos⁵⁵.

E) Anàlisi de sectors econòmics concrets.

Hi ha des de les files lliurecanvistes una especial atenció a tres sectors: el vitivinícola, com ja hem vist, els cereals i la marina mercant.

En el cas del sector dels vins, hem vist fins aquí la idea de convertir-lo en el principal producte d'exportació espanyola i de cercar acords comercials que l'afavorissin, especialment amb França i amb Gran Bretanya, el primer per la conjuntura favorable de la fil·loxera i el segon per quan aquesta s'aturés. Al costat d'aquestes primeres propostes, els lliurecanvistes espanyols parlen d'un increment de la producció d'unes xifres realment importants: es proposa passar dels vint-i-tants milions d'hectolitres d'aquells moments als 100 o 120 milions. No hi ha, en canvi, cap proposta delimitada de què fer a partir del moment en què la fil·loxera afecti també els ceps espanyols, al mateix temps que els francesos comencin a refer-se de la plaga o d'intentar elaborar vins de més qualitat, que puguin competir amb els francesos directament als seus mercats, en lloc de servir a aquests de primera matèria de la seva fabricació.

Els lliurecanvistes dedicaran força atenció al tema dels cereals i a demanar la seva lliure introducció. De fet, els dos primers mítings de l'ARAA després de la seva reconstitució estan dedicats a aquest tema⁵⁶. Consideren que en un context de producció insuficient de cereals, mantenir o fins i tot pujar els aranzels, com alguns demanen, sols beneficia els intermediaris, però no els agricultors ni els consumidors. Si es baixen, en canvi, s'atenua la carestia general.

També observaran els lliurecanvistes com la crisi de l'agricultura espanyola no era tant un problema d'aranzels com un problema estructural. Alguns autors valoren la "via anglesa", és a dir, la liquidació dels sectors agraris marginals incapaços de reconvertir-se i passar a assortir-se al mercat nacional dels cereals necessaris.

Pel que fa a la marina mercant, els lliurecanvistes valoren en primer lloc els efectes de la supressió dels drets diferencials de bandera i de procedència, fets per Figuerola, com a positius, en tant que haurien servit d'estímul per a la marina espanyola, tot evitant que s'estanqués i obligant-la a assumir el repte de la reconversió tecnològica. Autors com

55. ARAA [A para la R. LIBERAL de los A. de A.]: *Meeting ... 13-3-1881*, p.14-15.

56. ARAA: *Meeting libre-cambista sobre la importación de cereales. Sesión pública del día 8 de Junio de 1879*, 1879; *Segundo meeting ... 26-10-1879*, 1879. Veure també, per al tema de les farines, G.S.: *Cuba y el librecambio. Colección de artículos económicos publicados bajo el epígrafe de algo es algo en el Diario de Matanzas por ...*, 1879, especialment p. 13.

Joaquín Costa, creuen que el descens de la marina espanyola no es deu a aquestes mesures aranzelàries, sinó a trobar-se la marina mundial en un moment frontissa entre dues tècniques: ferro més vapor contra fusta més vela⁵⁷. En aquest sentit, si bé la marina espanyola estaria reduint el seu nombre de vaixells, segons Costa estaria, en canvi, augmentant el seu tonatge global.

F) Qüestió colonial.

Si l'ARAA dedicava els seus dos primers actes a analitzar el tema de la lliure importació de cereals, dedica el tercer i el quart a les reformes aranzelàries a les Antilles⁵⁸. Des de les files lliurecanvistes, es denunciarà sovint el caràcter extorsionador de la metròpoli envers les colònies en matèria aranzelària, analitzant sobretot les Antilles i, en menor grau, les Filipines i demés possessions. Afirmar al respecte un dels oradors lliurecanvistes, referint-se al cas concret de les farines:

Pero como la Península no produce lo suficiente para el sustento de sus hijos, hemos ido a todas partes, y especialmente a los Estados-Unidos, en busca de trigos; los hemos molido aquí y llevado a Cuba las harinas como españolas, obligando a aquellos insulares a comprar caro, y muchas veces deteriorado, lo que a sus mismas puertas les ofrecen barato y bueno. Y con las moléculas de aquel pan, por la fuerza comprado, penetra en la sangre el odio a España, autora de tan inicua tiranía⁵⁹.

Els lliurecanvistes demanen la lliure circulació de mercaderies de les colònies amb la península, però també amb tercers països. En aquest sentit, el seu objectiu central serà aconseguir acords comercials entre les Antilles i el seu veí i principal client, els Estats Units. Es demana així mateix la uniformitat aranzelària absoluta entre tots els territoris de sobirania espanyola.

Hi haurà també un extens debat entorn al fet de si les reformes aranzelàries a les colònies acceleren o impedeixen un possible procés de separació. Per a la majoria de lliurecanvistes, la concessió d'aquestes reformes seria l'únic remei per evitar un procés d'aquests tipus. Defensaran sobretot una mena d'autonomia econòmica per a les Antilles per establir els seus propis aranzels i acords comercials amb altres països, sobretot amb els Estats Units. Però mentre alguns acompanyen aquesta autonomia econòmica d'una certa autonomia política, altres demanen la completa assimilació espanyola, d'on sortiria l'homologació de drets amb la metròpoli.

G) Liberalisme i lliurecanvisme.

Els lliurecanvistes associaran sovint liberalisme polític i liberalisme econòmic. Segons la seva concepció, la llibertat seria una i global i, per tant, el lliurecanvi aniria associat als partits liberals i democràtics. No obstant aquesta identificació, delimitaran el terreny de la teoria del de la mobilització concreta, a la que s'intenta no donar una intencionalitat política.

Interessa veure també com són vistos els dos principals partits del sistema polític d'aquests anys des de les files lliurecanvistes. Respecte el PLC, l'acusaran sovint d'*oportunisme aranzelari*, és a dir, de no estar defensant postures concretes, sinó d'anar a

57. COSTA, Joaquín: *Marina Mercante y marina de guerra por ...*, Abogado del Ilustre Colegio de Madrid (*Estado de la Marina española y medios de fomentarla*). (Del tomo de las ACTAS del Congreso español de Geografía colonial y mercantil), 1884, p.294 i ss.

58. ARAA: *Meeting ... 22-2-1880; Segundo meeting ... 14-3-1880*.

59. ARAA: *Segundo meeting ... 26-10-1879*, p.12.

remolc de les circumstàncies i, sobretot, d'actuar de manera diferent segons es trobi al poder o a l'oposició. El sector més radical dels lliurecanvistes acusarà també els caps liberals pel que consideren vacil·lacions en adoptar mesures clarament lliurecanvistes en el govern i deixar-se vèncer per criteris de reciprocitat i similars.

H) Qüestió catalana.

El debat entre lliurecanvistes i proteccionistes adquireix durant aquests anys punts d'una gran virulència en l'enfrontament dialèctic entre partidaris d'ambdues escoles. Tenint en compte que el gruix dels proteccionistes eren catalans, les acusacions fetes pels lliurecanvistes de vegades agafen un to d'anticatalanisme.

Un primer aspecte a considerar, és el de les acusacions que es fa als proteccionistes catalans d'actuar en exclusiu profit dels seus interessos particulars privilegiats, en detriment del conjunt del país, acompanyades d'un cert tipus de denúncia social i també d'una acusació del catastrofisme que fan servir els proteccionistes per exagerar les conseqüències de l'aplicació de determinats projectes⁶⁰. Les acusacions envers els proteccionistes, de vegades es desvien cap comentaris sobre la totalitat dels catalans. Així, per exemple, i després de fer-se pública la redacció del *Memorial de Greuges*, s'expressa de la següent manera un orador lliurecanvista:

El genio catalán es activo, emprendedor, industrial y mercantil, así es, que al considerar estas condiciones, parece que sentimos noble orgullo porque se llaman también españoles, y a la vez que admiración y envidia, sentimos honda pena porque todos los españoles no se llamen catalanes. Pero cuando penetramos su carácter, cuando lo estudiamos y vemos en su fondo, personificado el egoísmo, la ambición, el poco apego y la mucha repulsión hacia las reformas liberales arancelarias, singularmente en la totalidad de esas clases productoras, cuyos representantes hoy invaden las antecámaras de los Ministerios, parece como que sentimos también honda pena, porque esos que vienen a representar nada más que intereses personales, se honren con el nombre de españoles.

En mi sentir, este carácter no depende únicamente de los proteccionistas, ni de ese número de catalanes que se llaman proteccionistas; tienen la culpa las contemplaciones que se los dispensa⁶¹.

Per als lliurecanvistes, el fet que davant de determinades reformes aranzelàries hi hagi únicament una oposició dels catalans, els porta a associar sovint aquest proteccionisme amb un catalanisme camuflat. Diu al respecte Aura Boronat, en un altre acte de l'ARAA: *el proteccionismo va tomando de día en día carácter pronunciado de catalanismo*⁶².

Altres autors i oradors lliurecanvistes parlen obertament de separatisme a Catalunya, amagat darrera de les lluites contra determinades mesures aranzelàries. Azcárate, en una frase que serà després àmpliament comentada pels proteccionistes, afirma: *Y, después de todo, ¿no da esto risa? Si se pudieran hacer experimentos con los pueblos, deberíamos dejar independiente y libre a Cataluña por seis meses, y veríamos lo que sucedía, no pudiendo competir con Francia, según dicen ellos, y luego con aduanas en el Ebro. ¿No es, además de criminal, ridículo hablar así*⁶³?

60. Sobre el catastrofisme dels proteccionistes, veure JAMAR, Joaquín: *Datos concretos sobre el convenio con Inglaterra (Reimpresión del Suplemento de EL DIA de 14 de Marzo de 1884)*, 1884, p.16.

61. ARAA: *Meeting celebrado en el Salón Romero el día 1º de Marzo de 1885. Tema: cuestiones arancelarias pendientes*, 1885, intervenció de Cañizares, p.30. Per a l'anticatalanisme madrileny arran del *Memorial de greuges*, veure SOLÉ I SABATÉ, Josep M.: "La premsa de Madrid i Barcelona. Dues visions enfrontades davant el Memorial de Greuges", 1986, p.87 i ss.

62. ARAA: *Meeting celebrado en el teatro de la Comedia el día 21 de Mayo de 1882. Tema: urgencia del levantamiento de la supresión de la base 5ª de la ley arancelaria: necesidad de decretar la libre introducción de cereales*, 1882, p.47.

63. ARAA: *Meeting ... 21-5-1882*, p.43.

A un altre nivell, els lliurecanvistes negaran la pretesa unanimitat de l'opinió a Catalunya al voltant del proteccionisme. Afirmaran que aquest és sols cosa de quatre industrials barcelonins, que arrossegueu la resta per la seva eficaç organització. Segons ells, ni els agricultors ni la resta de Catalunya no serien proteccionistes. Afirmar Azcárate:

¿Cómo consiguen los fabricantes barceloneses, únicos interesados en la protección, que aparezca toda Cataluña de su parte? Pues esto consiste en que en medio de una apatía que es general, vale mucho la actividad de unos cuantos individuos que se mueven y agitan, publican periódicos y constituyen centros, estableciendo así una organización, que es obra suya, pero parece representación de todo aquel país, por donde llega a considerarse como delito de lesa patria catalana no sostener la protección⁶⁴.

2.2.5.3. Treballs de pressió davant del Govern i de les Corts.

Els plantejaments fins aquí descrits, no es limiten a una difusió entre cercles intel·lectuals, sinó que van obrint camí entre part de l'associacionisme econòmic i de la classe política espanyola. Però, a més, els treballs dels lliurecanvistes no es limiten a l'esfera del debat teòric, sinó que també actuen en forma de pressió als governs i a les Corts, ja sigui en forma de peticions de reformes concretes o col·locant alguns dels seus membres en llocs clau.

Són diverses les peticions concretes que l'ARAA adreça als governs i a les Corts durant aquests anys, totes elles encaminades a la reducció de taxes aranzelàries i a la celebració d'acords comercials. En algunes ocasions, aquestes peticions van acompanyades de gestions personals de directius de l'associació davant de membres del Govern. Aquestes gestions són més freqüents en cas de governs del PL i de la ILD, amb qui els lliurecanvistes sostenen una relació més fluïda.

Entre els treballs de pressió de signe lliurecanvista, destaca per la seva significació la candidatura corporativa a les eleccions a Corts d'agost de 1881. Amb ocasió d'aquestes eleccions, els lliurecanvistes madrilenys treuen un manifest electoral en el que es recomanava el vot per a Gabriel Rodríguez, en tant que president de l'ARAA, i per a Domingo Peña Villarejo, president del CUMM. El manifest anava adreçat a l'influent comerç madrileny i presentava com a principal demanda l'adopció d'una política aranzelària lliurecanvista⁶⁵.

Interessa destacar també que hi ha diversos lliurecanvistes militants amb acta de diputat o de senador. Dos membres de la Junta Directiva de l'ARAA es reparteixen el protagonisme dels treballs parlamentaris a Congrés i Senat: Segismundo Moret i Servando Ruíz Gómez, respectivament. Trobem al primer president la comissió del Congrés de reforma aranzelària de 1882 i com a vocal de la de reducció de drets a les primeres matèries de 1883, mentre que el segon presideix la comissió del Senat de tractat de comerç amb França de 1882 i la de primeres matèries de 1883. Al seu voltant, trobem un nucli de parlamentaris que secunda els seus plantejaments i iniciatives parlamentàries, entre els que podem esmentar Luís Felipe Aguilera i el marquès de Sardoal. Aquest sector es troba present en l'activitat de les Corts, a més de les esmentades comissions, en forma de proposicions de llei de reducció de taxes i en torns d'intervencions als grans debats de tema aranzelari.

64. ARAA: *Meeting celebrado en el teatro Real el día 8 de Marzo de 1885. Tema: el tratado de comercio con Inglaterra, 1885*, p.40.

65. Per al manifest electoral lliurecanvista, veure *La Mañana* de 7-7-1881 i *Fomento de la Producción Española* de 13-8-1881, núm. 266.

El cas més significatiu de presència lliurecanvista en iniciatives parlamentàries, és potser la comissió del Congrés encarregada d'analitzar la reforma aranzelària de 1882, l'anomenada *base 5ena*; la presideix Moret i en ella hi trobem, a més del marquès de Sardeal, a elements que donen suport a les seves tesis, com Joaquín López Puigcerver, Francisco García Martino i José González de la Vega. Aquest grup emet un dictamen molt més radical que l'inicial projecte de llei del ministre d'Hisenda, en el que rebutgen la noció de reciprocitat del projecte i aposten decididament pel desarmament aranzelari unilateral, desvinculen les rebaixes dels acords comercials, proposen l'aplicació íntegra de totes les rebaixes, sense terminis de cinc anys, posen l'exemple de Gran Bretanya i es reclama obertament el lliurecanvi: [nuestro país] *necesita más que ningún otro de la vigorosa iniciativa del libre-cambio*⁶⁶.

Cal destacar també molt especialment la presència de significats lliurecanvistes, directius de l'ARAA, en carteres ministerials importants, amb governs liberals i, sobretot, esquerrans. José Luís Albareda, un dels directius fundacionals de l'ARAA el 1879, ocupa la cartera de Foment amb el primer Govern Sagasta (febrer 1881/gener 1883). Justo Pelayo Cuesta, igualment directiu fundacional de l'ARAA, és ministre d'Hisenda al segon Govern Sagasta (gener/octubre de 1883). Cuesta, de fet al·ludeix explícitament a les Corts a les seves intencionalitats lliurecanvistes com a membre del Govern. Amb ocasió del debat parlamentari sobre reducció de drets a algunes mercaderies considerades primeres matèries, afirma al Congrés: *el Gobierno, tanto el anterior como el actual, ambos presididos por el Sr. Sagasta, tenían compromiso liberal en materia arancelaria*⁶⁷. I al Senat, afegeix: *yo personalmente soy libre-cambista; soy individuo, desde su nacimiento de la Asociación para la reforma de los aranceles, a la cual me honro en pertenecer*⁶⁸.

Però és el breu Govern de la ILD (octubre 1883/gener 1884) on els lliurecanvistes concentren més carteres. Ja hem vist anteriorment com Segismundo Moret ocupava la de Governació i Servando Ruíz Gómez la d'Estat (des d'on impulsa immediatament la celebració d'un conveni comercial amb Gran Bretanya). Ambdós són igualment directius fundacionals de l'ARAA. A ells cal afegir el marquès de Sardeal que ja hem vist secundant Moret al Congrés a Foment i José Gallostra y Frau que es defineix a si mateix com a *librecambista de nacimiento* davant d'una comissió de l'ARAA que havia anat a sondejar les seves intencions en prendre possessió del càrrec⁶⁹ a Hisenda. Veiem, doncs, que entre febrer de 1881 i gener de 1884 hi ha ininterrompudament al Govern algun membre de la directiva de l'ARAA. Al Govern que crea Sagasta el novembre de 1885, a la mort d'Alfons XII, retrobem Moret (incorporat ja a les files liberals) a la significativa cartera d'Estat, en la que es mantindrà fins el juny de 1886, i des de la que signa el tan temut pels proteccionistes catalans tractat de comerç amb Gran Bretanya.

No es pot concloure aquesta breu ullada sobre els llocs ocupats pels lliurecanvistes, sense esmentar la JCAV. En les seves diferents recomposicions d'aquests anys, trobem una continuada presència de lliurecanvistes destacats, tots ells directius de l'ARAA: Julián Prats, Bonifacio Ruíz de Velasco, Joaquín María Sanromá, Ildefonso Trompeta. Igualment, a la comissió especial creada el 1878 per obrir les informacions sobre indústria llanera i marina

66. DSC, legislatura de 1881-82, 22-5-1882, ap. 2n al núm. 132. Dos membres de la comissió, Pere Antoni Torres Jordi i Hipólito Rodríguez, emeten un vot particular, que serà secundat pel Govern.

67. DSC, legislatura de 1882-83, 13-3-1883, núm. 65, p.1431.

68. DSS, legislatura de 1882-83, 18-6-1883, núm. 132, p.2582.

69. *Fomento de la Producción Española*, 1-11-1883, núm. 343, article "El nuevo gobierno", p.324-326.

mercant, trobem Servando Ruíz Gómez (que, a més, era membre del Consell d'Estat) i els ja esmentats Prats i Ruíz de Velasco.

2.2.6. Orientacions del període en matèria aranzelària.

2.2.6.1. Prioritat de les exportacions de vins i recerca d'acords comercials.

Segueixo la interpretació de Serrano Sanz, de considerar la recerca d'acords comercials que asseguressin mercats a l'agricultura d'exportació, com a un dels components més essencials de la política aranzelària dels diversos governs espanyols del període:

Para España la búsqueda de acuerdos comerciales constituirá una verdadera obsesión a lo largo de todo el periodo de la Restauración y la política de tratados pasará a ser algo tan importante como las sucesivas modificaciones de los aranceles. No se entiende la política española de comercio exterior a partir de 1875 si se presta únicamente atención al Arancel y no se consideran conjuntamente las negociaciones de tratados. Aranceles y tratados forman un todo inseparable, que podemos denominar "el sistema arancelario" de cada momento, y que hay que considerar en su globalidad, a efectos de medir el nivel de protección aduanera y para explicar los cambios de política comercial que han sucedido en el período⁷⁰.

Conclou: *la negociación para asegurar mercados a la agricultura de exportación se convertirá en el eje de la política comercial*⁷¹. A més dels vins, els productes per als quals els governs espanyols recercaven avantatges eren els minerals i metalls i altres productes agraris (olis, fruits secs, fruites). Igual importància dóna Gabriel Tortella a la política d'acords comercials com a element consubstancial de la política aranzelària del període⁷².

Tot repassant els principals esdeveniments en política aranzelària d'aquests anys, tant amb governs conservadors com liberals i, encara més, amb el breu Govern de la ILD, sempre apareix com a denominador comú l'aposta clara pel sector vitivinícola i la consegüent recerca d'acords comercials que n'assegurin les exportacions. Anem a veure què en diuen al respecte els seus protagonistes, anticipant-nos una mica a la relació d'aquests esdeveniments, que veurem tot seguit.

El 1875 se signa un conveni comercial amb Bèlgica, important en la mesura en què la reforma aranzelària de 1869 estava lligada al tractat amb aquest país de 1870. Al debat al Congrés (que es fa ja el 1876, ja que abans les Corts estaven tancades), Plácido Jove y Hévia (anys més tard el veurem com a vescomte de Campo-Grande), un dels experts del PLC en matèria aranzelària i president de la comissió parlamentària, planteja clarament la importància dels vins en el volum total de les exportacions espanyoles i la consegüent necessitat de cercar acords comercials que la consolidin: *el 33 por cien de nuestra importación [llegiu exportación] consiste en vinos. Por eso el Gobierno de S.M. fija de tal manera su atención en este ramo, que en Inglaterra, en Francia, en Venezuela y en todas partes donde pueda haber consumo, está siguiendo negociaciones a fin de que se rebajen los derechos de nuestros vinos*⁷³.

Durant el transcurs del mateix debat al Congrés, el ministre d'Estat que com recordarem, tenia assignada la celebració d'acords comercials Fernando Calderón Collantes (encara no havia rebut el marquesat de Reinosa), va encara més enllà i assumeix

70. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.6.

71. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.7.

72. TORTELLA CASARES, Gabriel: "La economía española, 1830-1900", 1923, p.154; TORTELLA, Gabriel: *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*. 2ª ed, 1995, p.172.

73. DSC, legislatura de 1876-77, 30-5-1876, núm. 72, p.1804.

com a pròpies algunes de les tesis que hem vist anteriorment per part dels lliurecanvistes: l'aposta gairebé en exclusiva per una enorme producció de vins i la liquidació d'altres sectors. Diu Calderón Collantes: *Pues esta es una cuestión de grande importancia, porque créanme mis amigos los Diputados por Castilla, vuelvo a decirlo: no está su porvenir en los trigos; España tiene que ser Nación esencialmente productora de vinos; en esto no tenemos competencia, y debemos aspirar a exportar más de 1.000 millones de reales en vinos, el día que Inglaterra nos haga justicia*⁷⁴.

El 1877 es procedeix a fer una important reforma aranzelària, que introduïa la doble columna a l'aranzel espanyol: una aplicable a les *nacions més afavorides* i l'altra a les *nacions no convingudes*. Que la finalitat d'aquesta reforma era estimular els països que encara no havien signat acords comercials amb l'espanyol a què en signessin, és la interpretació que ens dóna Juan Francisco Camacho, ministre d'Hisenda al Govern Sagasta de 1881 i autor de la nova reforma de 1882, a la que considera continuadora de la de 1877 en el sentit d'afavorir l'establiment d'acords comercials, interpretació tant més valuosa ja que denota la sintonia de conservadors i liberals en aquest terreny. En el preàmbul del seu projecte de llei de reforma aranzelària de 1882 (presentat al Congrés l'octubre de 1881, no es debatrà fins mesos més tard, per no barrejar-se amb el pendent tractat de comerç amb França de 1882), Camacho distingeix entre la unilateralitat de la reforma de 1869 i l'establiment de la doble columna de la de 1877, que aplaudeix en la mesura que afavoreix l'establiment d'acords comercials:

Los derechos reducidos del arancel de 1869 se aplicaron sin distinción a los productos y manufacturas de todas las naciones, las cuales, en cambio de las nuevas y grandes facilidades que España les ofrecía para el desarrollo de su comercio de exportación, nada nos concedieron para fomentar la nuestra.

Este incremento se salvó con universal aplauso por la ley de presupuestos de 1877-78, cuyo art. 35 facultó al Gobierno para imponer un recargo en los derechos de importación y en los de navegación para los productos, buques y procedencias de los países que de algún modo perjudiquen especialmente a nuestros productos y a nuestro comercio, y para no aplicar las reducciones de derechos que resultaren de la rectificación y procedencias de las naciones que otorguen a España el trato de la Nación más favorecida⁷⁵.

A finals de 1877, se signa el conveni comercial amb França, important per la magnitud del volum comercial amb aquest país. El febrer de 1878, Manuel Silvela, que feia poc que havia substituït Calderón Collantes a la cartera d'Estat, presenta el conveni al Congrés en forma de projecte de llei. Al seu preàmbul, podem llegir noves al·lusions a les exportacions de vins: *Las prohibiciones que en este convenio se suprimen, y las rebajas que en él se obtienen para nuestra importación en Francia [llegir exportación a Francia], son de tal naturaleza, y de tal manera favorecen nuestra industria, principalmente la vinícola, las más importante de nuestros cambios internacionales, que no ha habido hasta ahora una sola voz en España que, al ocuparse de este nuevo pacto, no lo haya hecho en sentido favorable*⁷⁶.

En el transcurs del debat parlamentari sobre aquest projecte, el ministre d'Hisenda que tenia al seu càrrec la política aranzelària el marquès de Orovio, es refereix també molt explícitament a la prioritat d'objectius del Govern en aquest conveni: *Pues qué, ¿no hubo aquí una necesidad de dar salida a nuestros vinos? ¿No son nuestros vinos la base de nuestra riqueza*⁷⁷?

74. DSC, legislatura de 1876-77, 30-5-1876, núm 72, p.1818.

75. DSC, legislatura de 1881-82, 24-10-1881, ap. 21 al núm. 29.

76. DSC, legislatura de 1878, 20-2-1878, ap. 2n al núm. 4.

77. DSC, legislatura de 1878, 1-3-1878, núm. 11, p.218.

El mateix marquès de Orovio, en resposta a les observacions fetes per Víctor Balaguer sobre la crisi industrial a Catalunya, insisteix novament en la idea de la cerca d'acords comercials per als vins, al mateix temps que deixa ben palesa quina és l'audiència que dóna el Govern a les demandes del sector vitivinícola:

Sabe el señor Balaguer que hace muchos años que las provincias productoras de vinos han estado pidiendo al Gobierno que obtuvieran rebaja en los derechos que pagaban los vinos a su introducción en Francia y otras Potencias; y obedeciendo a esta justísima exigencia, puesto que las provincias productoras de vinos son muchas, siendo el vino una producción casi general a todas las provincias españolas y una de las bases de nuestra riqueza, el Gobierno español tenía necesidad de procurar la fácil exportación a esta riqueza, digna de todo el apoyo y de toda la protección del Gobierno⁷⁸.

Dos meses més tard, i en resposta a observacions de Bosch i Labrús al Congrés, el marquès insinua una explicació de l'afavoriment dels vins per part del Govern del que forma part, que s'assembla a les tesis esbossades pels lliurecanvistes, d'especialització en un sol sector de l'economia. Parla de *la Nación española, gran productora de vino, que tiene este artículo con grande exceso, producido espontáneamente por el país, y que ha de formar casi la base principal de nuestra riqueza*⁷⁹. I, en el seu optimisme, afegeix: *pudiendo hacer la competencia a la cerveza en Alemania y en Inglaterra, que por mucho que se defiendan, cuando las cosas lleguen a madurarse, no tendrán más remedio que entrar en el consumo de nuestro vino*.

El canvi de partit en el Govern de 1881, significa el clar manteniment d'aquesta orientació. Dins del nou executiu liberal, en destaca per la seva atenció als temes aranzelaris l'esmentat Camacho, que passa a ocupar la cartera d'Hisenda. En una memòria que escriu dels seus treballs com a ministre, explica les instruccions que va donar al president de la comissió negociadora espanyola del tractat de comerç amb França, l'agost de 1881: *1º Obtener las mayores rebajas posibles en los artículos de producción española que se importan a Francia [llegir exportan a Francia], sobre todo en los vinos, frutas y legumbres y otros productos agrícolas, a cambio de los derechos reducidos que habían de resultar de la aplicación de la base 5ª a los artículos de producción francesa*⁸⁰.

El mateix Camacho, en el preàmbul del projecte de llei de reforma aranzelària de 1882 vist més amunt, es lamenta de les dificultats que han trobat els governs espanyols en *las negociaciones para el tratado de comercio con algunos países en cuyos mercados pudieran hallar ventajosa colocación los productos españoles, y más principalmente los vinos*⁸¹. Davant d'això, creu que cal deixar de banda la rebaixa de taxes unilateral a l'estil de 1869 i apostar pel sistema aranzelari iniciat el 1877 i pensat per afavorir els acords comercials *para que la rebaja de los derechos del arancel resulte provechosa, no sólo para facilitar la importación de productos extranjeros, sino para desarrollar la exportación de los nuestros, que es el fin más importante de nuestra política comercial*.

L'altre gran esdeveniment en matèria aranzelària del període, és el conveni comercial o *modus vivendi* amb Gran Bretanya, iniciat pel Govern de la ILD a finals de 1883 i signat definitivament pel conservador un any més tard. Al debat al Congrés, retrobem Jove y Hévia, ara ja com a vescomte de Campo-Grande, novament com a president de la comissió parlamentària. En una de les seves intervencions, no sols aposta decididament pel sector

78. DSC, legislatura de 1878, 13-3-1878, núm. 18, p.375.

79. DSC, legislatura de 1878, 14-5-1878, núm. 62, p.1592.

80. CAMACHO, Juan Francisco: *Memoria sobre la hacienda pública en España de 1881 a 1883*, 1883, p.230.

81. DSC, legislatura de 1881-82, 24-10-1881, ap. 21 al núm. 29.

vitivinícola, sinó que ho fa en els termes vistos als mítings lliurecanvistes de l'ARAA: *Véase, pues, cuánto debe cuidar el Gobierno español de abrir mercados para estos caldos que encierran la mayor riqueza de nuestra patria en el presente y en el porvenir, pues está llamada a ser la gran bodega del mundo*⁸².

L'anterior projecte de llei va acompanyat d'un altre del ministre conservador d'Hisenda Fernando Cos-Gayón que, finalment, quedarà aturat de derogació de l'aplicació de la segona rebaixa aranzelària prevista a la base 5ena, aprovada el 1882, però no per procedir a augmentar les taxes, com haurien volgut els proteccionistes catalans, sinó per deixar les mans lliures al Govern per poder oferir als altres governs amb els que es volia negociar acords comercials rebaixes més enllà fins i tot de les establertes a l'esmentada base 5ena. En el preàmbul del projecte de llei presentat al Congrés llegim: *El estado de interinidad y de incertidumbre en que se encuentran los aranceles de aduanas, causa perjuicios a la industria y puede aumentar grandemente las dificultades del Gobierno español siempre que tenga que negociar con extranjeros nuevos tratados de comercio*⁸³.

2.2.6.2. Tractament donat al sector industrial.

Aquesta aclaparadora preferència dels governs de tots els partits pel sector vitivinícola, tenia les seves repercussions en els altres sectors econòmics, en el moment de negociar els acords comercials amb altres països i acceptar les demandes d'aquests en concessió recíproca a les pretensions espanyoles. El sector pitjor parat era l'indústria tèxtil, fortament implantat a Catalunya i amb alguns petits focus dispersos en altres llocs.

Des del moment de l'entrada en vigor de la reforma aranzelària de 1877, el sistema de doble columna i la consegüent divisió entre *nacions no convingudes* i *nacions més afavorides*, feia que qualsevol negociació d'acords comercials, per insignificant que fos el moviment comercial amb el país signant, afectés el conjunt de països que fruien de la clàusula de la nació més afavorida. No obstant, aquest tractament diferenciat envers la indústria tèxtil era especialment visible en la negociació amb els països amb els que existia un volum comercial més gran i que, a més, posseïen una important indústria del mateix sector, més competitiva i en condicions de col·locar els seus productes al mercat interior espanyol en condicions avantatjoses: França i Gran Bretanya.

El tractat de comerç amb França de 1882 que veurem tot seguit amb més deteniment inclou significatives rebaixes en les partides corresponents de l'aranzel espanyol. El *modus vivendi* amb Gran Bretanya de 1884 que també veurem amb més deteniment, significa de fet sols l'aplicació de la segona columna de l'aranzel espanyol, sense rebaixes addicionals però, en el punt en què es trobava aquesta columna, després del tractat amb França i de les rebaixes fetes per l'aplicació de la base 5ena de 1882, i atès l'estat de la producció industrial britànica de l'època, significava per si sol una amenaça més que notable per al sector industrial català.

Ara bé, aquí interessa veure no sols l'aposta que els diversos governs fan pel sector vitivinícola, sinó també quina lectura donen les persones involucrades en les decisions en matèria aranzelària del tractament donat al sector industrial tèxtil, especialment pel que fa a les negociacions dels acords comercials. Per fer-ho, és útil fixar-se en les argumentacions

82. DSC, legislatura de 1884-85, 2-3-1885, núm. 100, p.2578.

83. DSC, legislatura de 1884-85, 3-2-1885, ap. 3r al núm.80.

dels ministres responsables, però potser encara més en els membres de les comissions parlamentàries que tramiten aquests afers, especialment si pertanyen a l'esquerra de les cambres; ministerials la majoria d'ells, però sense responsabilitats de govern, expressen sense tants miraments quines són les directrius que desitgen en economia: afavoriment decidit de l'agricultura d'exportació que representaria, segons ells, l'interès de la majoria i desinterès pel sector industrial, en el millor dels casos, quan no es parla obertament de la conveniència de la seva liquidació.

La idea de la conveniència d'adoptar una política aranzelària que afavoreixi els interessos de la majoria, apareix reiteradament en els discursos dels membres de les comissions parlamentàries, associada sovint a la de la menor importància dels possibles perjudicis per al sector industrial d'una determinada legislació. Així, per exemple, al debat al Congrés sobre el tractat de comerç amb França, el membre de la comissió Tirso Rodríguez agafa la idea dels proteccionistes d'afavorir el treball nacional, per afirmar que aquest és predominantment agrícola:

¿cuándo se protege el trabajo nacional? ¿Protegiendo industrias determinadas que ocupan a un reducido número de personas, o protegiendo industrias que entretienen a la casi totalidad de España? De suerte que ese argumento del trabajo nacional se vuelve en contra vuestra, a no ser que demostréis que tejiendo algodón, lana, seda o elaborando vidrio o porcelana se mantiene y se ocupa España a más gente que cultivando nuestras viñas, nuestros naranjos y nuestros productos de la agricultura. Y como esto no podréis demostrarlo por muchas cifras que busquéis en vuestra imaginación, como no podréis probar nunca que una sola provincia de España mantiene más trabajadores que las 48 restantes, yo os digo: trabajo nacional, no lo abandonéis, porque de él depende la prosperidad de la Patria; el trabajo que ha de moralizar a los ciudadanos españoles; y el trabajo está en las regiones vinícolas, el trabajo está en producir vino, naranjas y demás frutos de nuestro suelo; todas esas cosas que parece que vosotros queréis desprestigiar, y que constituyen en su inmensa mayoría la riqueza de España⁸⁴.

Amb ocasió del debat al Senat del mateix tema, el ministre d'Estat, el marquès de la Vega de Armijo, es refereix novament a l'escassa importància que tenen els perjudicis que el tractat ocasiona a la indústria, si se'ls compara amb els beneficis per als sectors que creu majoritaris a l'economia espanyola; el ministre creu que als tractats es fan concessions, *en las que quizás alguna pequeña industria podrá salir perjudicada; pero salvándose en ellos los intereses generales del país, nadie podrá considerar aquellos como una desgracia*⁸⁵. Reforça les tesis del ministre Justo Pelayo Cuesta, membre de la comissió i futur ministre d'Hisenda amb carnet de l'ARAA:

Son, pues, 110.000 las familias amenazadas de un gran perjuicio por las reformas del arancel que trae el tratado. Pero como ese perjuicio consiste en que en el mercado español va a presentarse productos fabricados por esas industrias en Francia, mucho mejores en calidad y mucho más baratos en precio, resultará que 4 millones de familias españolas recibirán el beneficio de comprar eso más barato, de vestirse gastando menos, de ahorrar esa parte de su producción, acumularla al capital, e invertir éste en la producción, aumentándola.

Hay, pues, aquí (y digo que yo uso este argumento porque la oposición no ha presentado el suyo más que en el terreno de los perjuicios), tenemos, pues, aquí que el tratado favorece a 4 millones de familias a costa del perjuicio que causa a otras 110.000. Pues ya la cuestión está resuelta: porque si esos 4 millones de familias representan toda la población española, resultará toda la población española beneficiada por el tratado, aunque sea con el perjuicio de las 110.000 familias de esas tres o cuatro industrias fabriles que aparecerán perjudicadas⁸⁶.

I per a Angel Barroeta, també membre de la comissió, que al·ludeix, a més, als drets dels consumidors: *Se me dirá que sin embargo habría perjuicio para algunos fabricantes; a lo cual*

84. DSC, legislatura de 1881-82, 13-4-1882, núm. 102, p.2716.

85. DSS, legislatura de 1881-82, 27-4-1882, núm. 89, p.1660.

86. DSS, legislatura de 1881-82, 8-5-1882, núm. 94, p.1899.

*yo contestaré que habría en cambio extraordinario beneficio para los consumidores que constituyen la mayoría de la nación. Pues entre un beneficio para muchos, para una mayoría inmensa, y un perjuicio para algunos, indudablemente hemos de optar por el mayor número*⁸⁷.

De vegades, aquest desinterès pel sector industrial va acompanyat d'una clara animadversió cap els fabricants, barrejada amb aquell cert to de justícia social que hem vist en l'anàlisi dels plantejaments lliurecanvistes. Així, en el mateix debat del Senat, un altre membre de la comissió, Eugenio Alau, afirma: *mientras en algunas y determinadas regiones se nada en la abundancia, en otras el trabajador, el obrero sufre privaciones sin cuento, lo cual exige indispensablemente que se nivelen en lo posible*⁸⁸. O, al debat sobre rebaixes de taxes a les primeres matèries, el membre de la comissió del Senat Nicolás del Paso y Delgado, planteja: *si tuviéramos, por último, la suerte de que los empresarios no quisieran ganar sórdidamente, sino de una manera más moral, de una manera más comedida, contentándose con menores ganancias*⁸⁹.

Sovint, però, la línia argumental s'extrema encara més, passant a demanar purament la liquidació de sectors industrials sencers. Així, amb ocasió de la restitució de la base 5ena de 1882, Juan Moreno Benítez, membre de la comissió del Senat, al·ludint als deu anys de termini previstos per a les rebaixes aranzelàries, afirma: *las industrias que en esos diez años no puedan prepararse, serán las que no puedan ni deban subsistir*⁹⁰. Afirmació secundada pel seu company de comissió, Ceferino Avecilla (que, per a més indignació dels proteccionistes catalans, representava Lleida al Senat) que, en clara al·lusió a les tesis ricardianes vistes anteriorment, diu:

La industria que tenga condiciones propias, que se adapte a las circunstancias de la localidad en que se ejerce, esa industria puede prepararse en diez años para sostener la competencia; y por el contrario, la industria que carezca de condiciones, o por la insuficiencia de las personas que se dedican al trabajo, o por la falta de capital, o porque las circunstancias de la localidad no la favorezcan; esta industria, que sólo puede sostenerse a fuerza de imposiciones y gravámenes sobre el país, esa industria no merece que se hagan por ella tales sacrificios; que dedique ese trabajo, que dedique ese capital, que dedique esa inteligencia a otras industrias que tengan bases y fundamentos en el país. Y si no, que liquide en esos diez años⁹¹.

Afegint com a sentència final: *la industria que no tenga condiciones de existencia propia, que muera*⁹². Igual idea expressa Antonio Terrero, de la comissió del Senat sobre primeres matèries: *Volvemos siempre a lo mismo; es decir que para que las industrias que tengan una vida artificial puedan llegar a competir, hay que protegerlas. Pues déjese en libertad a las industrias, y las que han de vivir una vida enteca y enfermiza, artificialmente sostenidas por la protección, morirán*⁹³.

2.2.6.3. Tendència a rebaixar l'aranzel.

Existeix una polèmica historiogràfica entorn a si els primers anys de la Restauració signifiquen una orientació proteccionista en els temes aranzelaris, contrastable a la política més lliurecanvista del Sexenni. Els autors que identifiquen Restauració amb proteccionisme,

87. DSC, legislatura de 1881-82, 28-4-1882, núm. 87, p.1688.

88. DSS, legislatura de 1881-82, 27-4-1882, núm. 86, p.1657.

89. DSC, legislatura de 1882-83, 6-6-1883, núm. 122, p.2380.

90. DSS, legislatura de 1881-82, 23-6-1882, núm. 123, p.2561.

91. DSS, legislatura de 1881-82, 23-6-1882, núm. 123, p.2575.

92. DSS, legislatura de 1881-82, 23-6-1882, núm. 123, p.2578.

93. DSS, legislatura de 1882-83, 5-6-1882, núm. 121, p.2350.

agafen com a punt de referència la suspensió de la base 5ena de 1875, les disposicions transitòries de 1877 i salten cronològicament a l'arancel de 1891. El representant més significatiu d'aquesta interpretació, és Joaquim Nadal, al seu ja esmentat treball *Comercio exterior con Gran Bretaña (1877-1914)*, en el que afirma: *El final de la experiencia revolucionaria y el inicio de la Restauración de la dinastía borbónica, significó un nuevo viraje en la política arancelaria española que se dirigía otra vez hacia el más estricto proteccionismo por iniciativa de Cánovas del Castillo*⁹⁴. Al treball col·lectiu, també esmentat anteriorment, de Juan Muñoz, Santiago Roldán i Angel Serrano "La involución nacionalista y la vertebración del capitalismo español", es comparteix aquesta tesi: *el proteccionismo (...) se inaugura en 1875 con la suspensión temporal de la base V del arancel de Figuerola; se refuerza, más tarde, con el Arancel de 1891, y se consolida definitivamente, ya en el siglo XX, con la Ley de Bases Arancelarias de 1906*⁹⁵.

Tots ells admeten, no obstant, que a la Restauració es produeixen iniciatives governamentals de sentit lliurecanvista, però les consideren sols com a retrocessos dins d'una gran tendència proteccionista, originats per *acentuadas tensiones entre las diferentes fracciones del capitalismo español que se disputan el control y orientación de la política económica*⁹⁶. La reflexió entorn a com es consolida aquesta gran tendència de la Restauració al proteccionisme a partir d'una confluència d'interessos dels diversos sectors econòmics espanyols, la fan sobretot a partir de l'arancel de 1891.

Cal veure que si analitzem la Restauració com un bloc cronològic, no hi ha dubte que la política arancelària predominant és de signe proteccionista. Del que es tractaria, és de veure si les diverses disposicions en matèria arancelària amb tendència a la rebaixa de taxes que observem en els seus primers anys, reconeguts per tots els autors, tenen prou entitat com per ser considerats com una etapa específica, o si, pel contrari, són sols retrocessos dins d'una gran tendència. L'autor que ha entrat més a fons en la defensa de la primera interpretació és Serrano Sanz, al seu ja esmentat treball *El viraje proteccionista en la Restauración*⁹⁷. Serrano defensa la tesi que els primers governs de la Restauració estan duent a terme una política arancelària amb tendència al lliurecanvi, partint de diverses constatacions.

a) El fet que el 1875 se suspengués l'aplicació de la base 5ena enlloc de derogar-la, mostraria el caràcter conjuntural d'una mesura que la historiografia presenta com a clau en l'adopció del proteccionisme. Amb aquesta disposició, el nou Govern hauria volgut atreure's el suport de les classes dominants catalanes envers el nou règim, enfront de l'alternativa carlina, encara aixecada en armes, i aconseguir a més el manteniment del nivell de recaptació de la renda de duanes. Creu que aquesta mesura no té una intencionalitat proteccionista, ja que el que demanaven els sectors industrials era la derogació total de la base 5ena i la denúncia dels tractats de comerç vigents.

b) Si durant la resta del període conservador de 1875-1881 no s'aixeca la suspensió de l'esmentada base 5ena, tal com preveia el Reial Decret (RD) de 1875, que establia un termini de suspensió de sols dos anys, tampoc no es deuria a un posicionament proteccionista, sinó

94. NADAL: *Comercio exterior ...*, p.99. No obstant, Nadal admet l'existència d'una tendència al lliurecanvi durant el segle XIX espanyol, com a resultat de l'hegemonia de la burgesia financera, agrícola i comercial en l'aparell de l'Estat; al respecte, veure NADAL FARRERAS, Joaquim: "El modus vivendi i la indústria catalana: la torna d'una negociació diplomàtica", 1986, p.10.

95. MUÑOZ; ROLDÁN; SERRANO: "La involución ...", 1978, p.74 i ss.

96. MUÑOZ ..., p.74.

97. SERRANO SANZ: *El viraje ...* Les següents idees d'aquest autor no corresponen a una plana concreta sinó que estan extretes de diversos capítols del llibre.

a la voluntat de mantenir el nivell de la renda de duanes. Bona part de la política aranzelària d'aquest període conservador, respondria al que Serrano anomena *una visió hisendística de l'aranzel*. Creu que se segueix aquesta direcció en part per obtenir més ingressos per fer front a l'enorme deute creat per la guerra civil, però també per la inexistència d'una visió del tot clara per part dels governs sobre el paper de l'estat en l'ordenament econòmic. Les disposicions transitòries de 1877 se situarien en aquesta línia i, a més, duren sols un any.

c) Als aranzels, la diferència entre ambdues columnes es realitza rebaixant la segona, marcant així una clara tendència a la baixa en els drets aranzelaris.

d) Als acords comercials del període, apareix el debat entorn de si les taxes fixades per a la segona columna han de representar un límit en tots els casos, o bé si encara es poden rebaixar més a petició de l'altra part negociadora, en forma de compensació a les demandes espanyoles. En el primer cas, defensat pels lliurecanvistes, es planteja si es podria arribar a una tercera columna, com a resultat de les progressives rebaixes. En un primer moment, s'arriba a una mena de reduccions addicionals, més enllà de la segona columna, que s'apliquen sols als països concrets amb els que es negocia, però després, aquestes reduccions afectaran tots aquells països que frueixen del tracte de la nació més afavorida, representant un altre moviment a la baixa.

e) Les exempcions duaneres per al material ferroviari, ratificades als primers anys de la Restauració, signifiquen un volum força considerable de mercaderies que deixaven de pagar drets.

f) Hi ha altres mesures aranzelàries que també tendeixen a rebaixar els drets, particularment la llei de primeres matèries de 1883 i les diverses reformes de l'aranzel antillà.

g) Finalment, Serrano Sanz creu que l'aranzel de 1891, en què realment es pugen els drets aranzelaris respecte el de 1882, estava pensat més per tenir una base negociadora alta de cara a la renovació del tractat de comerç amb França el 1892, que no pas per protegir la indústria nacional. Corroboraria això, el fet que constés a l'aranzel que s'admetrien rebaixes més enllà de la segona columna, fet reiteradament rebutjat pels proteccionistes catalans, o que no s'alterés el sistema de franquícies aranzelàries al ferro destinat a la construcció de la xarxa ferroviària, com demanaven els industrials bascos. Quan es tallin les negociacions amb França, per la negativa d'aquesta a renovar les facilitats a les exportacions dels vins espanyols, quedaria un aranzel inesperadament alt, d'un "*proteccionismo forzado*" por las circunstancias, más que derivado de la política económica que se quiso instrumentar⁹⁸. Encara afegeix a això una altra consideració: la pujada de taxes de l'aranzel de 1891, es fa a partir dels cereals i no pas de la indústria, en una voluntat d'equilibri entre el sector vitivinícola i el cerealístic. A la conjuntura de 1890, augmentar els aranzels dels cereals no perjudicava els interessos dels països amb els que es volia renegociar els acords comercials, ja que no n'eren exportadors⁹⁹. Era possible, doncs, pujar els aranzels d'aquest sector sense que això perjudicés la continuïtat de les exportacions vinícoles. Creu que fins l'aranzel de 1906 no s'atorga una consideració específica als interessos industrials.

La interpretació de Serrano Sanz, recupera un seguit de disposicions aranzelàries no gaire estudiades i dóna entitat pròpia a aquests primers anys de la Restauració com a tendència al lliurecanvi. Crec que el punt àlgid d'aquesta tendència és la dècada dels

98. SERRANO: *El viraje ...*, p.142.

99. Per a la crisi dels cereals als anys vuitanta i pas a un aranzel protector, veure FONTANA, Josep: *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, 1973, p.182 i ss.

vuitanta, amb la reforma aranzelària de 1882 i els grans acords comercials amb França i Gran Bretanya (que afectaven entre ambdós països una part molt significativa dels moviments comercials espanyols), complementats amb altres mesures també de reducció de taxes.

Caldria matisar, no obstant, que mentre al període immediatament anterior la tendència a la rebaixa de taxes s'havia fet d'una manera unilateral, com una mesura beneficiosa per ella mateixa, a la Restauració s'introdueix la noció de reciprocitat, és a dir, la concessió de les rebaixes es condiciona a l'establiment d'acords comercials.

2.2.6.4. Diferències i similituds entre els partits al govern.

Ja hem vist fins aquí com els diversos governs que se succeeixen al poder durant aquests anys, mantenen una mateixa orientació en política aranzelària pel que respecta a l'aposta per l'agricultura d'exportació, especialment el sector vitivinícola, i la consegüent recerca d'acords comercials. Aquesta gran orientació, es manté inalterable amb el pas d'un govern a un altre i constitueix el gruix de les decisions polítiques en matèria aranzelària del període. No obstant, hi ha diferències substancials en la manera com entenen l'acció governamental uns partits i altres.

Sembla fora de dubte que el partit amb responsabilitats de govern més decididament propens a adoptar solucions lliurecanvistes és la ILD, com ja hem tingut ocasió de veure àmpliament a les planes precedents, amb l'única i significativa excepció de Víctor Balaguer. Els governs presidits per Sagasta entre 1881 i 1883 representen igualment una postura lliurecanvista, però matisada per l'acció de govern. L'actuació de ministres declaradament lliurecanvistes com Albareda i Cuesta, socis ambdós de l'ARAA, queda un tant temperada dins dels gabinets dels que formen part, per les postures més moderades d'altres personatges significatius. Entre aquests, podem esmentar Juan Francisco Camacho, ministre d'Hisenda entre 1881 i 1883 i el propi Sagasta.

Camacho, que té un paper fonamental en el disseny de la política aranzelària liberal (aranzel de 1882, primer projecte de llei de primeres matèries de 1882, intervenció en les orientacions del tractat de comerç amb França del mateix any; recordem que repeteix en la mateixa cartera amb el nou Govern Sagasta de 1885), introdueix de manera decidida la noció de reciprocitat dins de les directrius del partit en matèria aranzelària, frenant les aspiracions de desarmament aranzelari unilateral dels sectors lliurecanvistes més radicals. A l'apartat dedicat a analitzar les orientacions dels governs des del punt de vista de la recerca d'acords comercials, ja hem vist àmpliament com condicionava la concessió de rebaixes aranzelàries a altres països a l'obtenció d'avantatges a les exportacions espanyoles, diferenciant molt clarament entre aquesta política i la de 1869. Aquesta tesi de la reciprocitat és assumida de manera clara pels gabinets liberals. Així, amb ocasió del debat parlamentari sobre l'esmentada reforma de 1882, Sagasta delimita al Congrés el camp d'actuació del seu govern respecte les demandes del sector encapçalat per Moret, president de la comissió parlamentària i partidari de la unilateralitat i immediatesa de la reforma: *Diferencia entre el Sr. Moret y nosotros: que S.S. quiere dar de balde a todas las naciones las ventajas de la primera rebaja, y nosotros no queremos darlas sino a cambio de ventajas y compensaciones,*

*y tenemos de margen para tratar con esas Naciones, cuyos tratados quedan denunciados para Octubre, la diferencia que hay entre el arancel general y esta primera rebaja*¹⁰⁰.

Interessa aturar-se una mica més en els plantejaments de Sagasta en aquest terreny, ja que en les seves intervencions parlamentàries denota una clara simpatia doctrinal cap les tesis lliurecanvistes i un desig que la seva acció de govern s'encamini en aquesta direcció, però, al mateix temps, una prudència com a home de govern en adoptar solucions radicals. De fet, el seu discurs posa més l'accent en la defensa de tesis lliurecanvistes si s'adreça a un demandant de solucions proteccionistes, i en la defensa de la prudència com a home de govern si s'adreça a un demandant lliurecanvista. Així, amb ocasió del debat al Senat sobre el tractat de comerç amb França, i responent a les peticions del bisbe de Barcelona, Urquinaona, d'aclarir el sentit de la propera política del seu gabinet en matèria aranzelària, afirma: *Lo que hay es que, como he dicho antes, estas reformas progresivas, medidas y prudentes, en el camino de la libertad, son un acicate que obliga a perfeccionar la inteligencia y los instrumentos del trabajo, y a mejorar y a elaborar más y más barato, y eso naturalmente trae aumento en la demanda y en el consumo, y eso es, ni más ni menos, lo que hace el tratado*¹⁰¹. I responent Moret en el debat sobre la reforma aranzelària de 1882 al Congrés, planteja:

Hay, pues, que seguir este sistema, por muy halagüeñas que sean las teorías de S.S., que también para mí son halagüeñas como hombre de estudio, y he pertenecido a la escuela libre-cambista; pero conozco en Europa muchos hombres de gobierno que cuando han escrito o cuando han discutido en una sociedad libre-cambista han propuesto las fórmulas científicas en absoluto, pero que luego, cuando llegan al gobierno no las suelen aplicar, porque la aplicación de las deducciones científicas a la gobernación de los pueblos es una de las cosas más difíciles para todo hombre de estado, la política es muy compleja y no se puede someter por completo a fórmulas científicas absolutas¹⁰².

I afegeix: *Nosotros vamos caminando hacia el libre-cambio con prudencia. ¿Pero de qué modo? Haciendo que las demás Naciones que han de experimentar las ventajas de las rebajas sucesivas que se vayan haciendo, nos den en cambio otras ventajas.*

Dins del partit, la figura més representativa del proteccionisme és en tot moment Víctor Balaguer, tot i que la historiografia espanyola ha passat per alt aquesta qüestió i ha centrat el seu interès sols en la segona meitat dels vuitanta, moment en què apareix dins del PL un significatiu sector de proteccionisme blader, comandat per Germán Gamazo y Calvo, diversos cops ministre amb Sagasta.

En canvi, els polítics conservadors mostren una més clara tendència a assumir plantejaments doctrinals proteccionistes, que es fa més acusada quan es troben a l'oposició entre 1881 i 1883, fet que mereix la reiterada acusació d'oportunisme dels liberals. Ara bé, si la tendència lliurecanvista d'aquests quedava suavitzada per l'acció de govern, la tendència proteccionista dels conservadors queda igualment atenuada pel mateix motiu.

En els grans debats parlamentaris d'aquest període sobre temes aranzelaris, trobem una molt important presència de destacats conservadors utilitzant argumentacions clarament proteccionistes o, fins i tot, reclamant per al partit l'adscripció a aquest corrent. Per la seva significació dins dels governs conservadors i dins dels grups parlamentaris d'aquest partit a les Corts, podem esmentar les intervencions del propi Cánovas, de Romero Robledo, del comte de Toreno i de Fernando Cos-Gayón al Congrés, i de José García Barzanallana, del

100. DSC, legislatura de 1881-82, 7-6-1882, núm. 146, p.4096.

101. DSS, legislatura de 1881-82, 8-5-1882, núm. 94, p.1909.

102. DSC, mateixa sessió i plana.

seu germà Manuel (marquès de Barzanallana), del vescomte de Campo Grande (Plácido Jove y Hévia), de Manuel Silvela, del marquès de Molins, del marquès de Orovio i del comte de Casa-Valencia al Senat. Podem aturar-nos en els casos del vescomte de Campo-Grande, dels germans García Barzanallana, de Romero Robledo i de Cánovas.

El vescomte de Campo-Grande apareix reiteradament a Congrés i Senat interessant-se pels temes aranzelaris i hisendístics. Així, el trobem formant part de comissions diverses de pressupostos, de reformes aranzelàries i de tractats de comerç, destacant els seus vots particulars, fets al Senat, als projectes de restitució de la base 5ena i de rebaixa de taxes a les primeres matèries. A més d'utilitzar sovint una línia argumental d'inspiració proteccionista, al·ludeix a la línia doctrinal del seu partit en aquest terreny com d'un proteccionisme moderat, allunyat del que considera plantejaments radicals dels sectors catalans. Amb ocasió del debat al Congrés sobre pressupostos generals de l'Estat per a 1878-79 (que pel que respecta a l'aranzel, representava a la pràctica una reforma sencera i l'establiment del sistema de doble columna), respon en la seva condició de vicesecretari de la comissió parlamentària, a les observacions de Bosch i Labrús:

El objeto principal de mi discurso (y S.S. no lo ha comprendido) fue demostrar que lo mismo nuestros aranceles, que la Administración entera, que esta situación y los individuos de la Comisión, teníamos derecho a ser considerados como proteccionistas, si bien como proteccionistas prudentes, como lo han sido siempre los proteccionistas españoles, y no a la manera de este neo-proteccionismo que no sabemos lo que significa y que cree tener a su lado a todo el país, cuando no es más que una disidencia, como S.S. lo es aquí y en todas partes¹⁰³.

I al debat al Congrés del *modus vivendi* amb Gran Bretanya i en la seva condició de president de la comissió parlamentària, respon a Frederic Nicolau: *El partido conservador, por el criterio de la Patria y del estado, cree que todos los elementos que constituyen una nacionalidad deben ser protegidos, pero con una protección armónica. El partido conservador no es sectáreo de ninguna escuela*¹⁰⁴.

Els germans García Barzanallana, Manuel i José, com ja hem vist al capítol dedicat a les Corts espanyoles, tenen una llarga carrera política i parlamentària, ocupant ambdós la cartera d'Hisenda, el primer abans del Sexenni i el segon al període aquí analitzat, a més de ser Manuel president del Consell d'Estat i del Senat als primers anys de la Restauració. El seu interès pels temes econòmics i aranzelaris és molt notable, agafant sobretot Manuel un gran protagonisme com a orador parlamentari en aquesta mena d'afers (recordem també la seva memòria de 1883 a la Reial Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques: *Política comercial de España*). Ambdós utilitzen en el seu discurs argumentacions de línia clarament proteccionista. Manuel, en el debat al Senat sobre el tractat de comerç amb França i en resposta a Ruíz Gómez, al·ludeix novament a la línia del PLC: *voy, Sr. Ruíz Gómez, por el camino que también creo es seguido por el partido conservador, que lleva al planteamiento de un sistema no exageradamente, pero sí enérgicamente protector*¹⁰⁵.

La professió de fe proteccionista de Romero Robledo és més coneguda a partir de la segona meitat dels vuitanta, quan ell i el general López Domínguez creen el PLR, que es declara proteccionista¹⁰⁶. Als anys aquí estudiats, però, Romero ja declara en el Congrés l'adscripció del PLC a aquest corrent. En resposta a una pregunta directa de López

103. DSC, legislatura de 1878, 17-5-1878, núm. 64, p.1651.

104. DSC, legislatura de 1884-85, 2-3-1885, núm. 100, p.2576.

105. DSS, legislatura de 1881-82, 8-5-1882, núm. 94, p.1890.

106. Veure SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.133.

Puigcerver feta en el transcurs del debat sobre el tractat de comerç amb França, afirma: *Pero hacía más S.S.: preguntaba a esta minoría si es proteccionista. ¿Qué quiere S.S. que yo conteste? He dicho en mi discurso, y no explano más la idea porque otros han de hablar después de yo, he dicho en mi discurso que yo considero el libre-cambio un ideal o un absurdo: el hombre que ha definido de esta manera el libre-cambio, me parece que ha contestado previamente a aquella pregunta*¹⁰⁷.

Qui pren la paraula després de Romero és Cánovas, ara com a cap de l'oposició, que fa una declaració solemne al Congrés sobre la filiació proteccionista del PLC:

Con efecto, al preguntar el Sr. Puigcerver concretamente a la minoría conservadora si era o no proteccionista, díjele, primero con la cabeza, y después con un monosílabo, que sí; que éramos con efecto proteccionistas. ¿Se admiraba de esto por ventura el señor Puigcerver?

(...)

Pues bien; sobre este punto, lo primero que tengo que observar es que nosotros en verdad colectivamente somos proteccionistas.

Pero, en fin, aun cuando haya personas que estén conformes con un partido en todo menos en la cuestión económica, o en cualquier otra cuestión, todos los partidos, como las grandes personalidades políticas, deben tener su credo político; y el credo del partido conservador es la protección a los productos nacionales, en lo cual está, después de todo, conforme, como he dicho, no ya solamente con aquellos Gobiernos como el de los Estados Unidos, cuya prosperidad depende en este instante de la doctrina proteccionista, sino más o menos con todos los Gobiernos de Europa y del mundo civilizado, ninguno de los cuales ha renunciado totalmente a la protección, ni Inglaterra misma, cualesquiera que sean los pretextos que se aleguen, así en la cuestión de las cervezas como en la de las carnes vivas de América, y en algunas otras cuestiones¹⁰⁸.

De fet, Cánovas ja havia manifestat la seva inclinació cap solucions proteccionistes en un banquet dels conservadors catalans, fet a Barcelona l'octubre de 1879¹⁰⁹. Però on la seva adscripció al proteccionisme pren una definició més acurada, és en el seu discurs d'obertura de les càtedres com a president de l'AM del 6 novembre de 1882, amb el tema *El concepto de nación*¹¹⁰. En aquest discurs, àmpliament celebrat des de les files del proteccionisme català, Cánovas va desgranant molts dels conceptes que feia temps venien argumentant les corporacions industrials (i que veurem amb més deteniment al capítol tercer): legitimitat de la defensa de la producció nacional davant de la competència exterior, sentit de nació aplicat a l'economia política, afavoriment del comerç interior i sentit de la mútua solidaritat dels sectors econòmics nacionals. La idea que convé ressaltar més especialment d'aquest discurs, és aquest sentit de nacionalisme econòmic: la nació com a associació de productors mútuament solidaris entre ells i units davant de l'allau de productes estrangers:

Comenzaré por asentir que, si indudable es que no está puesto en razón el que un hombre por enriquecer a otro se empobrezca voluntariamente, o procure remediar a otra familia descuidando la suya propia, no menos cierto, que también carecería de razón el que una nación dejara de mirar por si antes que por otra, y que no procurase, ante todo, vivir, y luego prosperar más que ninguna en la suprema sociedad que todas juntas forman. Tras esto debo advertir que, además de las otras cosas dichas, es para mí la nación una vasta sociedad agrícola y mercantil, y hasta una sociedad cooperativa. De aquí el que piense yo y muchos piensen que, sin renunciar nunca en absoluto a competir con las demás, asistiendo a la universal concurrencia

107. DSC, legislatura de 1881-82, 22-4-1882, núm. 110, p.2999.

108. DSC, legislatura de 1881-82, 22-4-1882, núm. 110, p.3002-3003. Discurs reproduït també a CÁNOVAS DEL CASTILLO, Antonio: "Ideas sobre el libre-cambio y la economía política en general a propósito de un tratado de comercio. Discusión parlamentaria, sesión del 22 de Abril de 1882". A *Problemas contemporáneos*, 1884, omo 2, p.475-504. Veure també COMELLAS, José Luís: *Cánovas del Castillo*, octubre 1997, p.267-268.

109. CÁNOVAS DEL CASTILLO, Antonio: *Discurso pronunciado por el Excmo. Sr. D. ... en el banquete que los representantes de las clases conservadoras de Barcelona le dieron la noche del 19 de octubre de 1879*, 1879.

110. Per al discurs de Cánovas a l'Ateneo de Madrid, veure FERNÁNDEZ ALMAGRO, Melchor: *Cánovas. Su vida y su política*. 2ª ed., 1972, p.352-353; DARDÉ, Carlos: "Cánovas y el nacionalismo español", 1994, p.211 i ss. Per a reproduccions del discurs, veure *Fomento de la Producción Española*, núm. 322, 15-11-1882, p.74-90; *El Eco de la Producción*, núm. 55, 16-11-1882, p.367-377; *Centro Industrial de Cataluña*, núm. 20 (de 1882), 18-11-1882, p.392-398.

mercantil con el producto de su trabajo, puede y debe antes toda nación prestarse a si misma, y realizar en su seno cuantos recíprocos servicios sean posibles. De aquí el que algunos pensemos igualmente que no es ilegítimo el propósito de dejar de consumir productos extranjeros, hasta donde factible sea, prefiriendo los propios, por más que resulten menos finos y menos bellos. De aquí asimismo el que nunca falte quien alabe a las naciones que a todo anteponen su alianza y comunión mutua, mientras esta unión les permite acumular fuerzas para emprender y sustentar una verdadera lucha económica con las naciones rivales. De aquí, por último, que con evidente utilidad se sustraigan a la ley universal de los mercados, así en el trabajo como en la producción, dichas naciones, como los Estados Unidos en estos últimos tiempos, no obstante su vivo espíritu liberal, y bajo otros principios, pero no con menos persistencia, el triunfante imperio alemán¹¹¹.

Admet una solució lliurecanvista per a nacions ja desenvolupades, però la rebutja per a les que es troben en inferioritat de condicions. Per a Cánovas, la lliure competència entre forces desiguals no porta la més feble a l'estímul de la competència, sinó al seu ensorrament davant d'una superioritat aclaparadora de la més forta. D'aquí en dedueix que la primera condició d'una nació ha de ser vetllar pels seus propis interessos, en unes frases que obtenen un ampli ressò:

Por todo lo cual, señores, pienso y repito, que lo primero que las naciones tienen que hacer es vivir: pobres o ricos, con magnificencias o con privaciones, modestas u orgullosas, según los casos; pero vivir a toda costa. Y vivan, si preciso es, mudas, retiradas, en reposo, no de otro modo que los enfermos viven, o viven los convalecientes, de ordinario, hasta que el pleno restablecimiento de su salud les consiente desafiar el frío, la lluvia, el hielo, todas las duras impresiones, en fin, que al aire libre se experimentan. Dichoso el individuo, dichosa la nación que siempre puedan así vivir, cual viven los robustos y sanos, disfrutando, realizando la vida por entero. No injurio al libre cambio, en verdad, comparándole con el aire frío, pero tónico que en los buenos días de sol nos regocija y alienta durante los inviernos de estas altas planicies castellanas. Menos todavía lo maltrato al decir que la posibilidad de sufrirlo es señal cierta de que una nación está al nivel común en la sociedad de las naciones; de que hay ya en ella los capitales, los ferro-carriles, los canales, la irrigación natural o artificial, los puertos, las escuelas, todo cuanto en resumen, necesita para que sus condiciones de cambio y de competencia sean iguales o siquiera parecidas a las de las otras en general. No le podrá a una tal nación acontecer que la masa de sus habitantes, cansada de inútil lucha, se dé por vencida, como lo está sin duda la de ciertos países, no europeos, y poco a poco abandone su propio trabajo para vivir del extranjero; pagando lo que compra, primero, con los insuficientes productos que le quedan y sus cortos ahorros pasados; después, con la enajenación sucesiva del capital nacional, de sus minas, de sus interiores comunicaciones, del aprovechamiento de sus ríos y costas; con la cesión, por último, de cuantos dones originariamente obtuvo de la Providencia, hasta venir a una especie de pauperismo colectivo, muy semejante al individual.

Interessa igualment destacar que en la visió del govern que té Cánovas, no hi ha cabuda per a aquell *laissez faire laissez passer* dels lliurecanvistes: per a ell, és necessari que l'Estat intervingui i que ho faci en un sentit molt concret de protecció als interessos nacionals. En la intervenció al Congrés esmentada més amunt, ho planteja clarament:

Somos, pues, proteccionistas en el sentido de querer ante todo tener Nación, en el sentido de querer ante todo que los consumidores protejan a los productores y los productores a los consumidores; somos proteccionistas en el sentido de rehusar a la economía política lo que por tanto tiempo ha pretendido, esto es, convertir la historia y el estado de la sociedad humana en la lucha por la vida, como ha querido hasta aquí de una manera deliberada o indeliberada la antigua teoría económica. La libre concurrencia está modificándose, y se modificará más todavía por la moral y por el derecho, y el Estado interviene con justo título para impedir todo acto inmoral, aunque sea favorable a la producción; y el estado interviene para impedir todo acto anti-jurídico, aunque pueda enriquecer a las Naciones; para eso interviene todos los días, considerando que en la libre concurrencia lo que lucha no es sólo la materia, no son únicamente las máquinas; es la vida, y la vida con la razón y el sentimiento que la informan no puede quedar expuesta en la materialidad de la lucha por la vida como entre los seres que carecen de razón¹¹².

111. *Fomento de la Producción Española*, núm. 322, 15-11-1882, "Discurso del Sr. Cánovas del Castillo leído en el Ateneo de Madrid" (p.74-90).

112. DSC, legislatura de 1881-82, 22-4-1882, núm. 110, p.3012.

2.2.7. Suspensió de la base 5ena de l'arancel de 1869, el 1875.

Com ja hem vist a l'apartat dedicat a les actituds dels sectors burgesos catalans davant la Restauració, una de les seves demandes més immediates en produir-se el canvi de règim, era la derogació de la base 5ena de l'apèndix C de la llei de pressupostos d'1-7-1869, que preveia per al juny de 1875 l'aplicació d'un dels terminis previstos per a les rebaixes esglaonades de taxes. El Govern Cánovas accedeix a la no aplicació d'aquesta rebaixa, adoptant la fórmula de la *suspensió temporal*.

El RD de 17-6-1875¹¹³, essent ministre d'Hisenda Pedro de Salaverría, preveia la suspensió de l'aplicació de la base 5ena atenent la situació d'instabilitat política dels darrers anys, que hauria impedit que la indústria s'adaptés al canvi de taxes, tal com preveia la llei de 1869. El mateix RD deixava en mans de les futures Corts la facultat de decidir l'aplicació o no de la base 5ena, amb la idea que transcorregut un temps després de finalitzada la guerra carlina, que en aquells moments encara es mantenia, es pogués dur a la pràctica aquesta aplicació¹¹⁴. Un dels treballs de les primeres Corts de la Restauració, fou la llei de 17-7-1876, declarant com a lleis del Regne els reials decrets promulgats anteriorment des del Ministeri d'Hisenda, entre els que es trobava el de suspensió de la base 5ena. No obstant, no és fins el 1881, amb el ministre d'Hisenda liberal Juan Francisco Camacho, que no es reprèn aquest afer.

Interessa aquí veure dues coses: per què el 1875 s'adopta la fórmula de la suspensió i no de la derogació, com demanaven les corporacions industrials catalanes, i per què, posteriorment, els governs conservadors tampoc no es decideixen a la seva aplicació.

En el primer cas, sembla clar que el Govern conservador de 1875 va considerar que no estava facultat per derogar amb un reial decret una llei aprovada per les Corts, i que el que era procedent era aplicar sols una suspensió i deixar per a unes futures Corts la facultat de la derogació definitiva o de l'aplicació dels terminis previstos. Aquesta és la versió que ens en donen, anys més tard, alguns dels personatges conservadors entesos en temes aranzelaris. Tant per al comte de Toreno com per al vescomte de Campo-Grande, en sengles intervencions a Congrés i Senat el 1882, afirmen que aquesta hauria estat la motivació del Govern de 1875¹¹⁵.

Pel que fa al segon, segueixo la interpretació de Serrano Sanz, de rebutjar una intencionalitat proteccionista en el Govern i d'acceptar més aviat una intencionalitat fiscal i d'afavoriment dels acords comercials: *el conjunto de la normativa arancelaria, tal como*

113. Com a col·leccions legislatives generals per al període analitzat, cal esmentar: *Boletín de la Revista General de Legislación y Jurisprudencia*. Periódico oficial del Ilustre Colegio de Abogados de Madrid, toms 46-75 (gener 1875/desembre 1885); *Boletín Jurídico-Administrativo del Diccionario de la Administración Española, que ha publicado D. Marcelo Martínez Alcubilla*, a partir de 1878, *Boletín Jurídico-Administrativo, apéndice al Diccionario de la Administración Española, peninsular y ultramarina, por D. Marcelo Martínez Alcubilla, Anuario de: 1876-1885; Colección legislativa de España (Continuación de la colección de decretos)*, toms 114-136 (1875-1886); *Gaceta de Madrid* (gener 1875/desembre 1886); *Repertorio de legislación*. Publicado por la Revista de los Tribunales, 2ª época, toms 5-9 (1882-1886). Per a la legislació referent a la creació i evolució d'organismes oficials, és útil la *Guía Oficial de España*. Als apartats següents, veurem les col·leccions legislatives específiques de cada segment de la política econòmica del període.

114. Per a la suspensió de la base 5ena de 1869, feta el 1875, i la política aranzelària del primer tram de la Restauració, veure CABALLERO, Toribio T.: *Las aduanas españolas. Ensayo histórico sobre el origen y vicisitudes por las que ha atravesado la renta de aduanas en España desde los tiempos más remotos hasta nuestros días por D. ... oficial del cuerpo pericial de aduanas*, 1882, especialment el capítol XIX: "Desde la Restauración hasta fin de 1880", p.165-175; PANDO Y VALLE, Jesús: *Regeneración económica. Croquis de un libro para el pueblo*, 1897; "Cartas de Flores de Lemus al ministro de Hacienda García Alix", (1976). Per al text sencer del RD de suspensió, veure GARCÍA-NIETO; DONEZAR: *Restauración ...*, p.87-88.

115. DSC, legislatura de 1881-82, 20-4-1882, núm. 108, p.2867, intervenció del comte de Toreno al Congrés dels diputats durant el debat parlamentari del tractat de comerç amb França; DSS, legislatura de 1881-82, 20-6-1882, núm. 121, p.2482 i ss., intervenció del vescomte de Campo-Grande al Senat durant el debat parlamentari de restitució de la base 5ena.

queda con los retoques de 1877, les está dando los resultados que desean: aumento de la recaudación de Aduanas, desaparición del contrabando y desarrollo de la exportación a través de los convenios con otros países¹¹⁶.

De la mateixa manera, en el fet que el nou Govern liberal de 1881 es planteja la restitució de la base 5ena, caldria veure una tendència més acusada cap a solucions lliurecanvistes que en els gabinets conservadors. De fet, la tramitació parlamentària del projecte de llei corresponent, queda aturada en espera que les Corts aprovin el tractat de comerç amb França; però, mentre el Govern francès havia realitzat una reforma aranzelària pujant taxes, en sintonia amb les polítiques aranzelàries de diversos països europeus, l'espanyol es preparava per a una baixada general.

2.2.8. Acords comercials fins la reforma aranzelària de 1877.

En aquests primers anys de la Restauració, el Govern conservador signa i/o aprova diversos acords comercials: Bèlgica (5-6-1875, llei de 12-6-1876), Itàlia (declaracions de 23-6-1875 i 7-7-1875), Àustria-Hongria (protocol de 17-6-1875), Rússia¹¹⁷ (23-2-1876, llei de 23-12-1876), Portugal (20-12-1872, no aprovat per les Corts fins desembre de 1876; és la llei de 18-12-1876) i Grècia (21-8-1875; no és llei fins el 31-8-1878). De tots ells, el més remarcable, per la seva relació amb l'aranzel espanyol, és el primer.

El moviment comercial amb Bèlgica es trobava lluny de l'existent amb França i Gran Bretanya. La importància d'aquest tractat, però, radicava en el fet que la reforma aranzelària de 1869 havia quedat lligada, pels acords comercials de 1870, amb tres països, Itàlia, Bèlgica i Àustria, de tal manera que tots tres incorporaven al seu articulat una clàusula de compromís per part espanyola d'aplicar la rebaixa de taxes prevista a la base 5ena per a 1875. Tots tres tractats conclouïen l'1-7-1875 i el Govern espanyol tenia la facultat d'anul·lar els seus efectes vinculants si anunciava amb un any d'anterioritat la seva intenció de deslliurar-se'n. El Govern de 1874 no va donar aquest pas i, per tant, en la data assenyalada, calia renovar els tractats i aplicar les rebaixes previstes a la base 5ena.

En accedir el Govern presidit per Cánovas al poder a finals de 1874, tenia al damunt de la taula l'aplicació de la base 5ena i la renovació d'aquests tres tractats, junt amb una persistent demanda de les corporacions industrials catalanes de derogar la primera i de no renovar els segons. La solució que el Govern adopta en el tema de la base 5ena, és el reial decret de suspensió que hem vist més amunt; en el cas dels tres tractats pendents, enceta converses diplomàtiques amb tots tres països per aconseguir paralitzar o, si més no, posposar, el compromís de rebaixa aranzelària.

Manuel Silvela, en el seu lloc de director d'Afers Comercials i Consulars del Ministeri d'Estat el 1877, es refereix en carta al FPE a aquestes negociacions¹¹⁸. Segons Silvela, la voluntat del Govern conservador hauria estat deslliurar-se d'aquest compromís per la via prevista als propis tractats, és a dir, la denúncia amb un any d'anticipació, però en el moment

116. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.11.

117. Hi ha una edició en fulllet: *Tratado de comercio y navegación entre España y Rusia, firmado en un solo texto francés en San Petersburgo el día 23/11 de febrero de 1876*, s/a. La diferència de data, es deu a la diferència de calendaris entre l'estat espanyol (gregorià) i Rússia (julità).

118. Arxiu del FTN (AFTN), sèrie varis: "Papers de l'antic arxiu que es troben al dipòsit de llibres", lligall núm. 4, "Comunicaciones Fomento de la Producción Española 1877". Carta de Manuel Silvela, director d'Afers Comercials i Consulars del Ministeri d'Estat, datada el 2-5-1877, i adreçada al FPE, en resposta a l'exposició d'aquest de 5-2-1877, en la que es demanava la denúncia de diversos tractats de comerç, per poder passar a una reforma aranzelària.

del seu accés al poder, aquest termini ja havia quedat enrera feia mesos. En no ser possible aquesta solució, va negociar amb tots tres països la no aplicació de la rebaixa. Com a resultat d'aquestes converses, Itàlia va renunciar a exigir al Govern espanyol l'aplicació dels seus compromisos, mentre que amb Bèlgica i Àustria es va adoptar una fórmula de renegociació dels tractats que caducaven l'1-7-1875, amb una pròrroga per deu anys, durant els quals no calia aplicar la rebaixa.

Amb Bèlgica se signa el tractat de comerç de 5-6-1875, que no es presenta a les Corts per a la seva aprovació fins l'abril següent, ja que aquestes no tornen a obrir les seves sessions fins el febrer de 1876. En el seu articulat, Bèlgica admet una pròrroga en l'aplicació de la rebaixa que no excedirà l'1-7-1885, és a dir, just deu anys després de finalitzat el tractat de 1870, quedant les condicions entre ambdós països com fins aquell moment. No obstant, el seu article tercer deixa clar que l'aranzel espanyol continua, de fet, lligat: *Si España hiciese uso antes de la expiración del nuevo plazo fijado para la reforma de los derechos de aduanas de la facultad de denunciar el tratado, dicha reforma tendrá efecto desde el mismo día de la denuncia*¹¹⁹. A l'articulat s'assegura també una durada a la situació que es creï quan s'apliqui la rebaixa igual a la que ara es deixa en suspens.

Per a Fernando Calderón Collantes, ministre d'Estat i autor del tractat, la importància d'aquest es troba en el fet que, si no s'aplica, Bèlgica pot reclamar el compliment de les obligacions expressades a l'anterior i, conseqüentment, la rebaixa de l'aranzel espanyol¹²⁰.

2.2.9. L'aranzel de doble columna de 1877 i la política d'acords comercials.

La llei d'11-7-1877, de pressupostos generals de l'Estat per a 1878-79, obra del ministre d'Hisenda José García Barzanallana, introduïa importants modificacions en l'aranzel, desenvolupades en el RD de 17-7-1877, ja obra del seu successor en la cartera d'Hisenda, el marquès d'Orovio. Aquestes modificacions, tot i venir a través d'una llei de pressupostos i no d'una llei específica, constitueixen una veritable reforma aranzelària completa, vigent a partir de l'1-8-1877, la característica més significativa de la qual és la introducció del sistema de doble columna, orientat clarament cap a la celebració d'acords comercials.

Com ja hem tingut ocasió de veure a l'apartat dedicat a l'aranzel en la política econòmica, el sistema de doble columna dividia els altres països entre els que no tenien cap acord comercial amb l'estat espanyol (tracte de nació no convinguda) i els que sí en tenien (tracte de la nació més afavorida). En el primer cas, s'aplicava la primera columna, amb unes taxes duaneres altes, mentre que al segon, la segona columna (taxa convencional), amb unes taxes més reduïdes. La finalitat d'aquest sistema de doble columna, era estimular els altres països a establir tractats comercials, per fruir de la segona columna i, a canvi, negociar amb ells avantatges per a les exportacions espanyoles.

El sistema de doble columna es venia aplicant a Europa des de mitjans de segle, sempre vinculat als tractats de comerç. Com assenyala Serrano Sanz, però, mentre en aquests casos la formació de la segona columna era més aviat la suma de totes les rebaixes concedides a altres països, que automàticament s'aplicava a tots els altres que ja tenien el tracte de la nació més afavorida, en el cas espanyol, es crea una segona columna que

119. DSS, legislatura de 1876-77 [DSS: 1876], 3-4-1876, ap. 1r al núm. 26, projecte de llei presentat al Senat pel ministre d'Estat (Fernando Calderón Collantes). Veure també *Fomento de la Producción Nacional*, 22-4-1876, núm. 302, article "El tratado de comercio con Bélgica" (p.260-262).

120. DSC, legislatura de 1876-77, 30-5-1876, núm. 72, p.1816, debat al Congrés sobre el tractat de comerç amb Bèlgica.

s'ofereix en bloc als països que volguessin establir un acord comercial¹²¹. La resta d'aranzels de la Restauració (1882, 1891, 1906, 1922) partiran d'aquesta base. A mesura que passen els anys, la diferència entre la primera i la segona columna es farà més gran, per acabar d'engrescar els països indecisos. Significativament, però, mentre als aranzels de 1877 i 1882 aquesta diferència s'aconseguia rebaixant la segona, a partir de 1891 es fa pujant la primera, i també, una mica, la segona.

A l'aranzel de 1869, els drets duaners eren *ad valorem*, és a dir, un percentatge dels preus dels productes. Per facilitar els tràmits de les oficines duaneres, aquestes taxes es convertiren en un tant fix per unitat de pes, mesura o compte. Aquesta conversió, requeria establir uns preus, dits *valoracions*, que expressessin l'evolució dels preus de les mercaderies a les fronteres. Sobre aquestes valoracions s'establí el percentatge duaner legal i, així, s'obtenia el tant fix. Es preveia elaborar un llistat anual de valoracions per adequar les taxes a les fluctuacions dels preus de les mercaderies. Si no es revisés anyalment, els canvis dels preus marcarien, consegüentment, índexs superiors o inferiors, segons els casos, als previstos legalment.

Les valoracions eren calculades per la JCAV. Cal tenir en compte, no obstant, que fins 1877 no s'havia aplicat encara cap rectificació, mantenint-se vigents els preus de 1869. El 1877, la JCAV calcula que són 101 partides de les 287 que tenia l'aranzel les que mantenien preus per sobre del que els tocava, atesa l'evolució dels preus. Aquestes 101 partides es rebaijen totes i es crea amb el seu resultat la segona columna de l'aranzel.

Les rebaijes efectuades en aquestes 101 partides, varen afectar sobretot els metalls en brut i elaborats i els tèxtils. Les manufactures de cotó passen d'un gravamen del 54% al 38%. Les de llana, d'un 37'21% a un 23'26%. En aquest darrer cas, i degut a les protestes dels fabricants, es crea una comissió especial encarregada d'estudiar les valoracions dels teixits de llana, que veurem tot seguit.

Als nous tractats de comerç negociats a partir d'aquí, en alguns casos s'arriba a rebaijes més enllà de la segona columna, aplicables sols als països amb els que es negocia.

Existia també un aranzel d'exportació, que afectava sols 5 partides, entre les que caldria destacar els suros sense elaborar de Girona. El seu nivell es mantindrà estacionari durant aquests anys i representarà una part mínima dels ingressos per renda de duanes.

Igualment, hi ha mercaderies que es declaren lliures i unes poques que es declaren de prohibida importació (armes de guerra, objectes religiosos, el tabac, per estar en estanc, i objectes que poguessin ofendre la moral). Un altre tipus de mercaderies es veuen sotmeses a taxes especials, superiors o inferiors a la normal, atenent a la seva situació geogràfica (Canàries, possessions nordafricanes, possessions d'Ultramar) o a les seves característiques (sobretot el material ferroviari).

Un cop entra en vigor el nou aranzel, queden en una situació aranzelària diferencial Gran Bretanya i els Estats Units, ja que no tenien cap acord comercial amb l'estat espanyol i, per tant, les seves mercaderies havien de pagar per la primera columna de l'aranzel. França quedava provisionalment també en aquesta situació, però existien ja negociacions per a la signatura d'un conveni comercial.

121. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.27.

La mateixa llei de pressupostos introdueix també alguns drets extraordinaris i transitoris a la importació, però també a l'exportació de mercaderies. Tant Tallada¹²² com Serrano Sanz¹²³ assenyalen el caràcter purament hisendístic d'aquests drets, visió corroborada pel propi autor de la reforma, García Barzanallana, en una posterior intervenció al Congrés: *Creí que el pago imprescindible de las obligaciones generales del Estado a que estábamos comprometidos y en la necesidad de formar un presupuesto verdad, en el que estuviesen completamente nivelados con los gastos los ingresos, exigían toda clase de sacrificios, exigían que recargáramos algunos impuestos más aún de lo que estaban recargados*¹²⁴.

2.2.10. La informació especial aranzelària sobre indústria llanera i marina mercant.

Hi haurà dos sectors que es consideraran especialment perjudicats per la reforma aranzelària de 1877: la indústria tèxtil llanera i la marina mercant. Com a resultat dels seus treballs de pressió sobre el Govern, els representants d'aquests sectors obtenen el RD de 8-9-1878, corresponent al Ministeri d'Hisenda, l'anomenat *decreto de Riofrío*, pel lloc on es trobava el monarca en aquells moments que establia la creació d'una comissió especial aranzelària, encarregada de convocar dues informacions públiques sobre els efectes de la reforma sobre els dos sectors esmentats. La primera informació, plantejava un interrogatori sobre les conseqüències que havia produït en el seu moment la supressió del dret diferencial de bandera, i mesures que caldria adoptar per al foment de la marina mercant. La segona, sobre les valoracions i classificacions dels teixits de llana i les seves barreges i rectificacions que s'hi podrien fer.

La lentitud va ser la característica d'aquesta informació. La comissió especial aranzelària va obrir primer una informació escrita, amb un termini d'admissió d'informes fins el gener de 1879 i prorrogat fins el març, i després una informació oral, que no es va encetar fins el novembre següent. Fins el maig de 1880, la comissió especial no va remetre a la JCAV l'expedient de la informació per què aquesta l'estudiés i emetés dictamen, però fins el desembre els vocals ponents no van començar a treballar en el tema. Els successius ajornaments de sessions de treball varen fer que el canvi de govern de febrer de 1881 sorprengués la JCAV amb els treballs encara inacabats. El nou ministre d'Hisenda, Camacho, es va trobar l'afer al damunt de la taula en el moment de prendre possessió del seu càrrec. En la seva memòria sobre aquest període, Camacho explica que els treballs varen estar enllestits durant 1881¹²⁵, però que no va alterar les corresponents partides de l'aranzel degut a la proximitat del tractat de comerç amb França i al fet que aviat s'havia de reformar tot l'aranzel com a efecte de la restitució de la base 5ena.

122. TALLADA: "La política comercial ...", 1943, p.65.

123. SERRANO SANZ: "La política ...".

124. DSS, legislatura de 1878, 18-7-1878, núm. 72, p.1516, intervenció de José García Barzanallana al debat al Senat sobre el tractat de comerç amb Bèlgica de 1878.

125. Sobre els treballs de la comissió especial aranzelària, veure CONSEJO SUPERIOR DE AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERCIO: *Comisión especial encargada de emitir dictamen acerca del interrogatorio sobre industria lanera*, 10 de Febrero de 1879; COMISIÓN ESPECIAL ARANCELARIA: *Información sobre las consecuencias que ha producido la supresión del derecho diferencial de bandera y sobre las valoraciones y clasificaciones de los tejidos de lana, formada con arreglo a los artículos 20 y 29 de la ley de Presupuestos del año de 1878-79, por la ... creada por Real Decreto de 8 de Septiembre de 1878*. Tomo 1: "Derecho diferencial de bandera", 1880; Tomo 2: "Valoraciones y clasificaciones de los tejidos de lana", 1879; Tomo 3: "Industrias lanera y naviera. Discusión y aprobación de los dictámenes", 1883; per a la memòria de Camacho, veure CAMACHO: *Memoria ...*, p.223 i ss.

2.2.11. Acords comercials entre les dues reformes aranzelàries de 1877 i 1882.

2.2.11.1. El tractat de comerç amb França de 1877.

Després de l'entrada en vigor de l'aranzel de doble columna de 1877, s'activa la política d'acords comercials amb altres països. Entre els primers negociats, en destaca per la importància del seu volum comercial el signat amb França el 8-12-1877 (Llei de 24-3-1878). En la seva negociació intervenen alguns dels polítics conservadors que hem vist fins aquí interessant-se en els afers aranzelaris: el vescomte de Campo-Grande com a director general d'Afers Comercials i Consulars, Manuel Silvela com a ministre d'Estat, el marquès d'Orovio com a ministre d'Hisenda, el comte de Toreno com a ministre de Foment i el marquès de Molins com a ambaixador a París.

Segons el comte de Toreno¹²⁶, els negociadors espanyols tenien les següents instruccions: rebutjar la inclusió de taxes annexes, establir la clàusula de la nació més afavorida per a ambdós països, equiparar els drets dels vins espanyols a la seva entrada a França als d'Itàlia i Portugal, incloent la retirada de l'escala alcohòlica, i autoritzar la signatura d'un tractat de comerç en el futur, però sense taxes annexes. Aquesta insistència en refusar les taxes annexes, contrasta amb la política seguida pel nou Govern liberal a partir de 1881. El ministre Camacho, a la memòria esmentada anteriorment, explica com a partir d'octubre de 1881, el Govern renegocia els acords comercials vigents per tal d'incloure-hi taxes annexes¹²⁷.

L'altre aspecte a destacar en aquest conveni, com és habitual, és la clara aposta del Govern espanyol per afavorir les exportacions de vins i superar els obstacles duaners existents, tals com l'escala alcohòlica, en aquest cas, aprofitant la conjuntura de la disminució de la producció francesa de vins provocada per la fil·loxera.

Aquest conveni es va signar per a un període de dos anys, però va ser prorrogat diversos cops abans de la signatura del tractat de 1882, que preveia una durada de deu anys: declaracions de 28-1-1880, 27-10-1881 i 6-2-1882.

2.2.11.2. El tractat de comerç amb Bèlgica de 1878.

Com ja hem tingut ocasió de veure a les planes precedents, la suspensió de la base 5ena feta el 1875 afectava els tres països amb els que existien acords comercials: Itàlia, Àustria i Bèlgica. Mentre amb el primer es va obtenir un acord que rescindia l'obligació contreta el 1869, amb els altres dos es va acordar una nova moratòria per 10 anys. El tractat amb Bèlgica de 5-6-1875 donava forma legal a aquesta moratòria. Ara bé, la reforma aranzelària de 1877 i els drets extraordinaris i transitoris que l'acompanyaven, entraven en contradicció amb les clàusules del tractat que des de 1870 venia lligant l'aranzel espanyol. Ambdós governs obren negociacions des de l'entrada en vigor de la reforma, a partir de l'oposició del belga a tot increment de drets aranzelaris espanyols. Les demandes del Govern belga i la dependència de l'aranzel espanyol a les clàusules d'aquest tractat, motiven que Félix Berdugo, un dels diputats del nucli proteccionista de Bosch i Labrús, que consum el primer torn contra la totalitat al debat al Congrés sobre el tractat, exclami: *El tratado con Bélgica ha sido siempre el caballo de batalla, ha sido siempre la cuestión importante ante la cual se han*

126. DSC, legislatura de 1881-82, 20-4-1882, núm. 108, p.2865-2904, intervenció del comte de Toreno al Congrés dels diputats durant el debat sobre el tractat de comerç amb França de 1882.

127. CAMACHO: *Memoria* ..., p.280.

*estrellado todas las reformas que en este Congreso se han querido acometer sobre la legislación aduanera*¹²⁸.

Les demandes del Govern belga es concreten en la devolució dels imports cobrats als productes procedents del seu país, per efecte dels impostos extraordinaris i per la reforma de l'aranzel resultant de la modificació de les valoracions i classificacions, més l'abolició immediata d'uns i altres. Per la seva banda, el Govern espanyol tenia com a objectiu alliberar-se dels compromisos aranzelaris pendents. Com a resultat de les negociacions, se signa el nou tractat de comerç de 4-5-1878 (Llei de 21-7-1878), que estableix la desaparició del compromís aranzelari establert al tractat de 1870 i prorrogat al conveni de 1875, a canvi que el Govern espanyol atorgui al belga una indemnització de 125.000 pessetes (751,27 euros). S'atorga a Bèlgica la supressió dels drets extraordinaris i transitoris de la tercera casella de l'aranzel vigent, llevat dels petrolis i altres olis. Es conserven les clàusules dels acords precedents que ambdues parts consideren mútuament beneficiosos. S'estableix una durada de 6 anys i el compromís per part espanyola de no augmentar els drets d'exportació dels minerals mentre duri el tractat. Per la seva banda, el Govern belga assegura a l'espanyol l'estabilitat en 6 partides del seu aranzel, destacant el paper d'escriure.

2.2.11.3. El tractat de comerç amb França de 1882.

Sens dubte, aquest tractat, junt amb el *modus vivendi* amb Gran Bretanya de 1885, constitueix l'esdeveniment més remarcable en la política d'acords comercials d'aquests anys.

Com ja s'ha assenyalat anteriorment, el conveni de 1877, que tenia una durada de dos anys, havia estat prorrogat diverses ocasions, a l'espera de la negociació d'un tractat definitiu, previst al propi conveni. Abans de la signatura del tractat de 1882, el Govern francès procedeix a una reforma aranzelària completa amb un increment de les seves taxes; el Govern espanyol, per la seva banda, tenia preparada la seva pròpia reforma aranzelària, és a dir, la restitució de la base 5ena de l'aranzel de 1869 suspesa el 1875, però en un sentit de rebaixa de taxes. Ambdues reformes marquen les negociacions, iniciades l'agost de 1881, en el sentit que el punt de sortida, és a dir la base negociadora, ha quedat modificada respecte el conveni de 1877: per part francesa, perquè els drets del seu nou aranzel general són superiors als de 1877 i representen una base negociadora més alta, i per part espanyola, perquè tot i posposar la reforma fins després de la signatura del tractat, queda ben palesa la intenció del Govern de procedir a una rebaixa aranzelària general, quedant la base negociadora més baixa que el 1877.

El ministre d'Hisenda, Camacho, al·ludeix en la seva memòria als objectius del seu Govern en aquestes negociacions: conservació dels drets per als productes espanyols aconseguits als anteriors convenis de 1865 i 1877, establiment de noves rebaixes per als productes de més gran exportació espanyola, consolidació d'aquestes rebaixes a través de taxes annexes i fixació d'un termini de llarga durada¹²⁹. Les negociacions, més dures que les de 1877, es varen allargar fins el febrer de 1882, en part per la difícil conciliació de postures entre ambdós governs i en part pels canvis ministerials a França. El president de la comissió negociadora espanyola i al mateix temps de la comissió del Congrès encarregada d'aquest

128. DSC, legislatura de 1878, 9-7-1878, núm. 100, p.2865.

129. CAMACHO: *Memoria ...*, p.229. Per a un seguiment detallat d'aquestes negociacions, veure BECKER, Jerónimo: *Relaciones comerciales entre España y Francia por ... del Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, Vocal de la Junta Directiva de la Real Sociedad Geográfica*, 1910, cap. IX, p.129-144.

afer, Salvador Albacete, confessa en la seva intervenció en aquesta cambra, que la part espanyola no aconsegueix plenament tots els seus objectius, donada la base negociadora alta francesa. Per a ell, ja sols calia optar entre passar a l'aranzel general francès, amb taxes més altes, o intentar aconseguir els màxims avantatges: *Eran, pues, excelentes los deseos, pero deseos impracticables, los de alcanzar la prórroga del convenio de 77; y he aquí de una manera indudable la cuestión, planteada en estos sencillos términos: o venir al régimen de la tarifa general, o el convenio de 1882; ni más ni menos*¹³⁰.

El resultat és el tractat de comerç de 6-2-1882 (llei d'11-5-1882), fixat amb el sistema de taxes annexes i amb una durada de deu anys. Anem a veure primer quines partides d'ambdós aranzels queden afectades pel tractat i, després, quin tractament rep el tema dels vins, important per a ambdós governs.

Seguint les dades subministrades pel comte de Toreno durant el debat al Congrés del tractat, l'aranzel francès constaria de 579 partides, de les quals sols en consten 131 a les taxes annexes al tractat. D'aquestes 131, 62 apareixen com a lliures, sense drets; però d'aquestes 62, 59 ja ho eren al conveni de 1877 i les altres 3 representaven un moviment menor; igualment, d'aquestes 62 partides, 54 eren lliures a l'aranzel francès, ja que es tractava de primeres matèries, que a França l'interessava importar lliures de drets. De les 77 partides restants, 21 paguen igual amb el tractat que amb l'aranzel general francès. Les restants 56 partides sí tenen rebaixa, però generalment són rebaixes ja atorgades a altres països, que igualment s'haurien d'aplicar a la part espanyola per la clàusula de la nació més afavorida. D'aquestes 56 partides, a més, 23 són de teixits, que sols tenen una molt mínima exportació a França, ja que no poden competir amb la seva producció nacional¹³¹.

El comte analitza a continuació l'estadística comercial francesa d'exportacions espanyoles. En ella hi ha 38 articles espanyols esmentats explícitament, mentre la resta figuren a l'apartat de "diversos". D'aquests 38, 24 excedeixen el milió de francs¹³², mentre els 14 restants, no. Prescindint d'aquests 14, ja que el seu moviment és menor, analitza els altres 24: 6 no estan compresos nominalment al tractat i 14 sí ho estan, però amb la mateixa taxa que al nou aranzel general francès; queden, doncs, 4 únics productes d'importància que hagin sortit beneficiats: vins, taronges, olis i taps de suro.

José García Barzanallana, al Senat, fa la comparació de les taxes franceses no sols agafant com a punt de referència el nou aranzel general francès, sinó també les taxes del conveni de 1877, vigent fins aquell moment. El resultat és que si bé les taxes del tractat són inferiors a les del nou aranzel general francès, són, en canvi, superiors a les vigents al moment. A més, alguns productes que fins el moment estaven lliures de drets, amb el tractat passen a estar gravats, mentre que d'altres en surten especialment perjudicats: aviram, carns, panses, aiguardent i esperits, cordes d'espart, algunes varietats de teixits de cotó

130. DSC, legislatura de 21-4-1882, núm. 109, p.2914.

131. DSC, legislatura de 20-4-1882, núm. 108, p.2870-2871. Per a un seguiment dels debats parlamentaris, veure PÉREZ DE GUZMAN, Juan: *La discusión parlamentaria de el [sic] tratado de comercio con Francia bajo el punto de vista del trabajo y de la riqueza nacional*, 1882. Per a les intervencions del comte de Toreno durant del debat al Congrés, veure també TORENO, conde de: *Discurso y rectificaciones del Señor ... pronunciados en el Congreso los días 19, 20 y 22 de Abril de 1882, con motivo de la discusión del tratado de comercio entre España y Francia, firmado en París el 6 de Febrero de 1882*, 1882.

132. Agafant com a referència el gener de 1882, el franc francès equivalia a la pesseta espanyola, mentre que en el moment d'entrar ambdues monedes a la zona euro, l'1-1-1999, 1 franc equivalia a 25,36 pessetes. Per això, encara que el milió de francs equivaldria a 152.449,02 euros en termes absoluts (1 euro = 6,55957 francs francesos), si agafem com a base d'aquest estudi la pesseta i tenim en compte la seva equivalència amb el franc a l'època, estariem parlant de 6.010,12 euros (1 euro = 166,386 pessetes espanyoles). Per als canvis entre monedes a gener de 1882, veure MARTÍNEZ GARCÍA, Ramón: *Sistema métrico decimal de medidas, pesas y monedas con figuras y tablas completas de reducción por D. ... profesor de la Escuela Pública Superior de la capital de Puerto-Rico*, 1882, p.118.

(segons la densitat del filat; en qualsevol cas, no és una exportació significativa a França). Segons la conclusió de García Barzanallana, els sectors d'exportació espanyola suposadament afavorits, si se'ls compara amb les taxes vigents, queden en realitat igual, amb l'excepció dels vins¹³³.

Pel que fa a l'aranzel espanyol, de les 301 partides que el composaven, 93 queden compreses a les taxes annexes. Totes elles es rebaixen al límit marcat per la base 5ena, en la primera de les seves rebaixes previstes, mentre que en 15 les rebaixes van encara més enllà¹³⁴. Fent la comparació amb les taxes del conveni de 1877, vigents fins aquell moment, es pot parlar d'una rebaixa generalitzada. Entre les partides més especialment rebaixades, trobem els vins, alguns teixits de llana i els teixits de seda.

Una altra característica de les modificacions aranzelàries i del moviment comercial en general entre ambdues parts, és que mentre la majoria de productes espanyols són agropecuaris o primeres matèries, els francesos acostumen a ser productes elaborats.

Anem a veure ara el tema dels vins, al que el Govern espanyol havia donat la màxima prioritat. Si pel conveni de 1877 venien pagant 3'5 francs francesos¹³⁵ per hectòlitre, amb el nou tractat es rebaixen a 2 francs, però introduint l'escala alcohòlica *que tanto trabajo y tantos sacrificios nos había costado que desapareciera*, segons es lamenta el comte de Toreno al Congrés¹³⁶ a raó de 0'30 francs per hectòlitre, per cada grau que excedís els 15º centessimals, mesurats en l'alcohòmetre de Gay-Lussac.

Teresa Carnero, en el seu treball *Expansión vinícola y atraso agrario 1870-1900*, assenyala com les concessions franceses als negociadors espanyols en matèria de vins, a canvi de les importants concessions que els espanyols feien en el seu aranzel, respondrien, en realitat a una necessitat del propi sector vitivinícola francès, delmat per la fil·loxera. Tenint en compte que França tenia assegurat un mercat mundial per als seus vins abans de la reducció de la seva producció per la fil·loxera, els viticultors francesos van pressionar el seu Govern per què obtingués bones condicions comercials a la importació de vins d'altres països, amb tal de reexportar-los, de vegades fins i tot reelaborats, als seus clients habituals i al propi mercat interior. Carnero creu que el Govern francès tenia poques possibilitats per assortir la demanda de vins, tant interior com exterior: una era accelerar els empelts i replantacions de ceps americans, resistents a la plaga, però aquesta opció era cara i això l'alentia i, a més, els nous ceps havien de trigar encara uns anys a produir a ple rendiment; una altra, era recórrer a la producció de la seva colònia algeriana, però aquesta, tot i el seu espectacular creixement, es trobava encara molt per sota de les quantitats necessàries. En aquest context:

El gobierno francés no tenía en realidad más que una salida: abastecerse de la producción española; importar las grandes cantidades de vino común o de pasto que se producían en Cataluña, en el País Valenciano o en la Mancha. Sin embargo, para ello era necesario que los elevados derechos que tenía que pagar la producción española se equipararan, al menos, a las tarifas que regían para los vinos italianos o portugueses.

133. DSS, legislatura de 1881-82, 6-5-1882, núm. 93, p.1852 i ss.

134. Segismundo Moret, en la seva intervenció al Congrés amb motiu del debat sobre restitució de la base 5ena, proposa 297 partides per a l'aranzel espanyol, de les que se n'haurien rebaixat 98 (DSC, legislatura de 1881-82, 1-6-1882, núm. 141, p.3923). Faig servir les dades de CAMACHO: *Memoria* ..., p.229; SERRANO SANZ: *El viraje* ..., p.51; Sobre les rebaixes a l'aranzel espanyol, veure també ARANA: *La liga* ..., p.69.

135. Seguint amb la referència el gener de 1882, mentre que els 3,5 francs equivaldrien a 0,53 euros en termes absoluts, agafant com a base la pesseta i la seva equivalència amb el franc a l'època, estaríem parlant de 0,02 euros.

136. DSC, legislatura de 1881-82, núm. 20-4-1882, núm. 108, p.2871.

Las negociaciones entre ambos gobiernos se iniciarán en 1878 y darán como resultado el Tratado comercial firmado en 1882¹³⁷.

Un altre aspecte a tenir en compte en el tema dels vins, és el de l'escala alcohòlica. Si bé bona part dels vins espanyols exportats a França quedaven per sota dels 15°, els vins amb una graduació més forta anaven perdent els beneficis del tractat en proporció directa a l'augment dels seus graus d'alcoholització; a partir dels 19°, havien de pagar més que amb el conveni de 1877.

Igualment, els beneficis obtinguts per la part espanyola a costa de compensacions tan avantatjoses per a França, s'havien d'aplicar automàticament, per la clàusula de la nació més afavorida, a altres països amb els que França tenia acords comercials, com Itàlia i Portugal, competidors directes dels vins espanyols al mercat francès.

Cal no oblidar tampoc les importants rebaixes que França obtenia a l'entrada dels seus vins per les duanes espanyoles, a diferència de les condicions negociades amb Itàlia i Portugal en els seus acords comercials. Si bé l'objectiu del Govern espanyol era fomentar les exportacions, sense considerar les importacions com un perill de competència real al seu mercat interior, la veritat és que les rebaixes fetes als vins francesos eren gairebé superiors a les obtingudes pels vins espanyols; tenint en comte que els ceps francesos ja havien patit el moment àlgid de la fil·loxera als anys anteriors, mentre que als espanyols just ara estava agafant embranzida, i atesa la durada de deu anys del tractat, cabia la possibilitat d'invertir la tendència comercial. En qualsevol cas, les notables rebaixes fetes als xampanyes francesos sí representaven una competència a la incipient producció espanyola.

L'altre gran tema a analitzar, és el de la utilització per part dels viticultors francesos dels vins espanyols com a primera matèria per elaborar els seus vins i assortir els seus clients mundials, i la possibilitat que els viticultors espanyols poguessin assortir aquest mercat directament. Per a Pan-Montojo, llevat d'alguns països de l'Amèrica Llatina, la conjuntura de fil·loxera a França no serví per què els vins espanyols penetressin significativament en mercats assortits tradicionalment per França¹³⁸.

2.2.11.4. Altres tractats de comerç.

A més dels acords comercials amb Bèlgica i França, significatiu el primer per tenir lligat l'aranzel espanyol i el segon pel gran volum comercial existent, hi ha entre les dues reformes aranzelàries de 1877 i 1882 alguns acords més, de menys significació en qualsevol dels dos conceptes, però que cal tenir igualment en compte: Àustria-Hongria (3-6-1880, llei de 23-6-1880); Dinamarca (la signatura era d'una data tan llunyana com 8-2-1872, però no s'aprova per les Corts fins el juliol de 1878; llei de 5-9-1878); Grècia (ja hem vist que se signa el tractat el 21-8-1875, però, igual que l'anterior, no s'aprova per les Corts fins el juliol de 1878; llei de 31-8-1878), Annam (27-1-1880, llei de 6-6-1880) i Veneçuela (20-5-1882, llei de 12-7-1882)

Serrano Sanz calcula que el 1880 tenien el tracte de nació més afavorida i se l'atorgaven a l'estat espanyol els següents països: Alemanya, Suïssa, Bèlgica, Itàlia, Àustria-Hongria, Suècia i Noruega, Països Baixos, Rússia, Portugal, Marroc, Turquia, França, República

137. CARNERO I ARBAT, Teresa: *Expansión vinícola y atraso agrario 1870-1900*, 1980, p.84. Sobre la influència de la fil·loxera als ceps francesos en l'increment de les exportacions espanyoles de vins, veure també ALCINA ROVIRA, Amparo: *Aportación al estudio de las incidencias de la filoxera en el comercio exterior vinícola español. Datos de las estadísticas de Comercio Exterior y español*, 1975; PAN-MONTOJO: *La bodega ...*, especialment p. 147.

138. PAN-MONTOJO: *La bodega ...*, p.151 i ss.

Dominicana, Colòmbia, Xina i Japó, Grècia, Dinamarca i Annam. Això significava que més del 60% de les importacions es regien ja per la segona columna de l'arancel i per les reduccions fetes sobre aquesta i més del 50% de les exportacions rebien el tracte de la nació més afavorida per part d'altres països¹³⁹.

2.2.12. La reforma aranzelària de 1882: la base 5ena.

L'octubre de 1881, el ministre d'Hisenda liberal Juan Francisco Camacho, presenta al Congrés dels diputats el seu projecte de restitució de la base 5ena de l'arancel de 1869, suspesa el 1875 per un reial decret que preveia que unes futures Corts s'haurien d'ocupar d'aquest afer. De fet, però, Camacho arriba a un acord amb la comissió del Congrés que, com recordarem, presidia Moret, per ajornar aquest tema fins l'aprovació del tractat de comerç amb França. A la pràctica, l'aplicació d'aquest deixà moltes partides de l'arancel al límit previst per la primera rebaixa de la base 5ena i, en algun cas, anava fins i tot més enllà. Per això ni Camacho ni el Govern no tenien pressa en aplicar de nou la base 5ena, però, en canvi, Moret i els diputats que el feien costat, sí en tenien i, en aquest sentit, emeten dictamen el maig de 1882.

Si el projecte de llei de Camacho, amb un text diferent del projecte original de 1869, preveia uns terminis esglaonats per a l'aplicació de les rebaxes de les taxes i introduïa la noció de reciprocitat, condicionant l'aplicació d'aquelles a les nacions amb el tracte de la més afavorida, el dictamen de la comissió, amb un marcat accent lliurecanvista, rebutjava de fet el projecte de llei i proposava l'aplicació immediata de totes les rebaxes de manera unilateral.

Dos membres de la comissió, Pere Antoni Torres Jordi i Hipólito Rodríguez, emeten un vot particular, negociat prèviament amb el Govern i que comptarà amb el poderós suport d'aquest en els tràmits parlamentaris. Aquest vot particular, finalment aprovat per les Corts, és, doncs, en el que ens hem de fixar¹⁴⁰. Si el dictamen de la comissió s'apartava del projecte de llei en sentit lliurecanvista, el vot particular també se n'apartava lleugerament, però en sentit contrari. I si amb el primer projecte de llei el text s'apartava del de 1869, amb el vot particular encara se n'apartava més. El ministre Camacho explica durant el debat parlamentari que l'acceptació del vot particular per part del Govern havia estat amb una idea de conciliació i que les diferències amb el primer projecte presentat per ell provenien del fet que entremig s'havia celebrat el tractat de comerç amb França¹⁴¹. Podem dir, doncs, que el 1882 s'aplica una reforma de l'arancel, que d'alguna manera recupera l'esperit de la llei de 1869 de rebaixa esglaonada de drets, però es tracta d'una llei completament nova.

La nova llei preveia un sistema de rebaxes esglaonades en tres etapes. La primera, aplicable a les partides de l'arancel que tenien uns drets entre el 15% i el 20%, es fixa en un 15% i s'havia d'aplicar l'1-8-1882. Les partides amb drets superiors al 20%, es reduïrien en tres etapes: 1-8-1882, 1-7-1887 i 1-7-1892; són terminis de 5 anys, enlloc dels 3 proposats al primer projecte de llei. Es preveia també obrir una informació abans de l'aplicació de la segona rebaixa, a través d'una comissió nomenada pel Govern i composta per parlamentaris, fabricants, agricultors, comerciants i vocals de la JCAV; si el seu resultat feia poc recomanable l'aplicació de la segona rebaixa, s'ajornaria fins la data d'entrada en vigor de la tercera, aplicant-se aleshores ambdues de cop.

139. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.43.

140. DSC, legislatura de 1881-82, 30-5-1882, ap. 2n al núm. 139.

141. DSC, legislatura de 1881-82, 1-6-1882, núm. 141, p.3937.

La resta del text es manté igual que al primer projecte, destacant la idea d'aplicació sols als països que tinguin el tracte de la nació més afavorida (ja hem vist a l'apartat dedicat a analitzar les orientacions d'aquest període en matèria aranzelària, l'interès de Camacho en condicionar les rebaixes de l'aranzel espanyol a l'obtenció de rebaixes recíproques a través d'acords comercials). Igualment, abans de fer la segona rebaixa, el Govern negociarà amb els països amb els que hi hagi acords comercials per obtenir rebaixes recíproques, sense les quals també es congelaria aquesta rebaixa fins 1892, en què s'aplicarien ambdues. S'establí també que el Govern continuava autoritzat per gravar els productes importats que poguessin perjudicar la producció i el comerç espanyols.

De les tres rebaixes previstes, però, sols s'arribà a aplicar la primera. Amb els resultats obtinguts d'aquesta primera rebaixa, es crea un nou aranzel, el de 1882. S'hi afegiren també els canvis introduïts per la llei de relacions comercials amb Ultramar (que veurem més àmpliament a l'apartat corresponent) i es reclassifiquen algunes partides. La primera columna d'aquest aranzel, continua prenent com a base el de 1869, mentre que la segona pren com a base els canvis resultants de les valoracions de 1877 i de la pròpia aplicació de la primera rebaixa de la base 5ena.

Com assenyala Serrano Sanz¹⁴², de fet, la suma de concessions a països per sota dels límits marcats per la segona columna de l'aranzel, creava una mena de tercera columna implícita, l'anomenada *taxa convencional*. Alhora, a algunes negociacions, l'altre país podia demanar a la part espanyola que no alterés en cap sentit als futurs acords comercials amb tercers països determinada partida de l'aranzel. Amb el temps, es designarà amb el nom de *taxes convencionals* les pactades d'aquesta manera, en contraposició a les *taxes autònomes*, que eren les que encara no patien aquest tipus de limitació.

Abans de la data prevista per a l'aplicació de la segona rebaixa, el ministre d'Hisenda conservador Fernando Cos-Gayón presenta al Congrés, el febrer de 1885, un projecte de llei de derogació de la base 5ena, que no arriba a reeixir¹⁴³. La idea central d'aquest projecte no era realment recercar una solució proteccionista per als aranzels espanyols, sinó evitar l'estat d'interinitat propi d'uns terminis pendents del resultat d'informacions i declarar definitius els aranzels de duanes, amb la voluntat de tenir les mans lliures a l'hora de negociar nous acords comercials. Donada la coincidència de dates amb la presentació a les Corts del *modus vivendi* amb Gran Bretanya, cal pensar en la voluntat del ministre de tenir llibertat per poder procedir a rebaixes més enllà dels límits marcats per la base 5ena. De fet, aquesta és la idea que es desprèn de la lectura del protocol de *modus vivendi* signat pel ministre d'Estat espanyol el marquès del Pazo de la Merced i l'ambaixador britànic Sir R. Mourier, el 21-12-1884: de cara a l'establiment d'un futur tractat de comerç definitiu, la part espanyola es comprometia a obviar la base 5ena per poder anar més enllà dels seus límits a l'hora d'atorgar rebaixes a Gran Bretanya¹⁴⁴. La ruptura de negociacions entre ambdós països del maig següent, deixaria el projecte aturat.

El 1886, i essent novament ministre d'Hisenda Camacho, la llei de 5-8-1886 suspèn l'aplicació de la segona rebaixa, prevista per a l'1-7-1887 i es disposa la creació d'una

142. SERRANO SANZ: *El viraje ...* p.63.

143. DSC, legislatura de 1884-85, 3-2-1885, ap. 3r al núm. 80. La tramitació parlamentària arriba fins a la formació de la comissió.

144. Archivo del Congreso de los Diputados, serie general, legajo 220/expediente nº 13: "Modus vivendi con Gran Bretaña. 1885", núm. 4: *Documentos remitidos por el Ministerio de Estado con motivo del proyecto de ley presentado en 3 de Febrero de 1885 autorizando al Gobierno para llevar a efecto las declaraciones convenidas con la Gran Bretaña en 21 de Diciembre de 1884.*

comissió, abans de l'1-1-1890, per informar sobre la conveniència de la seva aplicació. El 1890, però, la base 5ena queda definitivament derogada.

2.2.13. Tractats de comerç fins 1885.

2.2.13.1. El *modus vivendi* amb Gran Bretanya de 1885.

L'establiment d'un acord comercial amb Gran Bretanya, havia centrat l'atenció durant el primer tram de la Restauració de lliurecanvistes i de proteccionistes: per als primers, perquè amb la seva particular concepció de la divisió internacional del treball i consegüent paper espanyol d'assortidor mundial de vins, calia cercar en el mercat britànic el complement a les exportacions a França i l'alternativa futura quan els ceps francesos es recuperessin de la fil·loxera; per als segons, perquè la concessió d'avantatges aranzelaris a la poderosa indústria britànica significaria una greu competència dins del mercat interior espanyol.

Per part espanyola, la reforma aranzelària de 1877 deixa fora dels beneficis de la segona columna de l'aranzel els productes britànics: en no existir cap acord comercial amb Gran Bretanya, les procedències d'aquest país rebien el tracte de nació no convinguda, en una situació aranzelària diferencial que beneficiava altres països europeus amb els que sí existia acord comercial. Els moviments de la diplomàcia britànica aniran a cercar l'obtenció del tracte de la nació més afavorida i a poder beneficiar-se de la segona columna de l'aranzel espanyol.

Per part britànica, les importants rebaixes en el seu aranzel iniciades per Peel el 1842 havien deixat uns quants productes inalterats, com a reserva tant de cara a l'obtenció d'ingressos en concepte de renda de duanes, com a base negociadora d'acords comercials¹⁴⁵. En el cas dels vins, a més, a partir del tractat de comerç entre Gran Bretanya i França de 23-1-1860, s'havia introduït una escala alcohòlica, que va fixar definitivament la seva taxa el 1862 en 1 xelí per galó (4'55 litres) fins els 26° i 2 xelins i 6 penics per galó dels 26° als 42°, tots ells mesurats en l'hidròmetre de Sikes. Joaquim Nadal assenyala com els vins espanyols, amb una graduació superior a la dels vins francesos, varen quedar en una situació de desavantatge¹⁴⁶. Els moviments de la diplomàcia espanyola, doncs, receraran l'elevació de l'escala alcohòlica britànica.

Les negociacions entre ambdós governs s'allargaran durant anys, amb períodes més intensos. Les inicia Manuel Silvela, ministre d'Estat en el moment de la reforma aranzelària de 1877 i les ultima el desembre de 1884 l'aleshores ministre el marquès del Pazo de la Merced. Silvela, en resposta a una interpel·lació del diputat Alba Salcedo sobre aquest afer, fixa com es troba el tema el 1878:

Lo que se desea para el comercio de ambos países, es que llegue el momento en que desaparezcan las tarifas diferenciales; pero en tanto, las tenemos unos y otros: ellos emplean, como he demostrado, la escala alcohólica, y nosotros la de nuestra última ley de presupuestos, que establece rebajas para varios artículos que con verdadero sentimiento no hemos podido conceder a la Gran Bretaña. El día que en esa gran Nación se penetre la opinión pública de lo justo de nuestras quejas, desaparecerá esa situación; y por mi parte, a ello consagraré todos mis esfuerzos¹⁴⁷.

145. Sobre l'evolució de l'aranzel britànic, veure DEANE, Phyllis: *La primera revolución industrial*, 2ª ed., 1972, p.215; DENIS, Henri: *Historia del pensamiento económico*, 1970, p.381 i ss.

146. NADAL: *Comercio exterior* ..., p.59.

147. DSC, legislatura de 1878, 6-4-1878, núm. 38, p.884.

Per la seva banda, l'ambaixador britànic, Sr. R. Mourier, es refereix anys més tard a la situació diferencial en la que va quedar el seu país el 1877. En carta al ministre Camacho de 20-5-1882, afirma: *no puedo ocultar a V., que por nuestra parte, la mayor dificultad con que tengo que luchar, es la profunda irritación causada en Inglaterra por la injusticia que cometió el Gobierno español en 1877, privándonos del trato de Nación más favorecida*¹⁴⁸.

Les negociacions fetes pels governs conservadors no obtenen cap resultat. Es reactiven el 1882, amb Govern liberal, essent ministre d'Hisenda Camacho i d'Estat el marquès de la Vega de Armijo. En aquest punt, les propostes britàniques passarien per la signatura d'un primer conveni, amb la concessió per part espanyola del tracte de la nació més afavorida i, a canvi, una pujada de l'escala alcohòlica britànica dels 26 als 28° (Sikes) i un cert compromís de reprimir el contraban fet des de Gibraltar; seguiria al conveni un tractat definitiu, en el que la part britànica estudiaria pujar l'escala alcohòlica més enllà dels 28° i l'espanyola concediria rebaixes superiors a la segona columna. És interessant veure, en aquest sentit, l'oposició de Mourier al projecte de Camacho de restitució de la base 5ena, al que considera una limitació cap a possibles rebaixes futures de l'aranzel; es refereix a ell com *un Código draconiano que sólo permitiría al Gobierno hacer extensivo a cualquier Nación el trato de la nación más favorecida, con las condiciones más rigurosas*¹⁴⁹.

L'ambaixador Mourier es permet utilitzar un to d'amenaça latent amb el ministre Camacho (notem, de passada, la diferent valoració que fa de les intencions dels governs conservadors i liberals i de la influència dels grups de pressió catalans):

Mas si la Gran Bretaña hubiera de continuar excluida del trato de la Nación más favorecida, mientras subsista la nueva tarifa francesa (cosa naturalmente imposible bajo un gobierno liberal, aunque no dudo que se establecería si viniese al poder un Ministerio proteccionista y catalán), el único resultado posible, sería crear una inmensa excitación, incapaz de producir ningún resultado práctico. Así se agriarían las relaciones entre los dos países de una manera muy perjudicial, y que debe evitarse por razones políticas; y su efecto inmediato sería una rápida disminución de las exportaciones de España a la Gran Bretaña, dando un ímpetu creciente a la baja de la importación de los vinos españoles, que ya ha empezado a declinar¹⁵⁰.

Per a Mourier, el Govern espanyol estaria facultat per atorgar el tracte de la nació més afavorida a Gran Bretanya sense consultar amb les Corts. En carta al marquès de la Vega de Armijo llegim: *en todo lo que se refiere a la legislación española actual, no hay ningún obstáculo legislativo que impida concedernos este trato, de manera que el Poder Ejecutivo ha tenido siempre y continua teniendo la facultad de remediar este mal y de deshacer la injusticia de motu proprio, y sin necesidad de la anuencia del Poder Legislativo*¹⁵¹.

Tant el marquès del Pazo de la Merced com Camacho rebutgen la possibilitat d'actuar sense autorització de les Corts i reiteren llur desig d'arribar a un conveni comercial, plantejant com a demanda l'increment de graus en l'escala alcohòlica i la repressió del contraban de Gibraltar. En carta de Mourier al ministre d'Estat d'agost de 1882, l'ambaixador dóna per tallades les negociacions en nom del seu Govern. En el tema de Gibraltar, es permet afegir:

148. Archivo del Congreso de los Diputados, serie impresos. Legajo 1143/expediente nº 1: *Documentos diplomáticos presentados a las Cortes en la legislatura de 1882 por el Ministerio de Estado*. Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta, 1882. Document 4t: *Gran Bretaña: negociación para un tratado de comercio*. Correspondència dels mesos de maig i juny de 1882 entre el ministre d'Estat espanyol, el marquès de la Vega de Armijo, i l'ambaixador anglès, Sir R. Mourier (Mourier reproduceix una carta enviada a Camacho) (p.3. del "anejo" al núm. 1). Veure també Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), *Tratados del siglo XIX del Archivo General del Ministerio de Estado*. Nº 326^{1-B}.

149. P.12 del "anejo" anterior.

150. P.9 del "anejo" anterior.

151. p.11 del "anejo" anterior. Carta de Mourier al ministre d'Estat, el marquès de la Vega de Armijo, de 5-6-1882.

El Gobierno de S.M., desea sinceramente que no tarde en llegar el momento en que pueda hacer efectivas sus buenas disposiciones en el asunto de que se trata; pero desea a la vez que se entienda claramente que la negativa del Gobierno español, manifestada en esta ocasión, de satisfacer las quejas con tanta razón producidas por el de S.M., imposibilita a éste para hacer por el momento alteración alguna en el *statu quo* de Gibraltar¹⁵².

L'arribada al poder del Govern de la ILD, amb Ruíz Gómez a la cartera d'Estat, representa una nova sintonia amb les demandes britàniques, fruit de la qual és la represa de les converses i la gairebé immediata signatura del protocol d'1-12-1883¹⁵³.

Aquest protocol, que finalment queda aturat per l'oposició del Consell d'Estat i pel canvi de Govern, consistia en l'establiment d'un primer conveni a partir de la concessió per part espanyola del tracte de la nació més afavorida a Gran Bretanya, passant per tant a la segona columna de l'aranzel, i en l'elevació per part britànica de l'escala alcohòlica dels 26° als 30° (Sikes); s'acordava també la celebració d'un tractat de comerç definitiu el 1887, en el que la part espanyola es comprometia a revisar el seu aranzel per poder concedir rebaixes més enllà de la segona columna i la britànica a estudiar pujades de graus en el límit inferior de la seva escala alcohòlica¹⁵⁴. Inicialment, Mourier havia proposat a Ruíz Gómez i aquest havia acceptat un augment de 26° a 28°; finalment, s'acordà l'increment fins els 30°, a canvi que el següent grup no anés fins els 36° sinó fins els 35°¹⁵⁵.

El protocol incloïa també la creació d'una comissió mixta hispanobritànica, per estudiar l'aranzel espanyol. D'altra banda, no s'hi esmentava explícitament les Antilles i, per tant, la interpretació podia ser lliure, a criteri del Govern espanyol.

Al seu pas pel Consell d'Estat, el protocol va ser rebutjat gràcies al vot de mèrit del seu president, Víctor Balaguer. En el dictamen de la majoria, s'admetia la conveniència d'establir relacions comercials plenes entre ambdós països, inclosa la clàusula de la nació més afavorida per a Gran Bretanya, però es rebutjava la comissió mixta, en considerar que súbdits estrangers no podien intervenir en afers propis de l'administració espanyola; es recomanava l'exclusió explícita de les províncies d'Ultramar i es valorava com de no recíproques les concessions mútues; segons el Consell, el compromís britànic a estudiar la qüestió de l'increment del límit inferior de la seva escala alcohòlica *es una promesa incierta y vaga que a nada obliga, mientras que las concesiones que hace España son verdaderas y positivas*¹⁵⁶.

La caiguda del Govern de la ILD va deixar l'afer en mans del nou Govern conservador i, concretament, del ministre d'Estat, el marquès del Pazo de la Merced. Durant tot 1884, el marquès es resisteix a les pressions de Mourier, però finalment signa un nou protocol, datat el 21-12-1884, que ve a ser una relectura del signat anteriorment per Ruíz Gómez¹⁵⁷.

152. p.17 del "anejo" anterior. Carta de Morier al ministre d'Estat de 4-8-1882.

153. Sobre la sintonia entre el nou Govern de la ILD i les demandes britàniques, veure CÍRCULO DE LA UNIÓN MERCANTIL [DE MADRID]: *Reseña del banquete celebrado en el teatro de la Alhambra el día 14 de Enero de 1884 con motivo de los tratados de comercio*, 1884.

154. Sobre les concessions mútues d'aquest protocol, veure RODRÍGUEZ, Gabriel: *El convenio con Inglaterra. Conferencias dadas por D. ... en el Círculo de la Unión Mercantil en los días 16 de febrero y 8 de Marzo de 1884 publicadas como suplemento por el periódico EL Día*, 1884, p.11.

155. Veure Archivo del Congreso de los Diputados, serie general, legajo 220/expediente nº 13: "Modus vivendi con Gran Bretaña. 1885", núm. 4: *Documentos remitidos por el Ministerio de Estado con motivo del proyecto de ley presentado en 3 de Febrero de 1885 autorizando al Gobierno para llevar a efecto las declaraciones convenidas con la Gran Bretaña en 21 de Diciembre de 1884*.

156. Archivo del Congreso de los Diputados, serie general, legajo 220/expediente nº 13.

157. Sobre la gestació del protocol de 21-12-1884, veure NADAL: "El modus ...", p. 11.

Les principals diferències respecte el primer protocol es troben en l'exclusió de la comissió mixta i de la seva aplicació a les Antilles, així com en el fet que s'hi esmenta explícitament la data de finalització del conveni provisional, el 30-6-1887, i també la data límit, l'1-4-1886, en què ambdues parts havien de tornar a reunir-se per negociar un tractat definitiu. Si les negociacions per establir aquest no donessin resultat, ambdues parts tenien dret a denunciar el conveni a partir del 30-6-1887, deixant d'estar en vigor un any després. La resta, es manté més o menys igual.

En la seva tramitació parlamentària i com a resultat de les demandes dels grups de pressió industrials catalans, el primer projecte de llei presentat al Congrés es divideix en dos: un primer demanant la concessió a Gran Bretanya del tracte de la nació més afavorida en el comerç i la navegació amb la *península* sols fins el 30-6-1887 i un segon que queda aturat relatiu al tractat definitiu. Notem que la redacció *península* altera el text del protocol, que parlava d'*Espanya llevat de les Antilles*, deixant per tant també fora la resta de possessions colonials més Balears i Canàries. Notem també que, en no parlar la primera part del tractat definitiu, i en quedar la segona aturada, aquest queda, a la pràctica, en suspens¹⁵⁸. La part aprovada per les Corts, esdevé llei sancionada (1-4-1885), però no s'arriba a publicar a la *Gaceta de Madrid*, en no obtenir la ratificació de l'altra part.

Efectivament, aquests canvis irriuen el Govern britànic. A més, a les converses posteriors a l'aprovació del *modus vivendi* per les Corts, ambdues parts discrepen sobre la inclusió o no al futur tractat de les Antilles, important tenint en comte els recents avantatges concedits a la marina nordamericana en el seu comerç amb les illes. Sir R. Mourier, en carta al marquès del Pazo de la Merced de maig de 1885, dóna per trencades les negociacions¹⁵⁹. No obstant, el nou Govern liberal, amb Moret a la cartera d'Estat, signa un nou tractat el 1886¹⁶⁰.

Igual que en el tractat de comerç amb França, interessa parar atenció als resultats obtinguts en el tema dels vins. Joaquim Nadal assenyala com, en aquests moments, els ceps espanyols començaven ja a patir fortament els efectes de la fil·loxera, mentre els francesos havien iniciat la seva recuperació, d'on conclou que els veritables beneficiats d'aquests acords comercials serien els cotoners britànics més que no pas els viticultors espanyols¹⁶¹. De la seva banda, Serrano Sanz destaca l'enorme desproporció entre les concessions atorgades mútuament: si considerem que Gran Bretanya no consumia gaire vins i que, en tot cas, els vins espanyols compresos entre els cinc graus negociats eren realment molt pocs, comprendrem la importància donada pel Govern espanyol a les exportacions de vins¹⁶². Segons Teresa Carnero, a més, el gruix de les exportacions espanyoles de vins a Gran Bretanya (Xerès i vins generosos) tenia una graduació d'entre 34 a 38° (Sikes), pel que l'elevació de l'escala alcohòlica dels 26 als 30° no els afectava gaire¹⁶³. Aquesta desproporció fa que el diputat català Frederic Nicolau pronunciï al Congrés una frase que resumeix bé el sentiment dels industrials catalans: *damos nuestra riqueza manufacturera a cambio de un litro de vino*¹⁶⁴.

158. Sobre els canvis de detall del protocol de 21-12-1884 al seu pas per les Corts, veure ARAA: *Meeting ... 7-6-1885*, especialment les intervencions de Zapatero y García (p.24 i ss.) i de Gabriel Rodríguez (p.50 i ss.).

159. Archivo del Congreso de los Diputados, serie impresos. Legajo 584/expediente nº 6: *Documentos parlamentarios preparados para ser presentados a las Cortes en la legislatura de 1885. Negociaciones con la Gran Bretaña para el establecimiento de un modus vivendi comercial*. Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta, 1886. Carta de 17-5-1885.

160. Sobre el tractat de comerç de 1886, veure GWINNER: "La política ...", p.277.

161. NADAL: *Comercio exterior ...*, p.248.

162. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.55.

163. CARNERO: *Expansión vinícola ...*, p.67.

164. DSC, legislatura de 1884-85, 2-3-1885, núm. 100, p.2572.

2.2.13.2. Altres tractats de comerç.

Entre la reforma aranzelària de 1882 i la fi del període aquí analitzat, 1885, i a més del *modus vivendi* amb Gran Bretanya, se signen diversos acords comercials més, generalment renovacions d'acords ja existents: Alemanya (12-7-1883 i 10-5-1885, que corresponen a les lleis de 8-8-1883 i 14-6-1885, als que caldria afegir les pròrrogues i altres disposicions menors), Itàlia (2-6-1884, llei de 21-7-1884), Països Baixos (31-12-1883, que no s'arriba a ratificar; el següent tractat duu data de 8-6-1887 i no apareix com llei fins el maig de 1888), Portugal (12-12-1883, aprovat per les Corts el juliol de 1884, però no ratificat fins molts mesos després; és la llei de 14-9-1885), Rússia¹⁶⁵ (3-6-1885, llei de 14-9-1885), Suècia i Noruega (15-3-1883, llei de 7-7-1883), Suïssa (14-3-1883, llei de 19-7-1883) i Siam (24-5-1884, aprovat per les Corts el febrer de 1885, però no ratificat fins mesos més tard; és la llei de 8-3-1886). Aquests acords, regulats per les respectives lleis, van acompanyats d'altres disposicions, en forma de reial decret, com les pròrrogues d'acords vigents o extensió de la condició de la nació més afavorida a països amb acords anteriors a l'aranzel de doble columna. Cal esmentar també la llei d'1-3-1883, que prorrogava diversos acords vigents. Tant al capítol dedicat als treballs de representació com a l'apèndix quart, hi ha més informació sobre aquests acords comercials.

2.2.14. L'aranzel d'Ultramar. Els drets diferencials.

Així com els temes vistos fins aquí interessen en primer lloc a les corporacions econòmiques de signe industrial, la corporació que mostra un interès més gran per l'aranzel d'Ultramar és, sens dubte, l'Associació de Naviliers i Consignataris de Barcelona (ANCB).

Els primers governs de la Restauració no aborden una política de reformes a les possessions colonials en el seu conjunt, en espera de veure finalitzada la guerra que feia anys que es desenvolupava a la més significativa d'elles: Cuba. Després de la pau de Zanjón (febrer de 1878) s'inicia un lent procés de reformes administratives a les Antilles (Filipines i les possessions africanes en queden fora), que té un dels seus punts culminants en la llei electoral de diputats de 28-12-1878, que incloïa ja plenament els districtes antillans, i la llei electoral de senadors d'Ultramar de 9-1-1879, que completava la de senadors de la península.

El Govern presidit per Martínez Campos (7-3-1879/9-12-1879), artífex de la pau de Zanjón, és el que comença a demostrar una sensibilitat més gran pel tema de les reformes polítiques i econòmiques a les Antilles. Ja hem tingut ocasió de veure, en aquest sentit, la seva actuació en l'afer de l'abolició de l'esclavatge a Cuba. El RD de 15-8-1879 crea una comissió encarregada de proposar a les Corts diverses reformes aranzelàries i tributàries per a Cuba.

Potser cal advertir, d'entrada, que el sistema tributari i aranzelari d'Ultramar era diferent del de la metròpoli i que els aranzels antillans tenien un clar component fiscal, d'ingressar uns fons en concepte de renda de duanes per atendre les moltes despeses de l'administració colonial i del Deute acumulat durant la darrera guerra. Igual consideració fiscal tenien els aranzels peninsulars a l'entrada de productes antillans.

¹⁶⁵ També imprès com a fullet: *Tratado de comercio y navegación entre España y Rusia, firmado en un solo texto francés en San Petersburgo a 3 Junio (22 Mayo) de 1885, s/a*. Igual que a l'altre fullet, la diferència de dates es deu als diferents calendaris vigents a ambdós estats.

Una primera reforma en el terreny aranzelari, és la llei de bonificació a les mercaderies estrangeres conduïdes en bandera nacional a Filipines, de 10-7-1877, que pretenia afavorir els naviliers espanyols enfront de la gran competència de les marines estrangeres a l'arxipèlag¹⁶⁶. La segueix la llei de drets de duanes per als sucres i mels de canya procedents de Cuba i Puerto-Rico, de 22-6-1880, que rebaixava les taxes aranzelàries d'aquests productes colonials a la seva entrada a la península, responnent a una reiterada demanda dels sucres antillans, però, al mateix temps, no atorgava la lliure entrada, com aquests haurien volgut, per la pressió pel creixent sector sucrer peninsular i per no privar al Tresor d'aquesta font d'ingressos.

Però la iniciativa més significativa d'aquests anys pel que respecta l'aranzel antillà és, sens dubte, la formada per dues lleis complementàries entre elles: la de relacions comercials entre la península i les províncies ultramarines, de 30-6-1882, i la de supressió del dret diferencial de bandera a les illes de Cuba i Puerto-Rico i reforma de les relacions comercials entre la península, les esmentades illes i Filipines, de 20-7-1882. Aquesta legislació partia de la situació aranzelària vigent fins aquell moment, que recarregava els productes procedents d'Ultramar a la seva entrada a la península, essent especials el sucre, el cafè i l'aiguardent de les Antilles; la resta de productes procedents d'aquestes pagaven la meitat que els estrangers, mentre que els procedents de Filipines, una cinquena part, en consideració als costos superiors de transport. Amb la llei de 30-6-1882, es declaraven lliures tots els articles, llevat dels tabacs, el sucre, el cafè, l'aiguardent i els cacaus i xocolates, a partir de l'1-7-1882, per als quals es fixava una reducció esglaonada per espai de deu anys, fins arribar a la seva desaparició l'1-7-1892. Igualment, la llei homologava el comerç i la navegació entre els ports de Cuba, Puerto-Rico i Filipines i la península amb el que es feia entre ports peninsulars. Ara bé, Serrano Sanz assenyala com les mercaderies no desgravades constituïen la gran majoria de les importacions des de les colònies, pel que la mesura no era tan gran com podia semblar¹⁶⁷.

Pel que fa a la llei de 20-7-1882, s'unificaven els drets d'importació de les diferents colònies i es fixava un procés de rebaixa gradual per a les mercaderies procedents de la metròpoli, fins a l'1-7-1891, en què es consideraria aquest comerç com de cabotatge. També s'establí un procés gradual de supressió del dret diferencial de bandera a les colònies, que encara hi subsistia (recordem que Figuerola l'havia suprimit a la península el 1868).

La llei d'autorització al Govern per adoptar certes disposicions de caràcter econòmic i mercantil que afectaven diversos serveis de les illes de Cuba i de Puerto-Rico i de la Península, de 22-7-1884, desenvolupada pel RD de 5-10-1884, accelerà els terminis pel que fa als sucres antillans, declarant-los lliures a la seva entrada a la península. El 1887 es complementen aquestes disposicions suprimint els drets d'exportació que pagaven els sucres, mels i aiguardents antillans a la seva sortida de les illes.

Finalment, la llei de 9-7-1885 feia extensives als sucres de Filipines les exempcions aranzelàries concedides als de Cuba i Puerto-Rico pel RD de 5-10-1884.

Tant Jordi Maluquer¹⁶⁸ com Jordi Nadal¹⁶⁹ coincideixen en assenyalar que els avantatges concedits als productes espanyols a la seva entrada a les Antilles eren molt superiors als

166. Sobre la situació aranzelària en el comerç amb Filipines, veure CABEZAS DE HERRERA, José: *Relaciones comerciales de la península con las provincias de Ultramar*, 1882.

167. SERRANO: *El viraje ...*, p.66.

168. MALUQUER DE MOTES, Jordi: "El mercado colonial antillano en el siglo XIX", 1972, p.345 i ss.

169. NADAL, Jordi: *El fracaso de la revolución industrial en España*. 2ª reimpressió, 1978, p.215 i ss.

concedits als productes antillans a la seva entrada a la península. En aquest sentit, els efectes beneficiosos de la legislació de 1882 haurien quedat esmorteïts per altres impostos. Maluquer parla de les Antilles com a mercat reservat per als productes peninsulars: *De todas estas disposiciones lo que se deduce en última instancia, y con una claridad meridiana, es que el mercado colonial antillano fue durante el siglo XIX para los géneros peninsulares excedentarios un mercado reservado, sujeto en algunos ramos a un auténtico monopolio. Esto resulta aún más importante si se observa que la mayoría de productos españoles carecían de competitividad en el mercado mundial*¹⁷⁰.

En un altre ordre de coses, cal esmentar també l'acord comercial de 2-1-1884, signat pel Govern de la ILD amb el nord-americà per al tràfic entre les Antilles i els Estats Units. Notem que, tècnicament, no es tracta d'un conveni ni d'un tractat, sinó d'un *acord* pròpiament dit, que es tramita sense presentar-lo en forma de projecte de llei a les Corts. Sembla que aquesta era la intenció del seu artífex, el ministre d'Estat de la ILD, Ruíz Gómez, però la crisi del Govern del que formava part i la clausura de les Corts li ho impedeixen¹⁷¹. El nou Govern conservador que succeeix al de la ILD tira endavant amb l'acord (13-2-1884).

Aquest, atorgava a ambdues parts el tracte de la nació més afavorida (els Estats Units constituïen el principal mercat per als sucres antillans) i facilitats per a la marina nord-americana. Fins el 1891 no se signa un tractat de comerç definitiu.

2.2.15. La llei de primeres matèries de 1883.

Els orígens d'aquesta llei, que duu data de 23-7-1883, cal anar a cercar-los en la tramitació a les Corts del tractat de comerç amb França. Ja hem vist com un dels sectors perjudicats per les rebaixes de taxes de l'aranzel espanyol era el de la indústria sedera. Amb aquest motiu, l'abril de 1882 els diputats valencians, amb Cristino Martos al davant i el suport de Segismundo Moret, presenten al Congrés una proposició de llei demanant la lliure introducció de la seda crua i filada i de la borra de seda¹⁷². El ministre d'Hisenda, Camacho, dóna suport a la iniciativa perquè entrava dins dels seus propòsits practicar algunes rebaixes de taxes selectives, de productes que la indústria feia servir com a primeres matèries. Per això, dos mesos més tard presenta al Congrés un projecte de llei que englobava l'anterior proposició més algunes partides de l'aranzel, que afectaven productes utilitzats no sols per la indústria sedera sinó també per les altres¹⁷³.

El nou projecte té una molt accidentada tramitació parlamentària, experimentant nombroses variacions, que veurem al capítol dedicat als treballs de representació. La llei resultant rebaixava les taxes de diverses partides de carbons, olis (llevat del d'oliva), productes químics, matèries tèxtils i altres. A diferència d'altres iniciatives de Camacho, es tracta d'una llei de desarmament aranzelari unilateral, sense tenir en compte si els països que se'n beneficiarien tenien el tracte de la nació més afavorida o no (si hi ha un acord comercial i aquest preveu taxes més baixes, preval aquest), en considerar que l'abaratiment de les primeres matèries és positiu en ell mateix. Serrano Sanz destaca el fet que la intenció del Govern de compensar a la indústria es faci novament recurrent a la rebaixa aranzelària¹⁷⁴.

170. MALUQUER: *El mercado ...*, p.347.

171. Intervenció de Servando Ruíz Gómez al Senat, en resposta a la pregunta de José García Barzanallana. DSS, legislatura de 1883-84, 7-1-1884, núm. 7, p.61-63.

172. DSC, legislatura de 1881-82, 26-4-1882, ap 10è al núm. 113.

173. DSC, legislatura de 1881-82, 24-6-1882, ap. 11è al núm. 10.

174. SERRANO SANZ: *El viraje ...*, p.73.

2.2.16. Els drets d'exportació als suros en planxa.

No es pot deixar d'esmentar aquests drets, que venien essent una reclamació constant dels industrials tapers de la zona de Girona. La seva pretensió era impedir la sortida del suro sense elaborar, per poder disposar de la primera matèria necessària per a la seva indústria, però també com a represàlia comercial a països com Alemanya i els Estats Units, que recarregaven els drets d'importació als taps gironins. Aquesta demanda comptava amb l'oposició d'una part dels productors de suro de la zona de Girona i de la gran majoria de les zones productores d'Andalusia i d'Extremadura¹⁷⁵.

A la llei de 21-7-1876, de pressupostos generals de l'Estat per a 1876-77, en l'article 19è del pressupost d'ingressos, s'inclouïa una autorització al ministre d'Hisenda per imposar un dret aranzelari *ad valorem* a la sortida del suro en planxa i en quadrats. El ministre (el que exerceix més temps aquest càrrec amb la llei vigent és José García Barzanallana) no arriba a fer-ne ús. Els suros en planxa de Girona, venien pagant un dret de 7,5 pessetes (0,05 euros) /100 quilos i es mantenen igual.

A la llei d'11-7-1877, de pressupostos per a 1877-78, en l'article 30è del pressupost d'ingressos, es derogava l'anterior disposició, fixant un dret de sortida de 5 pessetes (0,03 euros) /100 quilos al suro en planxa, però sols de la província de Girona, deixant lliure el d'Andalusia i Extremadura.

2.2.17. Les franquícies aranzelàries per al material ferroviari.

La llei de 3-6-1855 havia establert un sistema d'exempcions duaneres per als materials de procedència estrangera destinats a la construcció de la xarxa ferroviària. Aquestes exempcions es mantenen durant el període aquí analitzat, amb una col·lecció de disposicions, que podem veure amb més amplitud l'apèndix quart. La idea d'aquesta legislació era afavorir la construcció de la xarxa ferroviària espanyola, abaratint els costos del material importat. Sota el concepte de material ferroviari s'importà un volum força considerable de mercaderies per les duanes, en molts casos, amb una interpretació abusiva de la llei per part de les companyies, que camuflaven tota mena de productes sota la seva cobertura¹⁷⁶.

2.3. Política fiscal.

Com ja hem vist anteriorment i a diferència de la política aranzelària, les decisions polítiques en matèria fiscal no fan entrar en rivalitat els interessos dels diversos sectors econòmics, ja que acostumen a afectar-los a nivells similars o, en tot cas, no antagònics. Durant aquests anys hi ha diverses mesures que afecten molt directament a bona part d'aquests sectors, a banda de la política aranzelària, que es poden agrupar en tres grans grups: pressupostos, impostos i Deute de l'Estat¹⁷⁷.

175. Per a una cronologia detallada de les demandes d'un i altre sector, veure especialment MEDIR JOFRA, Ramiro: *Historia del gremio corchero*, MCMLIII.

176. Per a l'entrada fraudulenta de tota mena de productes sota aquest concepte, veure PUGÉS, Manuel: *Cómo triunfó el proteccionismo en España (la formación de la política arancelaria española)*, 1931, p.172; COSTA, Mª Teresa: *Financiación exterior del capitalismo español en el siglo XIX*, 1983, p.181.

177. A més de les col·leccions legislatives generals, esmentades a l'apartat de política aranzelària, veure *Boletín Oficial del Ministerio de Hacienda*, toms 39-41 (1883-1885).

2.3.1. Pressupostos.

A més dels pressupostos generals de l'Estat¹⁷⁸, aprovats per les Corts com a lleis, trobem durant el període analitzat una altra estructura de pressupostos destinats a les possessions d'Ultramar (llevat dels primers anys de la Restauració). Tant Cuba com Puerto-Rico tenien els seus propis pressupostos, que també eren aprovats per les Corts en forma de lleis. Filipines, en canvi, tenia uns pressupostos que no passaven per les Corts i que eren aprovats pel ministre d'Ultramar en forma de reial decret. Finalment, les possessions de Fernando Póo i del Golf de Guinea no tenien un pressupost propi, sinó que les seves despeses i ingressos eren calculats pel ministre d'Ultramar, fixats per reial decret i carregats als de Cuba, Puerto-Rico i Filipines fins 1884 i, a partir d'aquesta data, el de la península substitueix els dos antillans.

Durant el període aquí analitzat, la dinàmica parlamentària habitual dels pressupostos que requerien de l'aprovació de les Corts, era que el ministre d'Hisenda presentés el corresponent projecte de llei al Congrés el març o l'abril, que aquest seguís el seu tràmit i que els debats es realitzessin entre maig i juliol. Els pressupostos estaven organitzats en anys econòmics (darrer semestre d'un any i primer del següent). Això ens dóna 10 exercicis entre 1876-77 i 1885-86. Ara bé, no tots aquests exercicis tenen el seu corresponent debat parlamentari, en primer lloc, perquè els pressupostos de Puerto-Rico i els de Cuba encara més per la situació de guerra, no s'arriben a debatre a les Corts durant les primeres legislatures de la Restauració, i en segon lloc, perquè els canvis de Corts (suspensió de les sessions, dissolució del Congrés i de la part electiva del Senat, procés electoral i nova obertura de les sessions), que representaven alguns mesos sense sessions parlamentàries, coincideixen amb els mesos en els que s'acostumava a tramitar els projectes de pressupostos. En aquests darrers casos, la llei d'administració i comptabilitat de 25-6-1870 preveia que si les Corts estaven tancades en el moment en el que correspondria aprovar els pressupostos per a l'exercici següent, el Govern faria els suplementos i crèdits extraordinaris que cregués oportuns, notificant-ho després a les Corts. En aquests casos, el Govern prorrogava a través d'un reial decret els pressupostos de l'any econòmic anterior, amb les modificacions oportunes.

A nivell dels pressupostos generals de l'Estat, els anys econòmics de 1876-77, 1877-78 (que contenia la reforma aranzelària) i 1878-79 tenen les seves respectives lleis (de 21-7-1876, d'11-7-1877 i de 27-7-1878, respectivament), aprovades per les Corts. L'exercici de 1879-80, en canvi, coincideix amb el canvi de Govern de Cánovas al general Martínez Campos, amb la clausura de les Corts de 1876-79 i el consegüent període sense sessions. Per això, es prorroga pel RD de 26-7-1879 els pressupostos de l'exercici anterior. L'any econòmic de 1880-81 torna a tenir la seva llei (de 25-6-1880), però el de 1881-82 coincideix amb el canvi de Govern de Cánovas a Sagasta i nova clausura de les Corts. Es torna a prorrogar pel RD de 28-6-1881 els pressupostos anteriors, però l'actiu ministre d'Hisenda liberal, Juan Francisco Camacho, presenta un projecte de llei per al segon semestre de 1881-82, junt amb l'exercici de 1882-83, essent tramitats ambdós a les Corts a finals de 1881, en una data gens habitual per a aquesta mena de debats parlamentaris (lleis de 31-12-1881). L'any econòmic de 1883-84 té també la seva llei (de 25-7-1883), però el canvi de

178. Per als pressupostos generals de l'Estat, veure SERRANO SANZ, José María: *Los Presupuestos de la Restauración (1875-1895)*, 1987. COMÍN, Francisco: "La política fiscal en España entre 1874 y 1914: algunas precisiones", Marzo de 1985; *Hacienda y economía en la España contemporánea (1800-1936)*, 1988, p.580 i seg.

Govern de Posada Herrera a Cánovas i clausura de les Corts, torna a obligar a afrontar l'exercici de 1884-85 per la via de la pròrroga amb el RD d'1-7-1884. Finalment, l'any econòmic de 1885-86 té també la seva llei aprovada per les Corts (de 24-6-1885). En total, doncs, hi ha durant aquests deu anys set lleis de pressupostos generals de l'Estat aprovades per les Corts (més una altra, coincident en la seva tramitació amb la de 1882-83, per al segon semestre de 1881-82).

En el cas dels pressupostos de Cuba, i per l'especial situació de guerra a l'illa, hi ha uns pressupostos per a l'any econòmic de 1874-75, decretats per Víctor Balaguer al seu pas pel Ministeri d'Ultramar el 1874, que són els únics entre l'exercici de 1870-71 i el 1879. En aquesta data i pel RD de 4-4-1879, el Govern aprova el pressupost de despeses per a l'any econòmic de 1878-79 que havia elaborat el governador general de l'illa, amb la idea de fer-lo servir de base per a les operacions de crèdit pendents. Fins 1880, doncs, no hi ha el primer pressupost de Cuba aprovat per les Corts, vigent per a l'any econòmic de 1880-81 (Llei de 5-6-1880). A partir d'aquí, els pressupostos de Cuba tenen la mateixa evolució a les Corts que els generals de l'Estat, amb lleis per als de 1882-83, 1883-84 i 1885-86 (de 7-7-1882, de 27-7-1883 i de 13-7-1885) i reials decrets per als de 1881-82 i 1884-85 (de 28-6-1881 i de 8-7-1884). Això dona quatre debats a les Corts sobre pressupostos de Cuba.

Els pressupostos de Puerto-Rico s'aproven per reial decret en els primers exercicis (RD de 13-8-1877) i passen a tenir un tractament específic, en forma de projecte de llei presentat a les Corts, el 1878, corresponent a l'exercici de 1878-79. No obstant, aquest primer projecte queda aturat al Congrés, fet que mereix fins i tot una interpel·lació al Govern de Manuel Alcalá del Olmo, diputat pel districte porto-riqueny de Vega-Baja. S'aprova, doncs, també per la via del reial decret (de 24-7-1878). Tenint en compte que el següent exercici, el de 1879-80, és un dels que no hi ha tampoc una llei per al pressupost general de l'Estat i que cal recórrer novament al reial decret (de 6-6-1879), el primer exercici en el que realment hi ha un projecte de pressupostos per a Puerto-Rico aprovat per ambdues cambres, és el de 1880-81 (Llei de 22-6-1880), ara ja en companyia també del de Cuba. Igual que aquest, el pressupost de Puerto-Rico segueix les vicissituds del general de l'Estat, pel que disposa de la corresponent llei per a tres anys econòmics més, els de 1882-83, 1883-84 i 1885-86 (lleis de 7-7-1882, 27-7-1883 i 24-6-1885), i reials decrets per als de 1881-82 i 1884-85 (RD de 28-6-1881 i de 8-7-1884). Són, doncs, també quatre debats a les Corts.

Pel que fa als pressupostos de Filipines, i igual que els de Puerto-Rico, tenen un primer projecte el 1878, per a l'any econòmic de 1878-79. En no requerir l'aprovació de les Corts, aquest mateix projecte ja és un reial decret que dona validesa al pressupost. A partir d'aquí i durant la resta del període analitzat, hi ha diversos reials decrets que o bé estableixen un nou pressupost per a l'any econòmic corresponent, o bé prorroguen el de l'anterior. Sols hi ha alguna dificultat per part del Ministeri d'Ultramar per elaborar aquests pressupostos amb la legislació sobre desestanc del tabac de Filipines de 1881, que va requerir fer alguns reajustaments per recomposar el seu equilibri intern. En qualsevol cas, es tracta de pressupostos sense tramitació parlamentària.

Tampoc no tenen tramitació parlamentària els pressupostos de les possessions del Golf de Guinea. A partir de 1880 hi ha uns càlculs fets pel ministre d'Ultramar i aquestes xifres es carreguen als pressupostos de Cuba, Puerto-Rico i Filipines. A partir de la llei de 25-7-1884, que correspon a la Presidència del Consell de ministres (Cánovas) i no al ministre d'Ultramar, i en la que s'autoritzava el Govern per fer diverses reduccions en el pressupost de despeses

de Cuba, la part que corresponia a ambdues Antilles passa a carregar-se al pressupost de la Península. Interessa destacar també que a finals de 1886, Víctor Balaguer, novament ministre d'Ultramar, elabora per reial decret els primers pressupostos específics d'aquests territoris.

2.3.2. Impostos.

Un altre bloc de temes dins de la política fiscal, seria el dels diversos impostos: contribució industrial i de comerç, contribució territorial o d'immobles, conreu i ramaderia, impost de consums i segell de vendes. En aquest apartat, cal destacar el paquet de 24 projectes de llei de política fiscal i aranzelària que el ministre d'Hisenda liberal Juan Francisco Camacho, presenta simultàniament a les Corts l'octubre de 1881, que preveia entre altres coses la reforma i supressió de diversos impostos, entre els que caldria esmentar la reforma dels tres primers impostos esmentats i la supressió de l'impost sobre la sal i creació d'un d'equivalent. El març de 1885, però, el ministre conservador Fernando Cos-Gayón, per la seva banda, presenta al Congrés, també simultàniament, tres projectes de llei de reforma dels mateixos impostos, incloent una supressió de l'impost equivalent al de la sal dins de la reforma de la contribució d'immobles, conreu i ramaderia. Cal esmentar també l'impost de segell de vendes i els reglaments de rectificació del cadastre (*amillaramientos*) de 1876 i 1878, que anaven estretament lligats als càlculs per fixar la contribució d'immobles, conreu i ramaderia.

De totes aquestes reformes, n'hi ha tres que generen una considerable oposició per part de les corporacions econòmiques catalanes: l'impost del segell de vendes, els reglaments del cadastre i el reglament i taxes de la contribució industrial i de comerç de 31-12-1881. Podem veure aquestes disposicions amb una mica més de deteniment.

El decret de pressupostos per a 1874-75 havia creat l'impost del segell de vendes, consistent en la imposició d'un segell de 5 cèntims sobre cada objecte comercialitzat que valgués més de 2,5 pessetes (0,02 euros). La instrucció de 27-7-1876 donava forma a les disposicions previstes al decret. L'impost gravava tota operació de venda, canvi, permuta o préstec. Cada objecte amb un valor de 2,5 a 50 pessetes (0,02 a 0,30 euros) havia de dur adherit i inutilitzat un segell de 5 cèntims de pesseta. Per a cada 50 pessetes de més de valor, en calia un altre i quan el tipus d'objecte no permetia que s'hi fixés un segell, calia posar aquest en una factura.

A més de les molèsties de l'operació de fixar els segells, els afectats es queixaven de la desproporció en l'aplicació segons els sectors. Llegim al *Fomento de la Producción Nacional*:

Un impuesto que grava con cinco céntimos de peseta toda operación de venta o préstamo, desde el valor de *diez reales* hasta el de *diez duros*, indistintamente, tiene que ser forzosamente rechazado por injusto.

Un impuesto que sólo pesa sobre unas cuantas clases de contribuyentes; pero que dentro de esas mismas clases grava a unos de la manera más desproporcionada y enorme, mientras para otros es llevadero, y para otros insignificante, ha de ser necesariamente odioso.

Un impuesto que, para proporcionar a la Hacienda un *millón de pesetas*, exige de los contribuyentes la imposición e *inutilización del día mes y año* de VEINTE MILLONES DE SELLITOS, es demasiado molesto, y está juzgado y condenado por la simple enumeración de este hecho.

Un impuesto, en fin, que parece inventado para obtener la menor suma posible de rendimientos, a costa de la mayor suma imaginable de incomodidad, no es conveniente, ni al prestigio de la Administración, ni al libre desarrollo de los intereses públicos y particulares, y debe suprimirse por antieconómico y perjudicial¹⁷⁹.

179. *Fomento de la Producción Nacional*, núm. 339, 30-12-1876, article de F. J. Orellana "Lo que ha de ser el sello de ventas", p.857-858.

Les corporacions industrials catalanes demanen substituir-lo per un percentatge proporcional d'augment de la contribució industrial o per un encapçalament industrial provincial, a pagar entre tots els industrials. Quan la Direcció General d'Impostos intenta calcular una xifra, però, apareixen problemes: número erroni d'industrials, càlcul massa alt (fet en base a la contribució industrial, que inclou tota mena de professions sense vendes o del sector queviures), es dona protagonisme als gremis quan la majoria d'industrials no estan associats. Es demana també un concert econòmic en base a fixar un número de vendes diari. Finalment, l'administració negocia acords parcials amb cada sector afectat. Serrano Sanz assenyala que aquest impost queda suprimit a la llei de pressupostos de 1877-78 i incorporat posteriorment a la contribució industrial com un 15% de recàrrec¹⁸⁰.

Pel que fa a la reforma del reglament i taxes de la contribució industrial, la llei de 31-12-1881 aprovava les bases del nou reglament, que venia a substituir el de 20-5-1873, amb importants modificacions en les seves disposicions: eliminava les exempcions existents en algunes taxes, s'incorporava com a taxa definitiva els recàrrecs afegits transitòriament durant la darrera guerra i com a substitució de l'impost de segell de vendes, se suprimia l'exempció temporal que tenien les indústries noves, es modificaven les taxes, es canviava el sistema d'agremiació introduint representació de l'administració i es creava un nou cos d'inspectors¹⁸¹.

Aquesta reforma va motivar una forta oposició, especialment a Madrid i Barcelona, amb nombrosos actes de protesta i una interpel·lació de Romero Robledo al Congrés¹⁸². Aquesta forta oposició, va motivar la Reial Ordre (RO) de 6-2-1882, en la que s'establia un termini per a la presentació de reclamacions. El maig es va nomenar una comissió mixta de Govern i representants dels afectats, encarregada de redactar un nou reglament. Aquest apareix amb data de 13-7-1882, suavitzant les taxes i les altres disposicions: els dos recàrrecs transitoris passen a definitius però amb un 20% enlloc del 30% que sumaven entre ambdós, s'atenua la representació de l'administració en els gremis i es paralitza la creació del cos d'inspectors.

En el cas del cadastre, hi ha un primer reglament, amb data de 19-9-1876. Pressuposava no una rectificació del cadastre existent, sinó l'elaboració d'un de nou, a partir d'unes juntes provincials, que havien de calcular els tipus avaluadors a partir de divisions de cada província en regions afins. En els mesos següents a la seva promulgació, rep una veritable allau de protestes, que finalment donen com a resultat el nou reglament de 10-12-1878, ampliat per successives circulars de la Direcció General de Contribucions. Al final del període analitzat, la llei de 18-6-1885, de reforma de la contribució industrial i de comerç, preveia un nou projecte de reforma del cadastre.

2.3.3. Deute de l'Estat.

Deixant de banda les operacions relatives als emprèstits de Cuba, que veurem una mica més endavant, hi ha durant aquests anys un paquet de fins a nou lleis que tenen a veure

180. SERRANO SANZ: *Los Presupuestos ...*, p.45.

181. Sobre les bases d'aquesta reforma, veure *Colección de leyes y disposiciones administrativas útiles para los industriales. Suplemento a "El Eco de la Producción"*, 1882; SERRANO SANZ: *Los Presupuestos ...*, p.107

182. DSC, legislatura de 1881-82, sessions del 21 i del 22-3-1882, núms. 86 i 87, p.2274 i ss. i 2290 i ss. L'oposició a la reforma feta des de Catalunya la veurem amb més deteniment al capítol de treballs parlamentaris; com a treball més elaborat des del món de les corporacions industrials és interessant el llibre INSTITUTO DE FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL: *Contribución industrial. Reformas que deben introducirse en la Legislación de este ramo*, 1882; i el fullet IFTN: *Colección de disposiciones útiles para los industriales*, 1882.

amb el Deute de l'Estat. Bona part d'elles es troben concentrades als primers anys de la Restauració, degut a les fortes despeses de les guerres carlina i colonial.

La primera d'aquestes lleis, és la de 3-6-1876, d'autorització al ministre d'Hisenda per concretar amb el *Banco de España* (BE) i el *Banco Hipotecario Español* (BHE) un conveni per al reemborsament del Deute flotant del Tresor i per satisfer alguns serveis públics. Preveia un conveni amb el *Banco Nacional de España*, segons el qual, aquest continuava fent la recaptació de les contribucions territorial i industrial i de comerç, reservant-se una part, sobre la qual emetria obligacions; d'altra banda, s'autoritzava el ministre d'Hisenda per concertar amb el BHE la recaptació de la renda de duanes, emetent en aquest cas el banc unes altres obligacions. Tot plegat, es destinaria a fer front al Deute flotant i al pressupost extraordinari de guerra.

Molt lligada amb aquest tema està la segona llei, la de 21-7-1876 d'arranjament del Deute. La llei fixava els nous tipus d'interès, amb una clara tendència a retallar-los, alhora que unificava anteriors operacions. Afectava també molt directament les subvencions als ferrocarrils.

La tercera és la llei de 9-1-1877, de pignoració de bons del Tresor per garantir les operacions del Deute flotant, que regulava l'ús dels bons després d'emesos, si se'ls utilitzava en altres operacions, desenvolupant aspectes de la llei d'arranjament del Deute flotant del Tresor de 3-6-1876.

La quarta és llei de 17-7-1876, de declaració com a lleis del Regne tots els decrets de caràcter legislatiu expedits pel Ministeri d'Hisenda des del 20 de setembre de 1873 fins la constitució de les Corts de 1876. Incloïa 72 decrets amb legislació molt diversa, però mereix l'atenció dels parlamentaris catalans precisament en allò referent al Deute.

La cinquena d'aquestes lleis duu data d'11-7-1877 i és una autorització al Govern per alienar els bons del Tresor que existien en cartera, per atendre el pagament del Deute flotant, i destinats a cobrir el probable descobert del Tresor públic en finalitzar l'exercici de l'any econòmic vigent. Preveia l'emissió d'obligacions del Tresor sobre la renda de duanes.

La sisena, la llei de 17-5-1878 d'amortització del Deute públic (llei de restabliment de l'amortització de les accions d'obres públiques, carreteres i obligacions de l'Estat per subvenció de ferrocarrils), té els seus orígens en una proposició de llei del diputat Ramon Aranz, en la que es proposava la creació d'un nou impost, anomenat del *cuartillo por ciento*, destinat a l'amortització del Deute flotant. En la seva llarga tramitació parlamentària, però, s'acaba suprimint aquest impost i adoptant altres mesures destinades a l'amortització.

La setena llei, la d'1-1-1879 sobre alienació de bons del Tresor, preveia que el Govern fes ús de l'autorització atorgada per la llei d'11-7-1877 i fixava les condicions de l'operació.

La vuitena llei duu data de 9-12-1881 i plantejava una d'autorització al Govern per tractar amb els tenidors de Deute perpetu i obligacions de l'Estat per ferrocarrils. Molt relacionada amb ella, està la novena llei, la de 29-5-1882 d'aprovació del conveni celebrat entre el ministre d'Hisenda i els tenidors del Deute consolidat al 3% interior i obligacions per ferrocarrils, que regulava el conveni entre el Ministeri d'Hisenda i els tenidors de Deute, amb una nova emissió i les seves condicions.

2.4. Legislació econòmica d'interès per al sector de la propietat agrària i/o immobiliària.

Hi ha algunes iniciatives legislatives que tenen en comú el fet de merèixer una màxima atenció per part de les corporacions econòmiques catalanes representatives de la propietat, sigui agrària, immobiliària o ambdues alhora. Es tracta dels projectes de reforma del Codi Civil, en la mesura que podia afectar les formes catalanes de contracte, explotació i transmissió de béns; la legislació d'extinció de les plagues a l'agricultura, molt especialment la fil·loxera; la legislació sobre eixample de poblacions i expropiació per utilitat pública, entre altres.

2.4.1. El Codi Civil i la seva relació amb les formes catalanes de contracte, explotació i transmissió de béns.

L'interès de les corporacions econòmiques catalanes, i molt especialment de l'IACSI, en el tema del Codi Civil, es trobava no tant en el debat jurídic en si mateix, com en el fet que el Dret Civil vigent a Catalunya contemplava formes de contracte, explotació i transmissió de béns diferenciades d'altres zones de l'estat, que podrien veure's seriosament afectades en cas que s'imposés una tendència excessivament unificadora en la redacció del nou codi. Des d'aquest associacionisme agrari català, es veu perillar les formes contractuals agràries catalanes, com l'emfiteusi i la rabassa morta, o el sistema testamentari i matrimonial català. Com assenyala Montserrat Caminal, els homes de l'IACSI: *Defensaven la institució de l'hereu, que impedia la fragmentació de la propietat, salvaguardaven l'emfiteusi intentant integrar-la en les estructures capitalistes, amb excepció dels censos desamortitzats de l'Església, i propugnaven l'assimilació de la rabassa morta en una parceria*¹⁸³. És des d'aquest punt de vista que ens acostarem al tema del Codi Civil, que queda completat, tant en la postura de les corporacions econòmiques com en la tramitació parlamentària al capítol dedicat als treballs de representació.

El projecte no reeixit de 1851 partia de la base de la supressió dels drets regionals i apostava per una unificació completa. En canvi, la iniciativa del ministre conservador de Gràcia i Justícia Saturnino Álvarez Bugallal, que en el RD de 2-2-1880 encomanava a la Comissió General de Codificació (CGC) l'elaboració d'un text de reforma del Codi Civil sobre la base del projecte de 1851, incloïa la idea de pervivència dels drets regionals, amb la incorporació a l'esmentada comissió d'un lletrat de cadascun dels sis territoris dits *forals* (Catalunya, Aragó, Navarra, País Basc, Balears i Galícia), a partir del RD de 16-2-1880, amb l'encàrrec que cadascun redactés una memòria relativa a les institucions jurídiques dels respectius codis civils que considerés que calia mantenir i també les que convindria eliminar. Tot i que després hi haurà un debat a les Corts entorn a quina era la manera més adequada d'articular aquesta legislació específica dels diversos territoris dins d'un codi general, la seva sola inclusió marca un important canvi de tendència respecte les iniciatives anteriors.

El febrer de 1881, però, es produeix l'accés al poder dels liberals, ocupant la cartera de Gràcia i Justícia Manuel Alonso Martínez. El nou ministre, dedicà una atenció preferent al tema del Codi Civil. El 22 d'octubre de 1881 presenta al Senat un projecte de llei, que duu la

183. CAMINAL I BADIA, Montserrat: "La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)", p.129. Sobre la postura de l'IACSI en aquest tema, veure també ROCA, Encarna: "Modernitat i codi civil a l'Espanya del segle XIX", 1989, p.8.

data del mateix dia, de bases per a l'elaboració d'un Codi Civil¹⁸⁴. És a dir, enlloc de presentar a les Corts el text sencer elaborat per la CGC i procedir a un debat article per article, proposa una autorització per donar a l'esmentada comissió facultats per emprendre la redacció, seguint unes línies generals¹⁸⁵. Aquesta forma de treball, àmpliament debatuda després a les Corts, partia de la base que en un tema de l'enorme complexitat com el Codi Civil, amb un extensíssim articulat de matèries en molts casos sols a l'abast dels més experts juristes, i amb opinions fortament contrastades en molts dels temes a tractar, calia cercar un mètode més àgil que no pas els lents debats a ambdues cambres, en uns moments en què les Corts havien d'abordar altres importants qüestions. Una comissió d'experts, en canvi, i seguint unes línies mestres o bases marcades per les Corts, podria treballar amb més competència i velocitat i enllestir la feina en un període de temps més curt. Cal dir també, que el sistema de bases no és excepcional d'aquest tema, ja que es fa servir en la reforma de la contribució industrial i de comerç d'aquest mateix 1881 o en la llei de bases d'obres públiques de 1876.

Del projecte d'Alonso Martínez, però, més que veure el procediment legislatiu, el que interessava a les corporacions catalanes i, en especial, a l'IACSI, era el tractament que atorgava als drets civils forals, vigents en forma de legislacions civils a Aragó, Catalunya, País Basc i Navarra i d'institucions particulars a Balears i a Galícia.

En el preàmbul, el text partia d'una afirmació que després serà àmpliament rebatuda pels parlamentaris catalans que s'ocupen d'aquesta qüestió, com és la definició d'aquesta legislació com a privilegis i excepcions atorgats pels reis en el transcurs dels segles. Ja dins de les bases, s'aprecia el desig unificador del ministre en cada paràgraf. Fixant com a base clara la conveniència d'un sistema plenament unificat, hom cerca agafar dels diversos codis vigents aquells aspectes que puguin ser més vàlids per al conjunt del territori espanyol, fonent-los en un de sol, aplicable a totes les províncies per igual. A més, en aquells territoris en els que hi hagi institucions jurídiques molt arrelades i que no figurin dins del nou codi, aquestes es mantindran, amb una legislació especial, però amb un cert caire de temporalitat (*por ahora*) i cercant sempre una futura assimilació. Una altra qüestió a destacar d'aquest projecte, és que atorgava als ciutadans dels territoris amb legislació diferenciada, la possibilitat d'optar entre fer servir aquesta o la general espanyola.

El mateix Alonso Martínez, però, elabora un segon projecte de llei amb data del 24 d'abril de 1882, tot i que no el presenta al Senat fins el 14 de desembre següent. En aquesta ocasió, ja no es presentava a les Corts un text de bases, sinó dos llibres sencers del Codi Civil, demanant-ne l'aprovació i publicació com a llei¹⁸⁶.

El motiu d'aquest canvi, cal cercar-lo en la superposició de dues metodologies de treball, la impulsada pel propi Alonso Martínez en el projecte de llei de bases i la del seu antecessor, Álvarez Bugallal. Efectivament, la CGC, que havia rebut l'encàrrec del ministre conservador d'elaborar un text complet de Codi Civil, amb el canvi de ministre i de govern continua de fet els seus treballs. Alonso Martínez, conscient de la complexitat d'aquesta feina i dels molts esforços necessaris per avançar en la tasca de codificació, no sols no atura els treballs de la comissió, sinó que els estimula tot el que pot. Ara bé, la seva petició a les Corts d'una autorització d'unes bases per què la CGC redactés un Codi Civil, entrava en contradicció

184. DSS, legislatura de 1881-82, 22-10-1881, ap. 5è al núm. 24.

185. Sobre els procediments utilitzats en l'elaboració del codi civil, veure TOMÁS Y VALIENTE, Francisco: "Los supuestos ideológicos del código civil: el procedimiento legislativo", 1985

186. DSS, legislatura de 1882-83, 14-12-1882, ap. 5è al núm. 10.

amb el fet que aquesta ja estava executant aquesta missió, seguint el seu propi criteri. Aleshores, o bé ordenava a aquesta comissió que aturés els seus treballs fins que les Corts aprovessin les bases, amb el perill que tota la feina ja feta no es pogués aprofitar si les bases anaven en una altra direcció, o bé esperava a què la comissió enllestís la seva tasca i presentava el seu resultat a les Corts, quedant aleshores obsoleta la petició d'unes bases quan el que es presentava era el text sencer i, alhora, propiciant a les Corts un tipus de debat llarg i complex que amb el seu projecte de llei precisament volia evitar.

Alonso Martínez va optar a la pràctica per què la comissió continués els seus treballs. Al Senat, mentre, s'havia format la corresponent comissió en base al projecte de llei de bases. El seu president, el senador vitalici Telesforo Montejo y Robledo, explica a la cambra mesos més tard que la comissió es va reunir diverses vegades per analitzar el projecte, però que quan estava a punt d'emetre el seu dictamen, el ministre va presentar a la cambra el nou projecte de llei, aquest cop demanant autorització per publicar com a llei els dos primers llibres del Codi Civil, elaborats per la CGC segons l'encàrrec rebut el 1880. Per això, la comissió va decidir d'una banda paralitzar el seu dictamen sobre llei de bases i de l'altra esperar a tenir el text restant per analitzar-lo en conjunt i emetre el corresponent dictamen.

La versió que dóna el propi Alonso Martínez en el preàmbul del seu segon projecte de llei, és de fet complementària amb la del president de la comissió del Senat. Segons ell, aquesta comissió va obrir una àmplia informació, que va permetre conèixer millor l'estat d'opinió dels juristes interessats en aquesta qüestió. La col·laboració d'aquests, hauria permès a la CGC agilitar els seus treballs.

Ara bé, per procedir a la discussió, com diu Montejo, calia no sols els dos primers llibres, sinó el text sencer, ja que, d'aprovar-se sols una part del codi i l'altra no, es crearia una pertorbació jurídica de gran abast. Per accelerar els treballs de la CGC, Alonso Martínez elabora el RD de 23-9-1882, en el que augmentava el seu personal, amb la missió d'enllestir quan abans els llibres tercer i quart del projecte de Codi Civil, per poder-los presentar a les Corts. La resta del projecte, però, entre el que hi havia la part referent als drets forals, no arriba al Senat durant el mandat d'Alonso Martínez com a ministre, ni tampoc durant el dels seus successors dins del període de Corts de majoria liberal: Vicente Romero Girón i Aureliano Linares Rivas.

El nou ministre conservador, Francisco Silvela, reprèn la idea de llei de bases i el 12 de gener de 1885 presenta el corresponent projecte de llei, que duu data del dia 7, al Senat¹⁸⁷. Aquest projecte és el que finalment es debat a les Corts: en tota la seva integritat al Senat i sols parcialment al Congrés, que arriba a la fi de la legislatura i a la clausura de les Corts després de la mort d'Alfons XII sense haver enllestit el tema.

Cal veure ara quin tractament donava el projecte de Silvela a la legislació foral. En el preàmbul, el ministre conservador ja adverteix que se separa del criteri del seu predecessor en dues grans qüestions: la legislació relativa al matrimoni i el tractament atorgat als drets forals. La idea general del ministre en aquesta darrera qüestió, era mantenir aquestes legislacions en tota la seva integritat, suprimint-ne sols aquells aspectes que el pas dels segles hagués deixat d'una manera evident com a anacrònics, i publicar-los com a apèndixs del Codi Civil general. Un cop redactats i aprovats el codi general i els codis forals, el primer s'aplicaria com a Dret supletori en els territoris aforats. No obstant, mentre els drets regionals

187. DSS, legislatura de 1884-85, 12-1-1885, ap. al núm. 54.

no estiguessin redactats, el general no s'aplicaria en aquests territoris, amb la idea de no trencar la cohesió interna de les legislacions regionals. Altres diferències remarcables amb el projecte d'Alonso Martínez, eren que no se suprimia el Dret romà ni el Canònic i que no es permetia que els ciutadans dels territoris afectats poguessin optar pel codi general. L'elaboració dels codis regionals es deixava a la comissió general de codis, amb la participació de representants dels diversos territoris, i es fixava un termini de quatre anys per a la culminació de la seva feina. Cal dir que durant el tràmit parlamentari al Congrés, els diputats aragonesos proposen i així s'accepta, que el codi general comencés a regir a Aragó des del mateix moment de la seva publicació.

Aquesta visió de Silvela, no del tot compartida pels defensors del manteniment del Dret Civil català, és, no obstant, més favorable a aquest que la defensada per Alonso Martínez, com queda palès no sols de la comparació dels respectius projectes de llei, sinó també del debat parlamentari, en el que el segon ocupa la presidència de la comissió del Congrés. És a dir, que si el debat a les Corts s'hagués plantejat essent ministre Alonso Martínez enlloc de Silvela, les posicions dels partidaris de mantenir els drets civils forals haurien quedat molt més allunyades de la postura dels ministerials.

Hi ha dues qüestions més, relacionades amb la dificultat legislativa en el terreny del Codi Civil, que convé ressaltar. La primera, és que el sistema constitucional espanyol havia legislat ja en molts terrenys que tenien molt a veure amb el Codi Civil, com ara la llei hipotecària de 1861, la del registre civil de 1870, la de matrimoni civil del mateix any, la d'enjudiciament criminal de 1882 o les diverses reformes del Codi de Comerç, entre altres. L'anàlisi de fins a quin punt tota aquesta legislació envaïa terrenys fins aleshores regits per les diverses legislacions civils, representava una primera gran dificultat. La segona, es trobava en la gran complexitat dels codis civils, tant per la diversitat de fonts (algunes d'elles, fins i tot de difícil localització física, per la manca d'edicions recents), com per la diversa jurisprudència creada.

En la mateixa línia de preocupació de l'IACSI per la possible alteració de les formes catalanes de contracte, explotació i transmissió de béns, hi ha algunes iniciatives legislatives parlamentàries i/o ministerials que convé si més no deixar aquí anotades, encara que tindrem ocasió de veure-les amb més deteniment al capítol dedicat als treballs de representació. Es tracta de la proposició de llei de Manuel Danvila sobre Codi Rural, que no aconsegueix completar els tràmits parlamentaris, del RD de 8-11-1875, de fixació de les bases per a la modificació de la llei de *foros*, que va acompanyat del projecte de llei de 1877 del ministre de Gràcia i Justícia, Fernando Calderón Collantes, de reforma de la legislació en aquest sector¹⁸⁸, que tampoc no s'arriba a aprovar, junt amb la de la llei de bases de 21-6-1880 de reforma de la d'enjudiciament civil

2.4.2. Alguna legislació relacionada amb l'agricultura.

Un primer bloc de legislació relacionada amb l'agricultura¹⁸⁹, estaria constituït per aquella que fa referència a l'extinció de plagues en aquest sector. Hi ha fins a tres plagues de

188. Per a la legislació sobre *foros*, veure JOVE y BRAVO, Rogelio: *Los foros. Estudio histórico y doctrinal, bibliográfico y crítico de los foros en Galicia y Asturias, por ... del Colegio de Abogados de Asturias*, 1883.

189. Per a una informació general sobre legislació agrària del període, a més de les col·leccions legislatives generals, esmentades a l'apartat de política aranzelària, veure *Boletín Oficial del Ministerio de Fomento*, segunda serie, toms 1-12, 1878-1885; *Gaceta Agrícola del Ministerio de Fomento. Creada por la ley de 1º de Agosto de 1876*, 1ª época, toms 1-20 (1876-1881), 2ª época, toms 1-8 (1882-1883), 3ª época, toms 1-4 (1885); VALLEDOR, Rogelio; QUINTANA, Lorenzo Nicolás: *Manual de*

l'agricultura que mereixen l'atenció de Govern i Corts: la fil·loxera, la llagosta i la lagarta (*Bombix Dispar*). D'aquestes, la que interessa d'una manera especial a l'IACSI és la primera. Crec que és interessant analitzar més a fons aquesta qüestió directament al capítol de treballs de representació, en la mesura que bona part de la legislació relativa al tema té molt a veure amb els treballs de pressió realitzats des de l'IACSI i també amb les intervencions que es produeixen a Congrés i Senat.

Tot i així, podem anticipar que durant el període analitzat hi ha una important col·lecció legislativa dedicada al tema (que podem veure a l'apèndix quart), destacant les tres lleis generals de defensa contra la fil·loxera: les de 30-7-1878, 27-7-1883 i 18-6-1885, junt amb una segona llei datada també el 27-7-1883 i aplicable a Balears i les disposicions de formació de la Comissió Central de Defensa contra la Fil·loxera.

Pel que fa a les altres dues plagues, amb un interès molt menor per part de l'IACSI, hi ha fins a quatre lleis dedicades a l'extinció de la llagosta (les de 31-3-1876, 27-5-1878, 10-1-1879 i 16-5-1885), mentre que les mesures d'extinció de l'insecte anomenat *lagarta*, es fan per la via de la reial ordre.

Hi ha també alguns temes que mereixen l'atenció de l'IACSI en un moment o altre i que igualment veurem en profunditat al capítol sisè. Trobem en primer lloc, el projecte de llei de 1882 del ministre de Foment, José Luís Albareda, relatiu a colònies agrícoles, foment de la població rural i noves rompudes, que no arriba a superar tots els tràmits parlamentaris. A continuació, trobem un seguit de disposicions —cap d'elles arriba al rang de llei— encaminades a impedir l'adulteració dels vins amb la substància anomenada *fucsina*. Finalment, hi ha la llei d'11-7-1877 de repoblació, foment i millora dels monts públics, que es complementa amb el corresponent reglament, de 18-1-1878.

2.4.3. Legislació relacionada amb la reforma interior de les poblacions.

En aquests primers anys de la Restauració, hi ha diverses lleis que, si més no, en alguna de les seves parts, regulen el procés de reforma urbanística i d'eixample de les poblacions. Trobem en primer lloc la llei d'ajuntaments de 16-12-1876 (i llei orgànica de 2-10-1877¹⁹⁰), amb una part dedicada a la facultat de les grans ciutats d'annexionar els municipis propers. Molt poc després, ve la llei d'eixample de poblacions de 22-12-1876, amb el seu reglament de 19-2-1876. Les segueix la llei d'expropiació forçosa per utilitat pública de 10-1-1879, amb el corresponent reglament de 13-6-1879¹⁹¹, que contenen una part dedicada als processos

legislación agrícola. Disposiciones vigentes relativas al servicio agronómico de España. Recopiladas y anotadas por Don ..., Oficial del Negociado de Agricultura y D. ... Oficial de la Secretaría del Consejo superior de Agricultura, Industria y Comercio. Publicación autorizada de Real Orden, 1882.

190. Per a la legislació municipal, veure FREIXA Y RABASÓ, Eusebio: *Ley provincial de 29 de agosto de 1882, concordada, por medio de notas, con la de 2 de octubre de 1877 que reformó la de 20 de agosto de 1870, con extractos marginales en sus artículos. Contiene además: El Real decreto de 31 de Agosto del mismo año de la distribución de provincias en distritos para las elecciones de Diputados provinciales; la Real orden circular de 2 de Setiembre, dando explicaciones para la inmediata aplicación de la Ley Provincial a la constitución de las Diputaciones y Comisiones permanentes, y respecto de las reformas introducidas en el sufragio; los títulos III y IV de la ley Electoral de Diputados a Cortes de 28 de Diciembre de 1878, citados en la segunda disposición transitoria de dicha ley Provincial; notas importantes, y extensos formularios para las próximas elecciones de diputados provinciales, 1882; Ley municipal de 2 de Octubre de 1877 precedida de una introducción histórica y reseña de las principales leyes municipales que han estado en vigor en España desde 1812, ampliada con notas para su mejor inteligencia, y corregida en armonía con los reales decretos de 5 de Noviembre de 1890, 24 de Marzo de 1891, ley de 21 de Agosto de 1896, reales decretos de 30 de Noviembre de 1899, 2 de Julio de 1901 y las demás disposiciones que la modifican en algunos de sus artículos por la redacción de El Consultor de los Ayuntamientos y de los juzgados municipales, 1904.*

191. Per a la legislació d'expropiació per utilitat pública, veure TORT Y MARTORELL, Javier: *Tratado general de expropiación por utilidad pública, por ... Doctor en Derecho civil y canónico y en Administración, Abogado del Ilustre Colegio de Barcelona,*

d'eixample de les ciutats i a les obres de millora dels nuclis antics de les poblacions. Això sense oblidar la llei de bases d'obres públiques de 29-12-1876 i la llei general d'obres públiques de 13-4-1877, desenvolupada a partir de l'anterior.

Són temes que mereixen l'atenció sobretot de l'Associació de Finques Urbanes de Barcelona i de la seva Zona d'Eixample (APFUBZE), tot i que en alguns d'ells l'IACSI intervé també, com veurem al capítol sisè.

2.4.4. Legislació econòmica (no aranzelària) d'interès per al sector del comerç i de la marina mercant.

Igual que en els casos precedents, hi ha alguna legislació que interessa especialment el sector del comerç i de la marina mercant, que tot i que la veurem amb més deteniment al capítol dedicat als treballs de representació, cal deixar aquí mínimament anotada. En la seva gestació, hi ha un paper important dels parlamentaris catalans.

Cal esmentar en primer lloc les dues reformes del Codi de Comerç: la parcial de 1878 i la completa de 1885¹⁹². La primera (Llei de 30-7-1878) sorgeix arran d'una iniciativa dels senadors catalans i modifica els articles del codi relatius a fallides mercantils. La segona (Llei de 22-8-1885) té els seus antecedents en una proposició de llei de Manel Duran i Bas al Congrés, el 1879, i es tracta d'una reforma completa del codi, plantejada a partir dels treballs d'una comissió especial, creada pel RD d'1-3-1881.

Un segon tema, és la llei de 30-12-1878 de magatzems generals de dipòsit, que sorgeix arran d'una proposició de llei del senador català Ferran Puig.

El tercer tema, es refereix a la línia de vapors-correu entre la península i Filipines. Si bé els vapors a les Antilles els veurem a l'apartat dedicat als negocis colonials, és interessant incloure la línia a les Filipines aquí, en la mesura que generar un enorme debat entorn al port peninsular més escaient per constituir el punt de la sortida, amb una mobilització important de les corporacions catalanes.

El Govern havia aprovat ja l'establiment d'una línia de vapors subvencionats entre Barcelona i Manila pel decret de 7-7-1870, però no arriba a fer una adjudicació a cap companyia. El 1871, la casa *Olano, Larrinaga y Compañía* va establir una línia de vapors entre la península i Filipines, aprofitant l'obertura del Canal de Sues. Les seves expedicions anuals varen anar incrementant-se progressivament de tres a dotze, transportant passatgers i mercaderies oficials. El 1879, aquesta companyia sol·licità una adjudicació directa del servei, però des del Ministeri d'Ultramar s'optarà pel concurs públic.

Al període estudiat, s'inicia aquest tema amb la proposició de llei de Víctor Balaguer de 1876 al Congrés, en la que proposava l'establiment d'una línia regular entre Barcelona i Manila, i que genera una àmplia polèmica entorn al port peninsular de sortida. Aquest és un tema, però, que el govern tramitarà no pas per la via d'un projecte de llei presentat a les

Oficial jefe del Negociado de obras públicas del Excmo. Ayuntamiento Constitucional de la misma en virtud de oposición, Profesor sustituto de la asignatura de Derecho político y mercantil comparado de la Universidad literaria de la propia ciudad, Secretario general de la Academia de Derecho Administrativo establecida en ella, Académico numerario de Legislación y Jurisprudencia de la misma, etc., etc., 1879.

192. Per a la legislació relativa al Codi de comerç, veure SERRANO Y OTEIZA, J.: *Novísimo Código de Comercio. Anotado con la jurisprudencia del Supremo Tribunal de Justicia hasta el presente año inclusive. Comentado extensamente por ... Autor de varias obras jurídicas, Secretario de la Dirección y Redacción de la Gaceta de Registradores y Notarios y redactor de la Revista de Legislación y Jurisprudencia*, 1885.

Corts, sinó per la del reial decret. El que duu data de 19-8-1879, convocava el concurs públic per a l'adjudicació del servei, mentre que el de 19-9-1879 publicava el plec de condicions.

El concurs se celebra el 3-11-1879, guanyant la naviliera del marquès de Campo. El RD de 30-1-1880 fixava l'adjudicació del servei. Les clàusules del contracte, preveien una subvenció de 99.000 pessetes (595 euros) per viatge rodó, el compromís d'un viatge rodó mensual, l'establiment d'un servei mensual entre Manila i Singapur i unes taxes determinades per a la conducció del tabac (que l'empresa tindrà en exclusiva mentre duri el seu estanc); les exigències tècniques per als vaixells posen l'accent en la necessitat que obtingui una velocitat mínima d'11 milles al seu pas pel Canal de Sues. Al capítol sisè podrem veure amb més deteniment la polèmica esmentada, així com la tramitació completa d'aquesta qüestió.

Un quart tema, es refereix a les iniciatives per fixar una legislació sobre marques de fàbrica. Hi ha dues proposicions de llei: la de Manuel Danvila al Congrés, el 1877, i la de Ferran Puig al Senat, el 1879, que van en aquesta direcció, si bé no arriben a superar els tràmits parlamentaris.

2.5. Legislació relacionada amb els negocis colonials.

Hi ha tres grans apartats de negocis relacionats les possessions colonials espanyoles en els que ens hem de fixar especialment: els emprèstits de Cuba, les línies de vapors subvencionats a les Antilles (ja hem vist la línia de Filipines a l'aparat dedicat al sector del comerç i de la marina mercant) i el desestanc dels tabacs de Filipines. Deixarem per als capítols següents l'estudi de les empreses del grup de financers comandat pel marquès de Comillas més directament involucrades en aquest tipus d'operacions —el *Banco Hispano-Colonial* (BHC), la *Compañía Trasatlántica* (CT) i la *Compañía General de Tabacos de Filipinas* (CGTF)— la seva rivalitat amb les empreses del grup valencià comandat pel marquès de Campo, així com les seves gestions davant de Govern i Corts, per centrar-nos aquí en la legislació relativa a adjudicacions de serveis per part de l'Estat.

2.5.1. Els emprèstits de Cuba.

Entre 1878 i 1880 es produeixen diverses operacions financeres de gran volada, destinades, primer, a subministrar fons a l'Estat per continuar la guerra de Cuba i, un cop finalitzada aquesta, a sanejar el Deute contret. L'especial participació de l'anomenat *grup català de finances* en aquestes operacions, el veurem amb més deteniment als capítols dedicats al món dels negocis i als treballs parlamentaris. Aquí analitzarem, doncs, les principals operacions financeres i les seves característiques més destacades.

La primera d'aquestes operacions, és un avenç de 5-8-1876, que negocia el Govern amb el grup de financers d'Antonio López (després marquès de Comillas), grup que poc després constitueix el BHC. Aquest avenç estava concebut a compte d'un emprèstit definitiu, per al qual es convocaria una mena de concurs públic. Cal tenir present també que en aquest afer el Govern actuava pel seu compte, sense presentar l'operació a l'aprovació de les Corts.

La RO de 27-8-1876 convocava el concurs fent públiques les clàusules provisionals acordades a l'avenç de 5-8-1876, per què servissin de base als sol·licitants. El 30-9-1876 el Consell de ministres aprovava en RO de la mateixa data l'adjudicació al mateix grup

d'Antonio López i el 12-10-1876 se signava l'escriptura pública, amb les condicions definitives de l'operació.

Tant en el primer avenç com en les condicions definitives, apareixen unes clàusules força avantatjoses per als prestadors, que queden obligats a constituir-se en societat (el RD de 7-12-1876 traslladava al BHC els drets dels contractants de l'emprèstit). La quantitat negociada podia anar dels 15 als 25 milions de pesos (75 a 125 milions de pessetes; 450.759,08 a 751.265,13 euros), segons les necessitats del Tresor de l'illa i en etapes successives, fins als 10 anys en què es fixava la durada de l'emprèstit. El banc passava a tenir una participació directa en la recaptació de les duanes de Cuba, amb dret a intervenir fins i tot en la política de personal del ram i a ser consultat davant de qualsevol alteració de l'aranzel de l'illa. Si la xifra prestada era de 15 milions, el banc tenia dret a recaptar un 40% de l'augment dels ingressos per renda de duanes de Cuba, agafant com a base els darrers semestres; si la xifra arribava a 20 o a 25 milions, els percentatges s'elevarien a un 45 i un 50% respectivament. Es fixava un interès anual del 10% més un 2% afegit per conceptes variis. Les accions del banc tindrien avantatges fiscals.

L'article 14è del contracte, preveia que el Govern informaria les Corts de l'operació (no que en sol·licitaria l'autorització). Quan aquesta ja està tancada, el ministre d'Ultramar, Adelardo López de Ayala, adreça un missatge oficial a ambdues cambres informant dels resultats de l'operació i adjuntant la documentació corresponent¹⁹³. Poc després, sol·licita de les Corts l'aprovació d'un projecte de llei en el que es fixava la garantia eventual de la nació per a l'amortització i interessos de l'emprèstit¹⁹⁴. Aquesta garantia eventual queda establerta en la llei de 14-1-1877.

La primera xifra sol·licitada pel Govern va ser de 15 milions de pesos. Poc després, va sol·licitar una ampliació de 5 milions més, regulada per la RO de 5-10-1877 i, posteriorment, encara una altra, de 5 milions més, regulada per la RO de 14-3-1878, arribant als 25 milions en total, màxim previst al contracte inicial¹⁹⁵.

Després d'exhaurir el darrer import que permetia l'emprèstit, les despeses extraordinàries de la guerra encara pendents (recordem que el febrer de 1878 se signa la pau de Zanjón) reclamaven encara una nova ampliació. Per això, el maig de 1878, el ministre d'Ultramar, José Elduayen (posteriorment el veiem com a marquès del Pazo de la Merced), presenta a les Corts un nou projecte d'emprèstit per una quantitat fins als 25 milions de pesos més¹⁹⁶. Aquest emprèstit es plantejava en les mateixes condicions que el de 30-9-1876.

De l'anterior projecte en va sortir una llei d'autoritzacions de 25-6-1878, desenvolupada en el RD de 24-8-1878, en el que es feia una emissió d'obligacions del Tresor de Cuba, amb un interès anual del 6% i una amortització en 15 anys. Aquesta operació, a diferència de l'anterior, es va fer amb el *Banco Español de la Habana* (BEH).

No obstant, a mesura que el procés de pau es va consolidant, va desaparèixer la necessitat de la forta despesa anterior i el Govern es planteja la conveniència de revisar els emprèstits que tenia pendents i aconseguir condicions més avantatjoses. Fruit d'això, és el nou projecte del ministre Elduayen, presentat a les Corts a finals del mateix 1878, de

193. Veure DSC, legislatura de 1876-77, 7-11-1876, ap. 4t. al núm. 116.

194. Veure DSC, legislatura de 1878, 16-11-1876, ap. 1r al núm. 124.

195. Sobre les successives ampliacions de l'emprèstit, veure BANCO HISPANO-COLONIAL: *Memoria leída en la Junta General ordinaria de accionistas del 23 de Marzo de 1878, presidida por el Excmo. Sr. D. Manuel Girona, Vice-presidente del Consejo de Administración*, 1878.

196. Veure DCS, legislatura de 1878, 3-5-1878, ap. 3r al núm. 53.

conversió del primer emprèstit de 25 milions del BHC i emissió d'obligacions del Tresor de l'illa de Cuba. Al preàmbul del projecte de llei, s'al·ludeix a les dues operacions anteriors, fetes en el context de la guerra i immediata postguerra, i a la que ara es proposa, un cop consolidada la pau:

Pero las condiciones con que se hizo el primer empréstito en aquellos tristes momentos de perturbación general resultan hoy desmedidamente onerosas, asegurada ya la paz pública en todos los territorios españoles y en lisonjero estado de progreso todos los intereses nacionales. Nada más justo que establecer en términos de normalidad, por medio de oportunas conversiones, las demás deudas contraídas en períodos calamitosos¹⁹⁷.

Es creu que la millor manera de convertir el primer emprèstit és l'emissió de noves obligacions del Tresor de Cuba, en iguals condicions que les establertes al RD de 24-8-1878: *de lo cual resultaría para una nueva emisión con aquel señalado objeto, que el servicio anual de los dos empréstitos podría cubrirse con lo que hoy cuesta el primero.*

El nou emprèstit, doncs, es destinaria a eixugar el primer, en un període anterior al 31-10-1881. Es preveu que mentre l'emprèstit de 1876 no estigui definitivament eixugat, el BHC continuarà participant dels increments de beneficis de la renda de duanes o en compensacions per un import equivalent.

El projecte pren cos en la llei d'autoritzacions de 31-12-1878, que no es fixa definitivament fins la llei de 5-6-1880, de pressupostos de Cuba per a 1880-81, que facultava el Govern per emetre bitllets hipotecaris del Tresor de l'illa de Cuba per atendre totes les seves necessitats i, especialment, per finançar la rescissió del contracte amb el BHC. El més remarcable d'aquest afer, és que és el propi banc el que rep l'adjudicació per a la nova operació, junt amb el *Banco de Castilla* (BC) i el BHE. Així doncs, mentre el 12-6-1880 se signa el contracte de rescissió de 1876, al mateix temps se signa el nou contracte per a l'emissió de bitllets hipotecaris del Tresor de l'illa de Cuba, per valor de 375 milions de pessetes (2,253.795,39 euros) i a un termini de 20 anys¹⁹⁸.

El banc intervindria igualment la renda de duanes de Cuba, donant al BHE les quantitats assignades per la llei de 25-6-1878. De la mateixa manera que l'anterior, tenia la garantia subsidiària de la nació. Els destins dels 375 milions, en forma de 750.000 bitllets hipotecaris, de 500 pessetes (3,01 euros) cadascun, eren els següents:

- .113,750.000 pessetes (683.651,27 euros) per canviar a la par les obligacions creades per la llei de 25-6-1878.
- .1.000.000 pessetes (6.010,12 euros) per capitalitzar assignacions.
- .260,250.000 pessetes (1,564.134 euros) per liquidar l'anterior emprèstit amb el BCH i alguna altra atenció menor.

2.5.2. Les línies de vapors subvencionats a les Antilles.

Anteriorment hem vist breument la gestació de la legislació relativa a la línia de vapors correus subvencionats a Filipines. A més d'aquesta, completa el panorama de la navegació

197. DSC, legislatura de 1878, 12-12-1878, ap. 1r al núm. 148.

198. Per als detalls de la nova operació, veure BANCO HISPANO-COLONIAL: *Memoria leida en la Junta General extraordinaria de accionistas del 25 de Octubre de 1880, presidida por el Excmo. Sr. D. Antonio López y López, Presidente del Consejo de Administración*, 1880.

colonial la línia entre la península i les Antilles i la línia entre aquestes, junt amb els serveis fins alguns ports americans.

Les característiques de la legislació referent a aquestes línies són, de fet, similars. El Govern convocava un concurs públic amb unes determinades condicions establertes prèviament i adjudicava la línia a la companyia que presentava una oferta més del seu gust. L'Estat atorgava una quantitat fixa per viatge rodó (anada i tornada), demanava disposar d'uns percentatges fixos de bitllets de passatgers i utilitzar la línia com a servei regular de correu i exigia un seguit de característiques tècniques als vaixells encarregats de fer els viatges.

La línia a les Antilles, que ja existia com adjudicació a la naviliera d'Antonio López, entra novament a concurs pel RD de 27-12-1877. El 14-2-1878 se celebra aquest, guanyant López novament l'adjudicació del servei (RD de 7-3-1878 i plec de condicions de 27-12-1877). El 14-3-1878 es va signar el contracte entre l'Estat i la companyia naviliera, que en aquests moments operava amb el nom d'A. López y *cía*. El 1881 el grup d'Antonio López, ja marquès de Comillas, constitueix la CT. El RD d'1-9-1881 traspassava a la nova societat la concessió¹⁹⁹.

Les clàusules del contracte estaven regulades per la RO de 8-3-1878. A més dels aspectes generals assenyalats, la subvenció es concretava en 100.000 pessetes (601,01 euros) per viatge rodó, el compromís de tres viatges rodons mensuals entre la península, Puerto-Rico i L'Havana i altres disposicions menors²⁰⁰. A tenir molt en compte que la subvenció anava a càrrec del Tresor de Cuba, enlloc d'estar repartit amb els tresors de la península i de Puerto-Rico.

Durant el període analitzat, aquest servei tindrà un moviment extraordinari, degut als transports de militars i de material de guerra amb destí a Cuba i a la repatriació dels soldats llicenciats.

Hi ha una altra qüestió que afecta les companyies de navegació colonial concertada amb l'Estat. Es tracta d'una proposició de llei del diputat Antonio Vivar i altres, aprovada amb modificacions per les Corts a finals de 1878²⁰¹ (lleï de 7-1-1879), que obligava els serveis propis o contractats per l'Estat a consumir carbons nacionals.

Pel que fa a la línia interinsular antillana, la RO de 20-5-1875 adjudicava un servei entre L'Havana i San Juan de Puerto-Rico a Ramón Herrera, mentre que la de 12-8-1881 adjudicava a la naviliera del marquès de Campo un servei ja ampliat fins el Golf de Mèxic.

2.5.3. El desestanc dels tabacs de Filipines.

El tema del desestanc dels tabacs de Filipines, té diversos precedents, que veurem amb més deteniment al capítol dedicat als treballs de representació²⁰². Es pot esmentar aquí el RD

199. Sobre la cronologia de l'adjudicació i canvi de societat, veure COMPAÑÍA TRASATLÁNTICA: *Consulta y dictamen de letrados*, 1882.

200. Per a les disposicions del contracte, veure *Gaceta de los Caminos de Hierro*, núm. 11 (de 1878), 17-3-1878. Per a aspectes polèmics de la concessió, veure CAMPO, marquès de: *A las Cortes*, 1 de Junio de 1883 (full volant); *Infracciones del contrato de correos marítimos entre la Península, Cuba y Puerto-Rico que motivan la rescisión en beneficio del Tesoro*, 18 Junio 1883 (full volant).

201. Veure DSS, legislatura de 1878, 17-12-1878, ap. 5è al núm. 107, dictamen de la comissió del Senat, amb les modificacions incorporades.

202. Per al procés d'estanc i projectes de desestanc del tabac a Filipines, veure RECUR, Carlos: *Estudios administrativos y comerciales*, 1879, p.47 i seg.

d'1-1-1879, que creava una junta encarregada de proposar al ministre d'Hisenda (no al d'Ultramar, doncs) les reformes que calia adoptar en l'administració de la renda del tabac per augmentar els seus rendiments, reduir les seves despeses i perfeccionar les seves elaboracions. I el RD (inèdit) de 20-5-1879, que formava una comissió, aquest cop dependent del Ministeri d'Ultramar, per estudiar el conreu del tabac a Filipines i el monopoli existent.

Amb l'accés dels liberals al poder el 1881, el ministre d'Ultramar, Fernando de León y Castillo, decideix intervenir de manera ràpida en aquesta qüestió i per la via del reial decret. En les seves memòries, León descriu la situació de l'indígena filipí amb el sistema de l'estanc, com de submissió completa, de tal manera que no es pot evitar pensar quina havia de ser la duresa de les condicions si el propi ministre la defineix en aquests termes. Diu León: *El Estado español imponía a los indígenas filipinos el cultivo del tabaco, comprando toda la producción a un precio que él mismo fijaba a su antojo y que en algunas ocasiones no pagaba. Desde luego, esta imposición avasallante representaba la antigua servidumbre de los adscritos a la gleba, incompatible con la libertad de trabajo, y sobre todo con la dignidad humana, aún dentro de las estrecheces del régimen colonial y de las omnímodas facultades de una legislación que tenía por origen el arbitrio ministerial*²⁰³.

León explica també que va rebre fortes pressions de grups financers, amb clars intents de suborn, per aconseguir un arrendament de l'estanc dels tabacs de Filipines. Per impedir que un canvi de govern pogués fer realitat els desitjos d'aquests grups, va procedir amb una certa rapidesa a decretar el desestanc per la via del reial decret.

Així doncs, el RD de 25-06-1881 declarava lliure la sembra i el conreu del tabac a Filipines, així com la seva manufactura, venda i consum interior, de manera esglaonada. A partir d'1-7-1882 seria lliure la sembra i el conreu, mentre que a partir de l'1-1-1883 seria també lliure la manufactura, venda i consum interior. Es preveia que l'Estat fes un acopi de tabac per a les fàbriques de la península. També, les modificacions necessàries d'impostos per cobrir el dèficit que es crearia amb la nova situació. L'article 6è preveia que el Govern informaria les Corts, no que en demanés l'autorització²⁰⁴.

El RD de 2-12-1881, modificava l'anterior en suprimir la contribució de tabac en floca prevista al seu article 3r.

D'altra banda, en el terreny de l'elaboració del tabac per part de l'Estat a la península, la llei de 31-12-1881 fixava el crèdit necessari per atendre a noves fàbriques de tabacs, eixample de les existents i adquisició de màquines i artefactes necessaris, junt amb una autorització al Govern per rebaixar els preus de venda del tabac quan ho cregués oportú. S'executava així l'autorització prevista a l'article 30 de la llei de 27-07-1878, de pressupostos generals de l'Estat per a 1878-79.

El desestanc deixava la porta oberta a l'actuació de les companyies privades, destacant aquí la CGTF, del grup del marquès de Comillas, i la sucursal a Manila del *Banco Peninsular Ultramarino* (BPU), del grup del marquès de Campo²⁰⁵. D'altra banda, quan cessa el monopoli en la conducció del tabac arran del desestanc, la CGTF va acabar establint el seu propi

203. LEÓN: *Mis tiempos*, p.237-238, del tom 1.

204. Per a la legislació referida al procés de desestanc, veure GIRALT: *La Compañía General* ..., p.24 i ss.

205. Per a l'activitat d'amdós grups en els primers moments del desestanc, veure COMPAÑÍA GENERAL DE TABACOS DE FILIPINAS: *Primer ejercicio social. Memoria leída en la Junta General ordinaria de accionistas del 15 de Enero de 1883 presidida por el Excmo. Sr. D. Antonio López y López, Presidente del Consejo de Administración*, 1883; CABEZAS DE HERRERA, José: *El marqués de Campo y la sucursal del Banco Peninsular Ultramarino establecido en Manila*, 1883.

servei marítim regular entre Filipines i la península (nominalment, els vaixells eren propietat de la CT) per no haver de dependre de la companyia rival del marquès de Campo²⁰⁶.

2.6. Legislació ferroviària.

En aquest apartat, ens fixarem sols en els aspectes legals relatius als ferrocarrils, deixant per als capítols dedicats al món dels negocis i als treballs parlamentaris l'anàlisi de la construcció de les línies, estructura de la xarxa, principals companyies, presència de capital estranger, connexions amb el poder polític i altres temes d'interès. Tres són els aspectes sobre els que convé parar atenció: la legislació general sobre ferrocarrils, el tipus de tramitacions habituals de les companyies ferroviàries a les Corts i alguna legislació més concreta que afectava diverses companyies en conjunt.

2.6.1. Legislació general sobre ferrocarrils.

De l'abundant paquet de legislació relativa a ferrocarrils, vigent al període aquí analitzat, la llei més significativa és, sens dubte, la llei general de ferrocarrils de 3-6-1855, apareguda en el context del Bienni Progressista. Per a Gabriel Tortella, tant aquesta llei com les lleis bancàries de 1856, atorgaven moltes facilitats a aquests dos sectors econòmics, alliberant-los d'alguna manera dels aspectes restrictius de la llei de societats per accions de 1848²⁰⁷.

La construcció ferroviària quedava incentivada amb aquesta llei a diversos nivells. El més gran incentiu era que les companyies ferroviàries no quedaven lligades a l'esmentada llei de 1848 i això els donava un accés més fàcil al mercat de capitals. La llei també permetia la formació provisional de societats anònimes ferroviàries, abans que es concedís la línia a construir. Un altre aspecte, era la possibilitat d'obtenir subvencions, que podien materialitzar-se en forma de realització per part del Govern de certes obres i serveis, de garantia d'un rendiment mínim del capital o, el més freqüent, de pagament d'una quantitat per quilòmetre. La concessió d'una línia es feia per pública subhasta i, generalment, a qui oferís rebre una subvenció més baixa. Diu Tortella al respecte:

La consecuencia de este sistema fue a menudo una gran desproporción entre el coste de la construcción real y la subvención recibida, ya que ésta dependía frecuentemente más de las circunstancias de la puja que de las necesidades de la obra. Hubo casos en que los contratistas renunciaron irreflexivamente a la subvención para vencer a sus competidores; en otros casos, los contratistas se embolsaron la subvención sin dedicar ni un solo céntimo a los gastos de la obra²⁰⁸.

Altres aspectes de la llei eren les exempcions duaneres a les importacions de material, drets d'expropiació, algunes exempcions d'impostos i garanties al capital estranger contra confiscacions i embargaments en cas de guerra. Tant Tortella²⁰⁹ com Antonio Gómez Mendoza²¹⁰ coincideixen en destacar el fort creixement de les construccions ferroviàries a partir d'aquesta llei i l'aturada del ritme a mitjan anys seixanta.

206. Sobre la rivalitat entre la CGTF i la naviliera del marquès de Campo en la navegació a Filipines, veure GIRALT I RAVENTÓS, Emili: *La Compañía General de Tabacos de Filipinas 1881-1981*, 1981.

207. TORTELLA: *Los orígenes ...*, especialment p.169 i ss. Veure també ANES ÁLVAREZ, Rafael: "Relaciones entre el ferrocarril y la economía española (1865-1935)", 1978.

208. TORTELLA: *Los orígenes ...*, p.169.

209. TORTELLA: *Los orígenes ...*, p.169 i p. 183 i ss.

210. GÓMEZ MENDOZA, Antonio: "Transportes y crecimiento económico (1830-1930)", 1985, p.110.

Per al tema que aquí ens interessa, cal veure que la llei de 3-6-1855 era taxativa pel que respecta a la intervenció de les Corts. Al seu capítol 7è, es preveia que la concessió d'una línia ferroviària s'atorgaria sempre per una llei, mentre que al 17è, s'especificava que caldria l'aprovació de les Corts²¹¹.

Als anys següents, hi ha una extensa legislació, tant en forma de lleis com, sobretot, de reials decrets, sobre temes diversos, que amplien la llei de 3-6-1855: policia dels ferrocarrils, taxes, expropiacions, transport de viatgers i de mercaderies. De tota aquesta legislació, cal destacar el decret- llei de 14-11-1868, ampliat després pel de 20-3-1873, ja que introduïa alguns canvis importants en el sistema de concessions²¹². Si fins aleshores l'Estat es reservava el protagonisme en la construcció de línies, subhastant a les empreses les noves, a partir d'aquí s'admet la iniciativa privada per construir una línia nova, sense subvencions, si obtenia la declaració d'obra d'utilitat pública. Igualment, i després de diversos tràmits administratius, especialment els estudis preliminars i informes tècnics, calia el pas per les Corts en forma de proposicions de llei de les propostes de noves línies.

Al període analitzat, tenim d'una banda la llei de bases d'obres públiques de 29-12-1876, de la que en surt la llei general d'obres públiques de 13-4-1877. Com a llei general de ferrocarrils, trobem la de 23-11-1877, amb el seu reglament de 24-5-1878.

Cal afegir que alguns promotors de noves línies opten per la fórmula del ferrocarril econòmic, concebut normalment amb via estreta, per a un servei de línia secundària i, en general, com a més modest que els ferrocarrils de les línies generals. Aquesta mena de ferrocarrils havien de seguir els mateixos tràmits que els altres.

Hi ha, però, altres promotors que opten per la fórmula del tramvia, entès no com a transport urbà sinó com a connexió entre poblacions. La llei de ferrocarrils de 23-11-1877 contenia un article 11è dedicat als tramvies. La diferència entre aquests tramvies interurbans i els ferrocarrils econòmics, era que els primers ocupaven terrenys públics, és a dir, carreteres i camins de l'Estat, mentre que els segons ocupaven terrenys particulars, als que calia aplicar la normativa sobre expropiacions. A més, mentre que la concessió dels ferrocarrils havia de ser legislativa, la dels tramvies era administrativa, intervenint el Ministeri de Foment, si calia ocupar carreteres de l'Estat o provincials i si la tracció no era animal, o les diputacions provincials i els municipis en els altres casos. Finalment, mentre que la concessió dels ferrocarrils era per a 99 anys, la dels tramvies era per a 60.

Als anys vuitanta, s'incorpora el concepte de ferrocarril-tramvia per a projectes mixts, que tenien una part del seu traçat al damunt de terrenys públics i l'altra al damunt de privats. Aquest és el cas del *Tramvia o Ferrocarril Econòmic de Manresa a Berga* (TFEMB).

Si bé, com hem vist, les concessions podien ser per subhasta, per a un tram en el que l'Estat tingués uns estudis tècnics propis, o bé en una iniciativa de particulars, que acabés en subhasta, amb intervenció d'altres licitadors, entre els projectes ferroviaris amb traçat per

211. Tant per a l'articulat concret d'aquesta llei com de la resta de legislació de matèria ferroviària vigent al període analitzat, és molt útil la consulta del llibre editat el 1877 *Colección legislativa de ferro-carriles o recopilación de las leyes, reglamentos, instrucciones, decretos, reales órdenes y circulares, expedidas para la explotación de las vías férreas desde 1855 hasta la fecha, y de algunas sentencias del Tribunal Supremo de justicia en pleitos entre particulares y las compañías*, 1877. Per als articles aquí esmentats, veure p.2 i 4. Veure també *Ley de ferro-carriles de 23 de Noviembre de 1877 y Reglamento de 8 de Setiembre de 1878 para su ejecución*, 1887; *Ferrocarriles y tranvías 1: legislación de ferrocarriles. Disposiciones vigentes sobre su concesión, construcción y explotación, con notas, índices y un estudio preliminar por la redacción de la Revista de los Tribunales*, 1915.

212. Per a la introducció d'ambdós decrets- llei, veure SOCIEDAD ECONÓMICA MATRITENSE: *Representación que la ... eleva al Excmo. Señor Ministro de Fomento sobre la libertad en la construcción de ferro-carriles*, 1876.

Catalunya que veurem als capítols següents, predomina la sol·licitud de concessió sense subvenció, que acaba en una adjudicació directa.

Abans de la tramitació parlamentària, que veurem tot seguit, els projectes ferroviaris havien de passar per l'elaboració d'uns estudis preliminars, que incloïen la memòria descriptiva, plànols, pressupost i plec de condicions tècniques i econòmiques, destinats a la *Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos* (JCCCP), junt amb un dipòsit de fiança.

Cal tenir en compte també que sovint el concessionari d'una línia ferroviària no era una companyia, que en molts casos encara no es trobava constituïda, sinó un particular vinculat al grup promotor²¹³. Quan rebia la concessió, la companyia es constituïa definitivament i en gestionava el traspàs. Quan es constituïa una societat per a la concessió i explotació d'un ferrocarril que ja havia estat concedit, l'Estat demanava els desemborsaments de capital en la proposició prevista per la llei.

Els tràmits per al canvi de denominació d'una companyia i ampliació de competències, eren similars. Calia un informe de la Direcció General d'Obres Públiques, una reforma dels estatuts i un desemborsament del 30% del nou capital, així com un dictamen favorable del Consell d'Estat.

A les concessions, es preveia els terminis d'inici i finalització de les obres, taxes del transport, relació del material ferroviari i subvenció i terminis per al seu pagament. Era necessària també l'aprovació del plec de condicions particulars i plànols de les obres²¹⁴.

2.6.2. Tramitacions de les companyies ferroviàries a les Corts.

Amb la legislació fins aquí descrita, queda clar que bona part de les iniciatives relacionades amb el món dels ferrocarrils, havia de passar per les Corts. Aquestes reben durant aquests anys gran quantitat de propostes de promotors ferroviaris i/o companyies, ja sigui per a la construcció d'una nova línia, per modificar traçats aprovats prèviament, per obtenir pròrrogues al termini de les obres o altres afers. Aquesta demanda d'autoritacions a les Corts feta per les companyies ferroviàries, té el seu punt àlgid a la legislatura de 1881-82, en el context de la *febre d'or*.

Al capítol dedicat al món dels negocis, veurem amb més deteniment l'estratègia seguida per les companyies ferroviàries d'incloure personatges amb càrrec parlamentari al seu consell d'administració. Podem anticipar que aquesta era una pràctica generalitzada a l'època, variant el nombre de parlamentaris segons la importància de la companyia i incorporant sovint diputats i també senadors, d'una banda, i conservadors i liberals, però també esquerrans, de l'altra. Amb aquesta estratègia, les companyies s'asseguraven tenir un camí ràpid i segur per a les diverses tramitacions que calia fer a ambdues cambres i independentment de quin fos el partit al poder.

Les tramitacions seguien un procés ja ben definit, en el que era fonamental la presència d'un o diversos parlamentaris, agilitant les gestions a les cambres i vetllant, per què la demanda de la companyia no quedés aturada en alguna part del procés.

213. Sobre la figura del concessionari a mitjan segle XIX, veure HERNÁNDEZ, Telesforo M.: "Negocis i ferrocarrils: el perfil dels concessionaris (1845-1855)", 1994.

214. Sobre les concessions, veure TEDDE DE LORCA, Pedro: "Las compañías ferroviarias en España (1855-1935)", 1978; p.13-17; CORDERO, Ramón; MENÉNDEZ, Fernando: "El sistema ferroviario español", p.198 i seg.

Els diputats o senadors relacionats amb la companyia demandant, cercaven entre el seu grup de coneixences els parlamentaris necessaris per presentar una proposició de llei. Les proposicions d'aquesta mena acostumen a dur sis o set signatures, però també n'hi ha amb menys. En la proposició de llei, s'especificava l'objecte de la demanda de la companyia. Amb el temps, es va fer una pràctica força habitual que un dels signants de la proposició, generalment el que apareixia en primer lloc, demanés la paraula i defensés la presa en consideració de la proposició per part de la cambra. En una tramitació ordinària, és a dir, si no hi havia oposició de companyies rivals ni impediments per part del ministre de Foment, això es feia gairebé de manera automàtica. El següent pas, era el nomenament de la comissió parlamentària formada, com recordarem, amb un diputat o senador de cada secció. En aquestes comissions, hi trobem generalment molts dels mateixos signants de la proposició de llei, acompanyats de nous parlamentaris, generalment també del cercle de coneixences dels parlamentaris promotors.

A l'apartat dedicat al funcionament de les cambres, ja hem tingut ocasió de veure la importància de les comissions parlamentàries en la resolució d'afers d'aquest tipus. Per a Gabriele Ranzato, fins i tot serien l'objectiu principal de molts parlamentaris:

Estas comisiones eran la única meta de las ambiciones de muchos diputados. Vista la enorme centralización del sistema administrativo, que exigía el beneplácito de la autoridad gubernativa para las más pequeñas iniciativas de los administradores periféricos que se salieran de la mera gestión ordinaria de los asuntos corrientes, estas comisiones constituían, junto a los canales de relaciones que pasaban por los ministerios, las grandes ocasiones para los representantes de los distintos distritos de probar su influencia y su habilidad de maniobra. Tanto es así que ya en el mismo hecho de conseguir formar parte de ellas era un claro indicio de buenas relaciones con la élite de quienes dirigían el juego político²¹⁵.

En el cas que ens ocupa, és habitual que enllestixin la feina de manera també automàtica, reproduint en el dictamen la proposició de llei íntegra. També és habitual que la cambra aprovi el dictamen sense debat. Tot seguit, s'envia el tema a l'altra cambra, on segueix un tràmit similar.

No obstant, de vegades la tramitació quedava dificultada o, senzillament, no obtenia l'èxit desitjat, per la pressió en sentit contrari d'una companyia rival. Aquest és el cas del projecte de 1877 de construir un ferrocarril directe Barcelona-Madrid, per les províncies de Terol i Conca, en el que el Govern intervé per impedir-ne l'aprovació al Congrés, amb el criteri de no autoritzar línies paral·leles. Diu al respecte el ministre de Foment, el comte de Toreno:

(...) y nos encontraríamos con una segunda línea de Madrid a Barcelona a más de la que hoy se halla construida; yo no me puedo explicar y creo que difícilmente se lo explicarán los Sres. Diputados, qué interés puede haber en la construcción de esta línea férrea cuando la que existe, como todas las de España, lleva una vida laboriosa y difícil, sin grandes rendimientos ni beneficios para los que las explotan. Parece a mí que cuando estos beneficios y estos rendimientos se dividen entre dos líneas han de ser éstos muy cortos o verdaderamente negativos²¹⁶.

Un altre aspecte a tenir en compte, és el factor temps, especialment en demandes de pròrroques d'obres, en les que la companyia sol·licitant no ha pogut construir els trams previstos en els terminis acordats i vol maniobrar abans de la data de caducitat. En aquests casos, es convertí en pràctica habitual acceptar a tràmit a les Corts peticions de pròrroga fins i tot el mateix dia de la caducitat, quedant aquesta en suspens mentre les dues cambres no dictaminessin alguna resolució. Al·ludeix a la pràctica descrita el mateix comte de Toreno,

215. RANZATO: *La aventura ...*, p.61; per al tema concret de les comissions de ferrocarrils, p.62.

216. DSC, legislatura de 1877, 4-5-1877, núm. 6, p.41-42. Anys més tard, aquest projecte reeixiria parcialment amb la perllongació de la línia de Barcelona a Vilanova i Valls, orientant-la cap Saragossa per Reus, Móra i Casp.

també en la seva condició de ministre de Foment, i en referència a una demanda de pròrroga de la *Real Compañía de Canalización y Riegos del Ebro* (RCCRE), companyia d'obres públiques a la que s'aplicava una tramitació parlamentària igual a la dels ferrocarrils. A la companyia li caducava la concessió el dissabte 5 de juliol de 1879; el dilluns 7 de juliol (a efectes de tramitació, s'admet com anterior al dia 5) es llegeix al Senat una proposició de llei signada per alguns senadors, entre els que hi ha els catalans Joaquín Maria Paz, Ramon Estruch i Ferrer i Ferran Puig (el primer és directiu de la companyia i el segon ho és de la *Sociedad Catalana General del Crédito* —SCGC— principal societat inversora en el projecte), demanant una pròrroga de quatre anys més²¹⁷. Al Congrés, el comte de Toreno, respon a una intervenció d'un diputat, que considerava caducada la pròrroga:

En estricto derecho quizá tenga razón S.S., y no lo discuto; lo que debo decir a S.S. es, que es una práctica constante y de respeto por parte de los Ministros, cuando de un asunto puramente administrativo se apoderan los Cuerpos Colegisladores en tiempo oportuno, como ha ocurrido aquí, puesto que la proposición de ley se ha presentado antes del día 5, esperar a conocer la resolución o la opinión de los Cuerpos Colegisladores antes de llevar a cabo lo que la ley prescribe, puesto que dichos Cuerpos pueden hacer alguna alteración. Yo no me mezclo en este asunto, ni el Gobierno tiene interés ninguno por su parte en que se conceda una prórroga, y si se concede será porque uno u otro de los Cuerpos Colegisladores estimen que es más conveniente concederla que proceder a la caducidad. Por consiguiente, el Ministro de Fomento y el Gobierno en este caso están en una situación expectante, y el día que las Cortes resuelvan una cosa determinada, o no resuelvan nada, terminándose la legislatura, repito a S.S. que inmediatamente procederé a la formación del expediente de caducidad, que hasta que esté terminado no puede decirse con razón que la caducidad esté resuelta²¹⁸.

2.6.3. Legislació que afecta a les companyies en conjunt.

A més de la legislació general del sector i de les proposicions de llei sobre demandes concretes de companyies, hi ha també alguna legislació que afecta les companyies ferroviàries en conjunt o, en tot cas, a un grup significatiu d'elles. Tot i que veurem aquesta qüestió amb més deteniment al capítol dedicat als treballs de representació, pot ser interessant donar una ullada a alguns dels temes principals.

Un primer tema a tenir en compte, és la legislació sobre subvencions a la construcció ferroviària. La llei de 30-5-1876 fixava les quantitats amb què l'Estat subvencionaria la construcció de les línies, amb una previsió d'atendre fins una quarta part dels imports totals, amb uns màxims de preu per quilòmetre admissibles als pressupostos de construcció. La llei de d'arranjament del Deute de 21-7-1876, que hem vist a l'apartat dedicat al Deute de l'Estat, plantejada amb la idea general d'aconseguir algun estalvi per a la despesa pública, retallava els tipus d'interès de diverses emissions, afectant molt directament les subvencions als ferrocarrils, tant les directes com les fetes en concepte d'exempcions aranzelàries, que passarien a cobrar-se en obligacions de l'Estat, creades amb aquesta finalitat. Com assenyala Miguel Artola, això va fer que la cotització per obligacions de ferrocarrils, que s'havia refet un tant als primers mesos de la Restauració després de successives depreciacions, tornés a caure²¹⁹. La llei de 17-5-1878 d'amortització del Deute públic (llei de restabliment de l'amortització de les accions d'obres públiques, carreteres i obligacions de l'Estat per subvenció de ferrocarrils), també vista anteriorment, preveia que a partir del següent exercici les subvencions als ferrocarrils fossin en metàl·lic. Si bé aquest retorn al

217. DSS, legislatura de 1879-80, 7-7-1879, ap. 1r al núm. 26

218. DSC, legislatura de 1879-80, 17-7-1879, núm. 39, p.688.

219. ARTOLA, Miguel: "La acción del Estado", 1978, p.361. Sobre la política de subvencions, veure també MATEO DEL PERAL, Diego: "Los orígenes de la política ferroviaria en España (1844-1877)", 1878, p.133 i seg.

metàl·lic restablia un cert valor de les subvencions, que ja no estarien lligades a l'aperduament de les obligacions, el Govern es reservà com a contrapartida una reducció del 6% del preu de subvenció fixat a les lleis de concessió de cada línia. En aquest mateix apartat, cal esmentar també les lleis de 9-12-1881 i 29-5-1882, d'obligacions de l'Estat per ferrocarrils, vistes a l'apartat del Deute.

Un segon tema a analitzar, és la llei de 5-7-1876 d'avenç reintegrable a algunes companyies ferroviàries destinat a reparar els desperfectes de la darrera guerra carlina. Aquesta llei, parteix d'un cert compromís moral que el Govern creu que té amb les companyies ferroviàries de la zona afectada per la darrera guerra carlina, des del moment que va utilitzar els seus serveis com a auxiliars durant aquesta, amb el consegüent risc de represàlies per part de les tropes carlines. De fet, ja abans de la presentació al Congrés del projecte de llei, el Govern havia concedit, a través d'un decret, un avenç d'iguals característiques a la companyia del ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona.

La idea de la llei era atorgar una mena de crèdits tous a algunes companyies que havien patit importants destrosses durant la guerra²²⁰. Les companyies beneficiàries eren la *Compañía de los Caminos de Hierro del Norte de España (Norte)*, *Compañía de los Ferrocarriles de Zaragoza a Pamplona y Barcelona (CFZPB)* i *Compañía de los Ferrocarriles de Lérida a Reus y Tarragona (CFLRT)*, a les que s'afegeix durant la tramitació parlamentària la companyia de Tudela a Bilbao. El desacord entre aquestes i el Govern, vindrà de l'aplicació del concepte d'indemnització, reclamat per aquelles i rebutjat per aquest²²¹. Tant és així, que la companyia del *Norte*, que havia de rebre un milió de pessetes (6.012,12 euros), anuncia a través d'un dels seus senadors el seu desig de no acollir-se als beneficis de la llei, per poder aconseguir-ne una altra més d'acord amb els seus interessos²²².

El tercer tema a ressaltar, és la llei de 30-7-1883 de supressió del recàrrec del 10% sobre el preu de transport de viatgers, establert pel RD de 3-7-1864. En aquesta data, s'havia introduït aquest recàrrec, però com a impost de l'Estat. No és fins el 1866, a partir del RD de 29-12-1866, que l'Estat el cedeix a les empreses.

Els antecedents d'aquest afer cal anar a cercar-los al 1876, essent ministre de Foment el comte de Toreno. Pel RD de 15-8-1876 es creava una comissió per estudiar modificacions a la baixa de les taxes ferroviàries²²³, sense cap resultat posterior. D'altra banda, es produeix una iniciativa parlamentària del marquès de Villamejor (Ignacio Figueroa), que el 1877 presenta al Congrés una proposició de llei, que no es pren en consideració, demanant el retorn a l'Estat d'aquest recàrrec²²⁴. Fins 1883, essent ministre de Foment Germán Gamazo, no es reprèn aquesta iniciativa. El que aleshores es proposà fou, senzillament, la supressió del recàrrec. Tot i l'oposició de les companyies²²⁵, les Corts varen aprovar el projecte.

220. Veure el projecte de llei a DSC, legislatura de 1876-77, 7-4-1876, ap. al núm. 37.

221. Sobre el desacord de les companyies per la no inclusió de la noció d'indemnització, veure SOCIEDAD DE LOS FERROCARRILES DE ALMANSA A VALENCIA Y TARRAGONA: *Exposición elevada al Senado por la ... solicitando que se suprima el artículo 4º del proyecto de ley sobre anticipos reintegrables*, 1876. Sobre l'aplicació de la llei, veure COMPAÑÍA DE LOS FERROCARRILES DE ZARAGOZA A PAMPLONA Y BARCELONA: *Memoria presentada por el Consejo de Administración a la Junta General Extraordinaria de Sres. Accionistas celebrada el día 18 de Febrero de 1878*, 1878, p.7.

222. Veure la intervenció, en nom de la companyia, del senador José Sierra, a DSS, legislatura de 1876-77 [DSS: 1876], 22-6-1876, núm. 60, p.956.

223. Sobre aquest RD, veure *Fomento de la Producción Española*, núm. 14, 14-10-1876.

224. DSC, legislatura de 1877, 6-7-1877, ap. 2n al núm. 56.

225. Sobre l'oposició a les companyies, veure SOCIEDAD DE LOS FERROCARRILES DE ALMANSA A VALENCIA Y TARRAGONA: *Datos que demuestran la importancia de los perjuicios que produciría a esta Sociedad la supresión del 10 por 100 sobre la tarifa de viajeros que la misma percibe*, 1883.

2.7. Legislació sobre canals i pantans de regatge.

En iniciar-se el període analitzat, es trobava vigent la llei de canals de 20-2-1870, obra de les Corts constituents de 1869-71, referent a tot allò relatiu les empreses de canals i pantans de regatge i, en general, d'aprofitament d'aigües. Preveia el sistema de concessions, terminis d'obres, fiscalitat, subvencions i declaracions d'utilitat pública. D'altra banda, la llei d'aigües de 13-6-1879, no gestionada directament per les Corts, sinó elaborada pel Govern com a desenvolupament de la llei de bases d'obres públiques de 29-12-1876, incloïa també algunes disposicions més generals relatives al sector²²⁶.

El 1879, el ministre de Foment, el comte de Toreno, presenta al Congrés un projecte de llei sobre canals i pantans de regatge, que no arriba a superar tots els tràmits parlamentaris. Una de les idees centrals del projecte —que veurem amb més deteniment al capítol sisè— era que si amb la legislació vigent les empreses havien percebut diverses subvencions en funció de les hectàrees de regatge previstes, tot i no aconseguir completar cap dels seus projectes, el que calia era un sistema de subvencions basat en les obres realment executades i previ informe de la JCCCP.

El ministre liberal José Luís Albareda, reprèn aquesta idea i el 1882 presenta a les Corts el corresponent projecte de llei, amb un articulat més desenvolupat, que recollia igualment el principi de subvenció a les empreses. Aquest projecte, té una llarga i accidentada tramitació parlamentària, que dóna com a resultat la llei de 23-7-1883.

226 Sobre la legislació d'aigües, veure BENTABÓL Y URETA, Aurelio; MARTÍNEZ PARDO, Pablo: *Legislación de aguas. Comprende todas las principales disposiciones que se han dictado sobre esta materia desde 1846 hasta fin de junio de 1879. Compilación autorizada por Real Orden de 26 del citado mes de junio y dedicada al Excmo. Señor Conde de Toreno, Ministro de Fomento, por los Abogados del Ilre. Colegio de Madrid D. ..., oficial auxiliar del Ministerio de Fomento, y D. ... oficial de la ordenación de pagos del mismo Ministerio*, 1879.